

Міністерство освіти і науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка

На правах рукопису

БУНИК ВІКТОРІЯ ПЕТРІВНА

УДК 32.008:342.727/.729

**ВНУТРІШНІ ТА ЗОВНІШНІ ЧИННИКИ
УНІВЕРСАЛІЗАЦІЇ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ:
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ**

23.00.01 – теорія та історія політичної науки

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Науковий керівник –
Денисенко Валерій Миколайович,
доктор політичних наук, професор

Львів – 2016

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. СТАН НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ УНІВЕРСАЛІЗАЦІЇ СУЧАСНИХ ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ	12
1.1 Історіографічний аналіз наукової літератури з вивчення впливу універсалізації на формування конфліктних проблем політики.....	12
1.2 Сутність та основні ознаки універсалізації.....	26
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ УНІВЕРСАЛІЗАЦІЇ ЯК ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ВНУТРІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ	37
2.1 Уніфікація й універсалізація як основні виміри політичного процесу в умовах глобалізації.....	37
2.2 Універсалізація та фрагментація політичної дійсності в умовах постмодерного політичного дискурсу.....	47
2.3 Транзитарність посткомуністичних суспільств як особлива форма фрагментарної універсалізації в умовах постмодерного дискурсу.....	52
2.4 Внутрішня та зовнішня потенційність універсальності щодо формування конфліктних ситуацій у політиці.....	59
РОЗДІЛ 3. КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ НАУКОВОГО ОСМИСЛЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ВПЛИВУ УНІВЕРСАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИКИ НА ВНУТРІШНЬОДЕРЖАВНІ ПРОЦЕСИ: ПОЗИТИВНІ ТА НЕГАТИВНІ НАСЛІДКИ	74
3.1 Трансформації самовизначення держави та суверенітету під впливом універсалізаційних тенденцій у внутрішній політиці.....	74
3.2 Вплив універсалізації суспільно-політичних процесів на формування політичної ідентичності людини й активність політичних мас.....	81
3.3 Обмеження державного суверенітету як негативний чинник впливу політичної універсалізації на внутрішньосуспільні процеси.....	90
3.4 Внутрішньополітична універсалізація як передумова нівелювання ролі індивіда у політиці.....	96
РОЗДІЛ 4. ПРИНЦИПИ УНІВЕРСАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИКИ В КОНТЕКСТІ ПОШУКІВ ІДЕНТИЧНОСТІ ДЕРЖАВИ	111
4.1 Процес універсалізації політики у контексті державно-правової політики.....	111

4.2 Процес універсализації політики як механізм ре/деконструкції національної ідентичності.....	121
4.3 Універсализація політики крізь призму національних держав та побудови транснаціональної державної ідентичності.....	145
ВИСНОВКИ.....	167
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	171

ВСТУП

У сучасному суспільстві існує проблема розмежованості явищ і понять, причиною чого є поляризованість світу, яка й провокує неможливість поєднання одиничного (універсального) та загального (глобального). Однак у постмодерністському світогляді ці поняття своєрідно впливають одне на одного. Адже саме універсальність становить головну характеристику глобального світоустрою, натомість одиничності властива суверенність, незалежність і нестандартність світогляду, способу життя, мислення та розуміння себе й своєї культури. Таке означення понять залежить від багатьох чинників сучасного суспільно-політичного процесу, що безпосередньо причетний до творення універсальної людини як особливого феномена. Проте цю концепцію не варто ототожнювати з формалізованим поглядом стосовно людини-ерудита, людини-титана (Н. Макіавеллі). У глобалізованому світі людину часто розуміють такою, що здатна пристосовуватися до загальних цінностей, уявлень, можливостей вибору та дій. З-поміж багатьох можливостей людина обирає чітко визначені суспільним прогресом, а не ті, які покладені в основу культури, форм діяльності й відносин, оскільки прогресивний розвиток суспільства лише розвиває сферу існування людини та полегшує стан адаптування до складних суперечливих процесів буття. Це – з одного боку. З іншого – глобальний процес «поглинає» індивідуальні проблеми та можливості людини, ототожнюючи їх зі загальним процесом на певних етапах розвитку світу. Такі розбіжності спричиняють різні конфлікти в суспільстві, зумовлені глобальним і локальним середовищем. Отже, досліджуючи універсалізацію суспільно-політичного процесу, потрібно визначити насамперед сутність понять «універсалізація», «глобалізація», «політичний конфлікт» і «соціально-політичний процес», виявити взаємозалежність між ними й проаналізувати вплив одне на одного. У причинно-наслідковому ланцюжку постають також критерії та принципи щодо цих понять.

Актуальність теми дослідження пов'язана передусім з необхідністю теоретико-методологічного осмислення основних принципів, змісту,

історичних етапів і суперечностей, які лежать в основі формування універсальних законів реалізації політико-владних відносин і в системі сучасного глобалізованого світу, і насамперед – у системі автентичних станів буття окремо взятої держави, її політичної системи, владних та соціально-культурних відносин. Актуальність вивчення цієї теми постає також з безпосередньої причетності кожної людини до процесу універсалізації (її суб'єкта й об'єкта). Людина звикла до того, що завжди універсалізує для себе орієнтири, цінності та потреби. Зовсім по-іншому цей процес виглядає на суспільному рівні, зокрема на рівні політичних і владних форм буття. Такі тенденції засвідчують: структурно-диференційованій єдності основних демократій протистоїть світ культурно, етнічно, конфесійно й цивілізаційно роз'єднаних держав, які можуть зазнавати внутрішніх і зовнішніх конфліктів, перебувати на етапах переходу від одних суспільно-політичних форм буття до інших, артикулювати у тих чи інших формах та обставинах підйоми культурної, національної, політичної ідентичності. Не лише методологічно, а й практично дуже важливо, щоб теоретична рефлексія не заважала пошуку конкретних маркерів універсалізації, а також індикаторів обумовлених нею змін, котрі, зокрема, виявилися у трансформації політичних інститутів, структур, відносин. Ця проблема набуває першочергового значення в політичній теорії та практиці, оскільки вже зараз чітко простежуємо тенденцію до витіснення політики зі сфери регулювання соціальних процесів. Провідні вчені розглядають альтернативні варіанти вирішення зазначених питань на національному та міжнародному рівні.

Актуальність дослідження визначена також пошуками Україною свого місця в новому світі, який глобалізується. Внутрішньополітична універсалізація суспільства і держави належить до ключових аспектів глобалізаційних перетворень на сучасному етапі. Універсалізація внутрішньої політики та її наслідки значно впливають на історичний розвиток, трансформаційні процеси та зміни в структурі державно-політичних і внутрішньо-національних інститутів, пришвидшують або ж гальмують процеси універсалізації у функціонуванні держав.

Такі проблеми обґрунтовують раціональність політичного аналізу сенсу і змісту основних внутрішніх і зовнішніх універсалізаційних процесів, у контексті суспільно-політичного розвитку держав, з урахуванням теоретичного надбання, що вже існує у цій сфері. Отже, наше дослідження має генералізаційний характер та присвячене насамперед установленню відповідності й закономірності між процесами прямої універсалізації, яка діє назовні, та універсалізації оберненої, внутрішньої, що, навпаки, сприяє герметизації суспільства зі середини.

Теоретико-методологічне спрямування нашої роботи дає змогу осмислити і проаналізувати необхідний матеріал, сформулювати практичні рекомендації та гіпотези, стратегії вирішення питань позитивізації чи негативізації процесів універсалізації суспільно-політичного життя.

Безсумнівно, орієнтація універсалізації на герметизацію, тобто фактично рух назад, усередину, може, на перший погляд, видатися регресом, відмовою від благ глобалізації та поверненням до попереднього етапу. Однак таке твердження помилкове. Адже у будь-якому випадку універсалізація, навіть у формі герметизації – це якісно нова сходинка розвитку держави, відмінна від попереднього. Без такого концептуального позиціонування сучасного етапу універсалізаційних процесів людство ризикує залишитися у владі стихійних процесів, позбавлене необхідних смислових орієнтирів та ефективних історично апробованих форм регуляції, у хаотичній ситуації постмодерністського суб'єктивізму, свавілля та невизначеності.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана в рамках тематики, за якою працює колектив кафедри теорії та історії політичної науки Львівського національного університету імені Івана Франка «Теорії політики: форми політичної рефлексії» (номер державної реєстрації 0111U005524).

Мета і завдання дослідження. *Мета* роботи – за допомогою широкої джерельної бази виявити вплив універсалізації суспільно-політичних процесів на виникнення конфліктів у глобалізованому світі та сучасних

універсалізаційних процесів – на формування внутрішньої політики держави за умов, з одного боку, утвердження загальних принципів демократії, а з іншого – інтенсивного формування ідентифікаційних складників власного культурного, історичного, національно неповторного життя.

Для реалізації мети було виокремлено низку конкретних завдань:

– визначити суть понять «універсалізація» та «глобалізація», взаємозв'язок між ними;

– виявити основні методологічні підходи до вивчення універсалізації суспільно-політичного процесу;

– дослідити критерії і принципи процесу універсалізації в сучасному глобалізованому світі, тенденції змін;

– проаналізувати діалектику внутрішніх і зовнішніх чинників універсалізації – важливу детермінанту сучасного розвитку держав, політик, суспільств;

– охарактеризувати корелятивні принципи універсалізації й ідентифікації політичних процесів як основи розвитку сучасної демократії;

– вивчити особливості впливу процесів універсалізації політичних процесів на сучасні транзитивні процеси в Україні.

Об'єктом дослідження є процес універсалізації суспільно-політичної реальності та її вплив на формування дискурсу соціально-політичної ідентичності як умови сучасного демократичного транзиту.

Предмет дослідження – теоретико-методологічні принципи вивчення універсалізації в сучасному глобалізованому світі.

Методологія та методи дослідження. Дисертація є міждисциплінарним дослідженням, що спирається на нові теоретико-методологічні основи, сформульовані в межах аналізу процесійних вимірів політики. Це дало змогу сформулювати комплексний методологічний підхід до дослідження взаємовпливу універсалізаційних та глобалізаційних процесів. У дисертації використано сучасні теорії структуралізму, конструктивізму, неоконструктивізму, теорії комунікативних систем, які дали можливість

сформулювати дискурсне поле аналізу сучасних складних інтеграційних процесів у політиці (і інституційного, і комунікативного типу).

Для досягнення мети і поставлених завдань дослідження застосовано такі методи: аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення, історичний метод, соціологічний та нормативно-ціннісний. Також використано соціально-феноменологічний підхід, який дозволяє репрезентувати соціально-політичну реальність як одну із множинних одиниць реальності повсякденного життя та сферу інтерсуб'єктивних комунікацій, які формують матричну основу політики.

Наукова новизна мотивована тим, що в дисертації комплексно досліджено проблеми взаємозв'язку та взаємодетермінації внутрішніх і зовнішніх чинників універсалізації в сучасних політичних процесах.

Вперше у вітчизняній науково-дослідній літературі:

– комплексно проаналізовано методологічні основи дослідження проблем універсалізації політичного процесу та стану буття людини в такій складній нелінійній динаміці, виходячи з виявлення діалектики дій зовнішніх і внутрішніх чинників, котрі моделюють світ політичних, економічних, соціальних, навіть культурних тотожностей та уніфікацій;

– виявлено, що в процесі універсалізації політичного життя генералізуючим підґрунтям є не сукупно абстрактні всезагальні принципи глобалізаційних тенденцій, а конкретна зміна діяльнісних засад людського буття (домінування інформаційних технологій і деіндивідуалізація способів виробництва), комунікативних преференцій (розгерметизація культурних, мовних, станових підвалин соціотворення), домінування цілераціональної безпеки та виживання людини в різноманітних аспектах її самоствердження (повернення від світового принципу Нового часу «знання про себе» до принципу, проголошеного ще в Античності Сократом, «піклування про себе»), повернення до ідеї та практики розуміння політики як системовизначальної основи людського життя (поглиблення політичної інституалізації усіх його форм у безпековому спрямуванні);

– сформульовано авторське розуміння політичної універсализації – складного діалектичного процесу взаємодії системи внутрішніх та зовнішніх чинників, що спричиняє нелінійний процесійний стан розвитку й неоднозначну кореляцію універсального з автентичним, особливим через синтезуючу основу третьої складової частини – всезагального ціннісно-безпекового вектора спрямування (у часово-просторових вимірах) людської спільноти загалом; універсальність у контексті глобалізації розуміється як наслідок ускладнення системи міжцивілізаційних зв'язків, а головне – руйнування внутрішніх нелінійних зв'язків у політичних, соціальних, економічних, культурних системах і «переведення» їх у ранг універсальних (уподібнених) детермінованих систем;

– визначено, що універсализація та глобалізація політичного буття формує подвійний порядок суперечностей у сучасному світі, які, з одного боку, створює універсализація (контекст цінностей, ідеалів, права тощо), а з іншого – глобалізація у вигляді своєрідного потенціалу можливих економічних, соціальних, геополітичних суперечностей, які, за певних обставин, можуть провокувати конфліктні ситуації;

– установлено, що проблему універсализації політичного процесу в сучасному світі найоб'єктивніше можна вивчити, застосовуючи методологію структуралізму; це дає змогу системно, за допомогою політичних, економічних, соціальних, культурних, історичних та інших чинників визначити особливості функціональної вагомості цього феномену (за домінування політичних та комунікативних факторів, на відміну від доби Середньовіччя, коли визначальними у цій структурі були релігійно-етичні і станові чинники, а в Новий час домінував економічний складник); як установлено, універсализується та фрагментаризується не лише політична реальність у вигляді онтологічної форми буття людини, а й сам політичний дискурс;

– доведено, що універсализація всіх форм політичного, економічного та соціального життя впливає не лише зі складних, суперечливих процесів сучасного світу, а й зі зміни самих внутрішніх станів характеристики принципів

буття сучасного індивіда; універсалізація – процес цілковито свідомий і пов'язаний з потребою одних акторів енергійно впливати на інших, продукуючи універсальні цінності, які, натомість, згодом стануть універсальними важелями впливу.

Теоретичне та практичне значення отриманих результатів.

Практичне значення роботи полягає в тому, що матеріали дослідження можна застосовувати під час викладання курсів та спецкурсів з «Політології» і «Міжнародних відносин». Висновки дослідження можуть збагатити матеріали, що лежать в основі викладання (передовсім стати методологічним підґрунтям) таких навчальних дисциплін, як «Історія політичних учень ХХ ст.», «Політична комунікація», «Методологія політичної науки», «Історія та теорія міжнародних відносин», «Політичні проблеми глобального розвитку». Результати дослідження можуть слугувати основою для подальших наукових розвідок, які аналізують суть трансформації сучасних соціокультурних, політичних, економічних відносин у системі формування сучасних цивілізаційних норм комунікацій.

Апробація результатів дисертації. Основні висновки і твердження дисертації апробовані на міжнародних, всеукраїнських та регіональних наукових конференціях: щорічних звітних наукових конференціях філософського факультету Львівського національного університету імені Івана Франка (Львів, 2009–2015 рр.); на Міжнародній науковій конференції, організованій згідно з науково-дослідницькою програмою кафедри філософії Львівського національного університету імені Івана Франка, «Еволюція філософських парадигм мислення в контексті глобалізаційних викликів» (Львів, 2013 р.); «Суспільні науки ХХІ ст.: перспективи та пріоритетні напрями досліджень» (Дніпропетровськ, 2013 р.); «Сучасні наукові дослідження представників суспільних наук – прогрес майбутнього» (Львів, 2013 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Розвиток сучасного суспільства в умовах глобальної нестабільності» (Одеса, 14–15 березня 2014 р.); III Всеукраїнській науково-практичній заочній конференції «Наукова дискусія:

теорія, практика, інновації» (Київ, 2014 р.); Третій всеукраїнській науково-практичній конференції «Науковий діалог «Схід-Захід» (Кам'янець-Подільський, 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Філософсько-гуманітарні читання» (Дніпропетровськ, 2 квітня 2015 р.).

Публікації. Результати дисертаційної роботи відображено в 7 публікаціях, з них 4 – наукові статті у фахових виданнях з політичних наук в Україні, 3 – в іноземних виданнях і 6 опубліковані в збірниках тез доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура дисертації обумовлена метою і завданнями, які були визначені в процесі науково-теоретичної розробки теми. Робота складається із вступу, чотирьох розділів, які охоплюють 13 підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи – 179 сторінок, з них 168 сторінок – основний текст, 11 – список використаних джерел (115 найменувань).

РОЗДІЛ 1

СТАН НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ УНІВЕРСАЛІЗАЦІЇ СУЧАСНИХ ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ

З-поміж важливих дослідницьких спрямувань сучасної гуманітарної наукової сфери вирізняється одна з найартикульованіших – проблема глобалізації системи людських відносин та універсалізація принципів буття як наслідок складних загальносвітових процесів. Попри розмаїтість сучасних розвідок, у сучасній політології низка проблем висвітлена дещо однобічно: увагу переважно зосереджено на питаннях універсалізації як зовнішнього чинника, що постає і стверджується в системі глобальної політики, економіки, соціуму тощо. З нашого погляду, цю проблему варто досліджувати як внутрішню тенденцію розвитку держави й політики, а зовнішні ознаки – це наслідок, форма вияву такого складного процесу. Саме такий дуалістичний характер виникнення та функціонування універсальних ознак політичного процесу дає змогу об'єктивно охарактеризувати і автентичні принципи формування та розвитку державної системи, і принципи всезагальних процесів міждержавних відносин та об'єднань.

1.1. Історіографічний аналіз наукової літератури з вивчення впливу універсалізації на формування сучасних політичних процесів

Процес універсалізації неоднозначний. Адже його можна розглядати як один з напрямів глобалізації (тоді він однобічно стандартний за критеріями з формулою лінійної перспективності розвитку і найголовніше – має лише зовнішні одномірні ознаки), або як окремий процес. В останньому випадку універсалізація – складний діалектичний процес взаємозв'язку внутрішніх та зовнішніх чинників, що зумовлює нелінійний процесійний стан розвитку та неоднозначну кореляцію універсального з автентичним, унікальним, особливим. Тому процедура методологічного дискурсу надзвичайно потрібна,

оскільки неможливо досліджувати дійсний процес в усьому його реальному безмежному просторі й існуванні, використовуючи швидкоплинні форми об'єктності та не зауважуючи реальної предметності узагальнено встановленої проблеми (у нашому випадку – універсалізації). Однак наголосимо: методологія – це не проведення самого дослідження, а передовсім чітко обмежений спектр можливих його результатів, тобто здійснення дискурсивного аналізу за правилами і в межах оптимальності та однозначності. Ми акцентуємо саме на останніх моментах. Адже, виходячи із сучасних методологічних постулатів, запропонованих постмодерновими теоріями, такої однозначності в дослідженні очікувати нереально. Це детерміновано не лише відсутністю можливості визначення оптимальної методологічної бази, а взагалі відсутністю методологічної матриці як такої. На нашу думку, потрібно довести, що найскладніші нелінійні процеси в сучасному світі можна обґрунтовано вивчити, застосовуючи окреслені й установлені методології чи методологію.

Зауважимо: проблема універсалізації політичних процесів для сучасної політичної науки належить до центральних. Саме через неї дослідники визначають можливості вибору та перспективи формування тієї чи іншої системи політичної влади й відносин, сприйняття загальних правил політичного, правового, економічного, соціального й культурного співжиття, виникнення та розв'язання конфліктних ситуацій, війн і різних протистоянь, особливості творення системи цінностей нового змісту. У зв'язку із цим такі практичні засади буття з необхідністю потребують глибокого й усебічного аналізу. На нашу думку, методологія вивчення процесу універсалізації суспільства та його політичної сфери життя становить важливу умову розгляду цієї проблеми. Вона артикулює себе як система понять та їхніх відношень, принципів і методів дослідження, що характеризують універсалізацію суспільно-політичних процесів у вигляді певної цілісної структури. Така структура охоплює не лише сферу буття, а й автентичні його стилі, котрі мусять витримати випробування повної уніфікації, залишившись унікальним і неповторним культурно-історичним феноменом життя особливого народу в

особливій державі за умов своєрідних політичних відносин та цілісно означених перспектив життя.

Грунтовне вивчення сучасних глобальних процесів потребує нових підходів і методів до аналізу самого поняття універсалізації та її впливу на суспільно-політичний розвиток. Адже універсалізація не лише призводить до універсалізації тих чи інших інформаційних і науково технічних проблем, а й сприяє універсалізації всієї системи суспільного буття, створюючи нові форми комунікації та їхні інститути виявлення [34]. Сьогодні універсальні можливості поступу країн і людських систем стають дедалі більш нерівномірними й не завжди соціально справедливими. Це зумовлює виникнення різних конфліктів у світовому просторі. Для прикладу, в останнє десятиріччя спостерігається значна активізація процесів зростання і відродження етнічної та конфесійної свідомості. Подальша інтенсифікація цих процесів неминуче призведе й уже призводить до появи суттєвих міжетнічних та міжконфесійних протиріч у світі.

Універсалізація як суспільно-політичне явище і складна об'єктивна закономірність привертає щораз більшу увагу вчених у країнах і Заходу, і Сходу. У зв'язку із цим існує чимало праць на тему пошуків спільних критеріїв, характеристик, які впливають передусім з універсалізуючих форм сучасної світової глобалізації. Проблема, на наш погляд, у тому, що універсалізацію в такому вимірі не вивчають у вигляді самостійного процесу, внаслідок чого методичної бази до її дослідження практично немає. Потрібно чітко розмежовувати глобалізацію, яка є виміром стану, та універсалізацію, що становить етап цього виміру, принцип існування самого феномену глобалізації та пов'язаних з ним органічних елементів – держави, влади, типів відносин, соціального організму тощо.

На нашу думку, проблема універсалізації започатковується, власне, не в безмежно глобальних явищах і системах, а в самій людині, її відносинах з іншими, внутрішній суперечності буття та в принципах її розв'язання. Наприклад, у розвідці «Мораль в сучасній соціальній системі світу» Б. Вілсон стверджує, що саме моральність постає проблемою виокремлення та

визначення ціннісних орієнтирів з потоку усіх можливих у світі [77, с. 8]. Це вихідний чинник універсализації. На такий вибір однозначно впливає ідентифікація людини себе самої, розуміння її національно-історичної приналежності, культурної та релігійної спадщини й інших подібних питань. Як наголошує відомий дослідник Н. Луман, універсализація має складний системний характер. Тому вона властива тим елементам, які добровільно взаємодіють, застосовуючи сталі зв'язки та відносини. Елементи, що не можуть взаємодіяти, призводять систему до руйнування та протистояння (напруженого, менш напруженого, сталого, несталого) одних складових з іншими. З одного боку, таке явище допомагає системі «стабілізувати» свою відмінність, створюючи однакові критерії для можливості подальшої універсализації, з іншого – загрожує самій універсальності системи, виходячи з того, що сама вона може бути зруйнованою або трансформованою в іншу [113, с. 266–269].

Важливим у цьому дослідженні є бачення автором необхідності:

- системного підходу до вивчення проблеми універсализації;
- пошуків критеріїв визначення універсальності не лише для феноменологічного її визначення, а передусім для конструювання об'єктивної методології, яка дала б змогу об'єктивно узагальнити, дослідити неодномірність універсальності у вигляді процесу і чинника, що пов'язує світ в одне ціле;
- пошуків системозапочатковувальної основи універсализації, якою є людина з її системою всезагальних моральних принципів.

Видатний філософ другої половини ХХ ст. Ж. Бодріяр розуміє сучасний глобалізований світ у вигляді нестійкого. Це явище є не стільки метою розвитку людства (заради об'єднання в одну всесвітню спільноту, сім'ю тощо), скільки найнеобхіднішим засобом для персоніфікованого ствердження держав, націй, спільнот. Небезпека полягає в тому, що створене зусиллями численних фахівців суспільство, де, видається, більше не існує жодних форм зла, насправді дуже хитке та вразливе. Порушити рівновагу може не лише зовнішня загроза, усередині самої системи зароджуються небезпечні віруси, перед якими люди

безсилі, вигодувані штучною їжею, насамперед духовною. Це не тільки медична проблема, а передусім проблема духовності та моральності. Йдеться про те, що за фасадом гасел, пацифізму, демократії, екології, здоров'я, моральної чистоти, безконфліктної комунікації приховуються реактивні форми зла. Такі гасла можна назвати продуктами універсалізації, тим, до чого причетні усі без винятку [22]. Отже, вчений ставить постмодерністський діагноз системі світового зростання (своєрідне злиття) інтересів, дій, засобів, культур у єдине ціле, що робить світ нестійким і слабким. Окрім цього, Ж. Бодріяр визначає головне – складну системну взаємозалежність внутрішніх та зовнішніх чинників розвитку суспільств і встановлення меж стійкості такого взаємозв'язку, тобто межові умови самозбереження ціннісного світу самої людини.

Натомість інший дослідник – У. Бек у глобалізації світу вбачає більш гомогенне середовище, яке сполучатиме суспільства і цивілізації та боротиметься з конфліктами. Саме в цьому й полягає заслуга універсалізації, що гомогенізує культурну сферу і допомагає виробити єдині універсальні стратегічні цінності [14]. З нашого погляду, вчений дещо механістично трактує сутність категорій «глобалізація» та «універсалізація», ставлячи між ними абсолютно позитивний знак рівності й виводячи з такого поєднання лише одну наслідкову норму – подолання конфліктності у світі. Адже і процес глобалізації світопорядку, й універсалізація способів та форм життя не є виключно зовнішнім, всеохопним явищем. Це насамперед процеси, які впливають з внутрішніх процесів політики, економіки, соціальних відносин у конкретних державах і впливають на ці ж самі внутрішні тенденції розвитку. Отже, такі явища дуалістичні: з одного боку, вони вгамовують суперечності (внутрішні і зовнішні), а з іншого – загострюють суперечності, інколи доводячи їх до крайності. Ми вважаємо, що саме це стає основою поступу сучасної цивілізації загалом й окремих її складників – держав, політик, культур, націй.

Як уже зазначалось, інтерес до вивчення впливу універсалізації особливо актуалізувався на початку ХХІ ст., коли події, які дослідники відносять до

проявів «конфлікту цивілізацій», помітно почастишали і навіть систематизувались. Незважаючи на очевидну інтенсифікацію емпіричних маніфестацій «конфлікту цивілізацій», теоретичне осмислення таких процесів, зокрема з огляду наявності важливих досліджень, не відповідає вимогам світової спільноти, ані наукового та філософського пізнання дійсності, потребуючи адекватного роз'яснення подій [103].

На нашу думку, основу для вивчення проблеми універсалізації та конфліктності у глобалізованому світі становлять розвідки американського політолога С. Хантінгтона, зокрема його праця «Зіткнення цивілізацій». Науковець чітко простежує проблему виникнення конфлікту в глобалізованому світі через непримиренність цивілізацій, які різняться передусім цінностями та звичаями [103]. Автор підтверджує існування нерозривного органічного зв'язку між універсалізацією та виникненням конфліктів у суспільстві. Він зазначає: єдине, що завжди єднатиме людство, – це його згода на ті чи інші способи взаємовизнання переваг цінностей, продиктованих вибором історії, традиціями суспільств, нормами співжиття, «симпатіями» культури. На питання про те, як погодити майже неузгоджуване та чуже між суспільствами і державами, С. Хантінгтон відповідає також традиційно: люди ідентифікують себе, використовуючи поняття релігії, мови, історії, цінностей, звичаїв та суспільних інститутів. Ідентифікація відбувається з приналежністю до певної культурної групи, роду чи етнічного утворення, релігійної общини і, врешті-решт, до нації та цивілізації. «Ми дізнаємося, – констатує вчений, – хто ми, лише після того, як нам стане відомо, ким ми не є, і тільки тоді матимемо змогу дізнатись, хто ми» [103].

Отже, джерелом конфліктів у глобалізованому світі постає не лише ідеологія, соціальна нерівність і несправедливість чи економічна система, а й найвагомші рамки, які розмежовують людство, котрі визначаються універсалізацією культурної сфери суспільства як своєрідним способом її уніфікації, що не властива самій її природі. Унаслідок цього і поняття універсалізації цінностей можна пояснити через пізнання людством себе,

утвердження власних принципів та сформованих за допомогою культурно-ціннісних векторів ідеалів, виявлення власної ідентичності, походження й ролі в суспільстві, а тоді вже ідентифікацію людини себе самої як певного історичного, соціального, політичного, правового суб'єкта. Саме конфлікт між націями та групами країн різних цивілізацій найточніше виявляє цю боротьбу за власні інтереси й зацікавленості. У такий спосіб, з огляду неореалізму, людство самостійно (хоча не завжди добровільно та із захопленням) універсалізує свої цінності й потреби, які в підсумку ідентифікуються тією ж групою чи нацією за певний період часу. У контексті розвитку людина універсалізує для себе цінності – любов, свободу, самопожертву й відчуття іншості – чужинства, ненависті, насильства та майже ніцшеанського маніакального прагнення до влади й підпорядкування інших людей собі та головне – майже усі форми відчуження. Отже, конфлікти стають неминучим виявленням людської натури не лише як зовнішньої ворожнечі, а й внутрішньої тенденції своєрідного самоствердження людини, переформатування її сутнісних характеристик. Універсалізація – явище, що існувало і в традиційному суспільстві, і в сучасному. У кожному суспільстві мають бути спільні інтереси, які дають людям змогу співіснувати разом. У простому суспільстві – це родинні зв'язки; у сучасному суспільстві з високою часткою неоднорідності та складною структурою загальні інтереси повинні бути «зовнішніми». Наприклад, вони можуть бути пов'язані з політичною системою.

Основне завдання методологічного дослідження С. Хантінгтона – пошук ідентичності в сучасному світі. Ідентичність – це і є універсальність для певної групи людей, суспільства, нації. У зв'язку із цим конфлікти, які виникають у глобалізованому світі – конфлікти ідентичності [103]. Вони й зумовлюють культурну переідентифікацію держав на своєрідне незворотне «зіткнення цивілізацій», детермінують саме формування системи нових міжнародних відносин. Тут доречно наголосити: з погляду С. Хантінгтона, незворотна тенденція поширення західних цінностей не сприяє ані виникненню загальної цивілізації, ані вестернізації незахідних суспільств. Окрім того, універсалістські

претензії Заходу можуть спричинити конфлікти з іншими цивілізаціями, зокрема з ісламом та Китаєм. Політичні принципи – «неякісний матеріал» і для ідентифікації, і для універсалізації. Адже в них особливо простежуються елементи інтересу, влади та власності щодо інших. Єдиним об'єднувальним елементом мають бути лише культурні цінності. Однак ми вважаємо таку думку С. Хантінгтона помилковою.

Підсумовуючи розглядуваний матеріал, доходимо висновку, що методологічною основою для аналізу зазначеної проблеми є вчення С. Хантінгтона. Єдиним зауваженням може бути, можливо, перебільшена артикуляція науковцем контексту конфлікту як системно-універсалізуючого підґрунтя сучасного політичного буття.

Сприйняття в науковій спільноті «конфлікту цивілізацій» лише у вигляді «концепції С. Хантінгтона», а не реальності сучасного світу, зумовлює одностороннє трактування самої ідеї конфлікту, спричиненого універсалізацією, яка ототожнюється з концепцією американського політолога. Подібне ототожнення призвело до граничної політизації поняття «конфлікт цивілізацій» і розгляду цього феномену лише в контексті ідей і конкретних рекомендацій, викладених у працях С. Хантінгтона.

Водночас очевидно, що ідея конфлікту, зумовленого універсалізацією світу, не зводиться тільки до концепції С. Хантінгтона, а постає у вигляді діагнозу глобального розвитку у XXI ст. На сучасному етапі важливо не лише визначити, чи існує протистояння величезного масштабу, а ідентифікувати їх характер і тим самим операціоналізувати, поширити застосування в різних видах дискурсу (філософському, науковому, політичному) поняття «конфлікт цивілізацій». Підтверджена самим плином історії адекватність трактування сучасного глобального протистояння саме як протистояння культурно-цивілізаційного обумовлює актуальність подальшого розроблення ідеї міжцивілізаційного конфлікту, що виникає в полі глобалізації, але спричинена універсалізацією, виявлення його передумов, причин і підстав.

Окрім досліджень С. Хантінгтона, виокремимо ще дві вагомні розвідки, безпосередньо присвячені проблемі конфлікту цивілізацій. По-перше, це праця

А. Таріка «Зіткнення цивілізацій»: хрестові походи, джихад і сучасність», що написана в публіцистичному стилі й не містить серйозних теоретичних узагальнень. Теоретично насиченішим є дослідження Дж. Сакса «Гідність відмінності. Як уникнути зіткнення цивілізацій», де проаналізовано феномен розмаїття національних, соціальних, релігійних, культурних та інших людських спільнот і можливість зниження загрози конфлікту через діалог між ними. Отже, розуміння проблеми універсалізації політичного процесу має крайні критерії початків відліку – від конфлікту («зіткнення цивілізацій») до діалогу (миру).

У пострадянському просторі проблема впливу універсалізації на політичні процеси викликала інтерес не одразу. Дослідження цієї проблеми полягали радше у вивченні глобалізації та її впливу на суспільство, але не універсалізації. Так, А. Назаретян одним з перших відгукнувся на статтю С. Хантінгтона, акцентуючи на згубності міжцивілізаційних конфліктів у сучасну технологічну еру, і запропонував вихід з такого протистояння через уподібнення цивілізацій одна одній на загальноприйнятих культурних цінностях. У дискусіях, спричинених вивченням нового явища універсалізації, простежувалися головні напрями осмислення сучасної дійсності в контексті ідей С. Хантінгтона. Скажімо, науковці наголошували на важливості історіософської інтерпретації глобалізованого світу. У працях А. Дмитрієва, Д. Зарова, С. Кисельова, В. Литвиненко, В. Межуєва, А. Столярова, В. Чагілова, О. Шкаратана здебільшого сприймалась теза С. Хантінгтона, що протистояння та напруження в сучасному світі мають не державний, а цивілізаційний характер. Тобто на них впливає не глобалізація, як на держави, політику й економіку яких вона об'єднує, а ціннісний аспект – універсалізація суспільства. З позиції А. Столярова, вся історія – це «зіткнення цивілізацій». А. Дмитрієв передбачає поглиблення наявного протистояння цивілізацій. Натомість В. Межуєв пояснює сучасні конфлікти суперечностями в розвитку світокапіталу, а не культурно-цивілізаційними відмінностями.

Окремі автори, наприклад, Б. Рассет, прагнуть довести на засадах аналізу емпіричних фактів теоретичну неспроможність теорії С. Хантінгтона,

застосовуючи власний сформований концепт «демократичного миру» як нову форму універсальності відносин у глобалізованому світі. Приблизно такого ж погляду дотримуються Дж. Метлок і Г. Хартман, вважаючи, що концепція «конфлікту цивілізацій» теоретично неспроможна і суперечить фактам. Сучасний дослідник В. Наумкін називає цю концепцію «безглуздою», оскільки універсалізація в жодному випадку не впливає на міжцивілізаційні конфлікти; вона також перетворена глобалізацією на війну ресурсів та владних привілеїв. Учений А. Янів стверджує: концепція С. Хантінгтона неспроможна пояснити сучасні складні процеси універсалізації в контексті загальної критики цивілізаційного підходу, який позначається у вигляді постмодерністського. Із цим частково можна погодитися, оскільки проблема універсалізації, на нашу думку, пов'язана радше з ідеєю ідентифікації, самовизначення, самодостатності, самочинності, аніж з ідеєю глобалізації, хоча, на перший погляд, ззовні зв'язок «глобалізація – універсалізація» очевидний.

Вперше в сучасній політології проблему універсалізації та глобалізації досліджено через аспект цивілізаційних цінностей у працях вітчизняного науковця Т. Андрущенко [4]. Тут, на нашу думку, методологічно правильно визначено місце процесів політичної універсалізації в сучасному світі через трансформацію ціннісних контекстів буття людини, які означаються не стільки культурно-історичними чинниками, скільки цивілізаційними.

Питання впливу та переформатування якості універсалізації як процесу, що впливає на суспільно-політичну дійсність, вивчають О. Гулевський і В. Хліпун. Вони трактують міжцивілізаційний конфлікт як обумовлений сучасними процесами глобалізації, під час яких відбувається вторгнення західної культури в зони з протилежними культурними цінностями. За теорією академіка-політолога Ю. Яківці, сценарій конфліктів зумовлених універсалізацією, є відповіддю на виклики глобалізації. З позиції Л. Медведко, у світовому процесі глобалізації цивілізаційні світи рухаються не зустрічними, а паралельними курсами. З. Відоєвіч розглядає універсалізацію як неминучий наслідок глобалізації, що спричиняє конфлікти.

Розвинуто в науковій літературі і проблему суперечності між сучасністю і традиційністю як підставу конфлікту Заходу та Сходу. На думку Л. Васильєва, існує принципова структурна відмінність між традиційним Сходом і Заходом (іманентно спрямованим у майбутнє), що за суттю непереборна. У контексті проблеми модернізації протистояння між сучасним Заходом і традиціоналістським ісламським світом, зазначають О. Аксененко, П. Гуревич, Б. Данилов, Б. Єрасов, О. Малащенко, В. Наумкіна, Г. Фуллер, М. Хатамі. Істотно висвітлений у науковій літературі регіональний аспект конфліктів, спричинених універсалізацією. Він пов'язаний з питаннями інтеграції традиціоналістських, передусім мусульманських громад в європейський культурно-цивілізаційний простір. У цьому зв'язку важливе значення мають розвідки С. Бенхабіб, Є. Демінцевої, О. Захарченко, Р. Лейк, Д. Муаз, Г. С. Помаранчі, В. Проданова, Ю. Рубинського, Е. Тагірова, А. Шайо. Тоді варто розглядати, за допомогою історичного підходу, рух та зміну цінностей у світі. Історичний метод дає змогу проаналізувати розвиток та існування універсалізації відповідно до часових рамок. Таке історичне спрямування відповідає загальній тенденції розвитку, що сприяє певному результату. Цим результатом можна вважати глобалізацію на сучасному етапі.

Світ постмодерну та способи відображення його сутнісних характеристик дещо змінюють і методологію візій на досліджувану нами проблему, і способи конкретних її аналізів. Так, у праці «Насилля глобального» Ж. Бодріяр намагається пояснити власне аналогію або ж розбіжність між цим глобальним і локальним розумінням світу. Це відбувається унаслідок пошук аналогії між глобалізацією й універсалізацією. Універсалізація, на думку вченого, пов'язана з правами людини, свободою та демократією – цінностями, ключовими для всього людства. На відміну від неї глобалізація торкається технології, ринку, інформаційного середовища. Глобалізація здається незворотним процесом, а універсалізація – лише процесом, який змінюється в плинні історії, щоправда, трансформуючи її. Кожна культура, яка стала універсальною, втрачає існування або ж просто вмирає.

Отже, Ж. Бодріяр більшу проблемність для людства вбачає не в глобалізаційних процесах, а в системі універсалізації його буття. Саме тому й виникає більшість конфліктів у середовищі універсалізації. Однак ці конфлікти створює саме людство. Люди вірять, що ідеальне призначення будь-якої цінності в їхньому житті – це її універсальність. Дуже важливим в сучасному світі є розподіл уподібнених цінностей та інтересів між людьми, що й зближує їх. Хоча в дійсності зберігається небезпека перетворення цінностей на смертельну зброю чи прах. Тоді й починається боротьба за ідентичність і самовизнання. Нині універсалізація залишається в бездіяльності, можливо, унаслідок того, що всі ключові цінності розвитку світу втратили актуальність і значущість. Досягнути вагомості цінностей – демократії, свободи та прав людини не вдалося.

Такі стереотипи, як «дилема безпеки», «сила» на сучасному етапі розвитку світу зовсім зруйнувались. Адже до наявних колізій національних держав у глобалізованому світі додаватимуться нові. Суперечності можуть виникати між людьми, які вважають себе громадянами світу, та індивідами, котрі вважають себе патріотами своєї держави, релігії та національної спільності. На наш погляд, у цьому контексті цікавою є типологія конфліктів постмодерністського дослідника-компаративіста Д. Аптера: 1) зіткнення переваг; 2) зіткнення інтересів; 3) зіткнення цінностей [93]. Зазначені типи конфліктів – категорії, які суспільство самостійно універсалізує. Природа цих конфліктів, за Е. Гідденсом, має природу ціннісних конфліктів і чітко розмежовує поняття «протиріччя» та «конфлікт». Конфлікт, що виникає на тлі універсалізації таких цінностей, є боротьбою між акторами та суспільствами, котрі структурно протилежні в соціокультурній системі світу. «Гравцями» в сучасному глобалізованому світі є повстанські угруповання, діаспори, етнічні партії, міжнародні організації та інші структури. Знову ж таки спостерігаємо акцентування на ідентичності й різноманітності, за яку виникає потреба боротись. Американський аналітик Т. Барнетт називає єдиний тип конфлікту в сучасному світі – конфлікт глобалізації. У цьому єдиному типі міститься і конфлікт ідентичності, і конфлікт поділу влади та ресурсів й національні конфлікти. У

зв'язку із цим уможлиблюються конфлікти між тими, хто хоче зробити світ ще більш взаємопов'язаним, і тими, хто хоче ізолювати від глобалізації частину людства або своєї нації. Частина земної кулі, що не має змоги користуватись «універсальними благами» глобалізації, учений назвав «озоною діркою глобалізації» та «неінтегруючим провалом». Саме із цього боку, як вважає Т. Барнетт, і варто очікувати зростання потенціалу міжнародного світового конфлікту [114].

Цінною для порівняння буде методологічна концепція англійського соціолога (правда, з позицій нинішніх візій, вона дещо застаріла) Дж. Гелбрейта, що підтверджує думку: благо та цінність для одного не є такими ж для іншого. Сукупно потреби, орієнтири та цінності людства створюють символічний універсум усього розмаїття, що є у світі, – від товарів до процесів. Окрім названих чинників і механізмів впливу глобалізації та універсалізації на світ, існують ще й об'єктивні фактори окремого суспільства, що містять демографічні показники, економічні рівні, якість самого суспільства. У такий спосіб локальне також може впливати на глобальне і саме нав'язує йому ті вимоги, задоволення котрих воно потребує [99].

Універсалізація втрачає суть через глобалізацію. Глобалізація обміну змінила сутність ціннісної універсалізації. Перехід від універсального до глобального призвів до фрагментації суспільства та гомогенізації. Універсальні цінності втрачають владу і законність. Щоправда, були представлені як єдино можливі культурно-зв'язувальні цінності, але поширення глобалізації знищило всі форми диференціації та універсальні цінності, котрі були й об'єднувальним елементом, і елементом розрізнення кожної зокрема. Проте універсалізація артикулювала себе в історії. Концепції свободи, нині все-таки виражені глобальним порядком без будь-якої альтернативи з однієї сторони і з сингулярності іншої у формі нинішньої демократії та прав людини, на думку Ж. Бодріяра, виглядають на фоні глобалізації жахливо.

На такому тлі всі універсальні цінності замінені віртуальними глобальними цінностями. Унаслідок цього й на основі цих розбіжностей постає конфлікт, насилля глобального над універсальним. Таке насилля і характеризується

верховенством технічного виробництва й ефективності, тотального управління, інтегрованої циркуляції та еквівалентності всіх обмінів [23].

Ціннісний конфлікт у сучасному глобалізованому світі, який виникає на засадах універсалізації, взагалі унеможлиблює компромісні рішення. Це, власне, й намагається дослідити сучасний науковець Ж. М. Гуенно. На його погляд, ціннісний конфлікт за своєю природою – це конфлікт з нульовою сумою [112].

Отже, в основі методології дослідження універсалізації як причини виникнення конфліктів у глобалізованому світі, як ми вважаємо, лежить теорія глобалістики. На ній ґрунтуються й усі теоретичні поняття та принципи універсалізації. Саме теорія глобалістики чітко розмежовує глобалізацію й універсалізацію, розглядаючи глобалізацію у вигляді виміру сучасної світової політики, а універсалізацію – як об'єктивний процес спільного формування цінностей і тенденцій світового прогресу, визначення головних ідеалів та орієнтирів, загальних для всієї світової спільноти.

Щодо методології в процесі пізнання поняття універсалізації та виникнення конфліктів у середовищі універсалізованого світу, то вона виконує в нашому дослідженні дві важливі функції. По-перше, за допомогою методології суб'єкт пізнання фіксує фрагмент реальності як предмет дослідження. По-друге, методологія, виходячи з можливості існування явища, що на основі цієї методології існує в реальній картині світу, дає змогу виявити справжнє спрямування конкретного процесу пізнання і реальний стан визначених питань. Отже, методологія та методичні підходи до аналізу проблеми допомагають розглянути дослідження, розподіляючи його на два взаємозалежні блоки. Перший вивчає безпосередньо поняття універсалізації, його зв'язок з глобалізацією. Другий – сутність конфліктів, які виникають у середовищі глобального світоустрою, під впливом універсалізації (на першому рівні). Використовуючи методологію, зможемо спростити або підтвердити ту чи іншу думку. Логічним залишається перехід до першого блоку дослідження – визначення сутнісних ознак та характеристики універсалізації, як особливого феномену сучасного світу.

1.2 Сутність та основні ознаки універсалізації: історичні форми рефлексії

Поняття універсалізації має велику цінність вивчення і в теоретичному, і в практичному сенсі для політичної науки, оскільки означає не лише стан географічної артикуляції процесу розширення потреб та цінностей у світі. Воно становить невід'ємну основу для дослідження феномену культури, економіки та політики. Явище універсалізації надзвичайно наповнене, адже створені ним принципи й процеси претендують на роль всеохопних й оголошені «універсальними».

Часто простежуємо, що універсалізація тотожна поняттю стандартизації, бо, попри безконечні можливості сучасного світу, вони входять до системи єдиних загальних цінностей, потреб та умов. Однак таку єдність втрачають раціоналізація суспільних і політичних принципів, законів, які універсалізація руйнує своїм впливом. Перебудова суспільства до взаємозв'язаної мережі інтересів та взаємодій спричиняє певну трансформацію суспільства, а зміна структури сама собою означає руйнування чи навіть відмирання певних елементів, трансформацію їх в інші форми, не ідентичні власній культурі, традиціям тощо. Під час процесу універсалізації цими елементами можуть бути і економіка, культура, політика, і соціальна сфера.

У розвитку світового співжиття відбуваються якісні зміни, що змушують по-іншому дивитися на майбутнє і ретельніше піклуватися про його безпеку. Сучасні уявлення про світ формуються на засадах ідеї глобалізації, яку переважно розуміють як загальний процес універсалізму. Поняття «універсалізація» достатньо нове в політичній науці, оскільки започатковане від ширшого – «глобалізація». Універсалізація є одним з напрямів глобалізації поряд з поляризацією й інтеграцією. Тому вона характеризує розвиток, починаючи від людини і закінчуючи комунікативними мережами, групами та сферами ідентично й структурно в одній розширеній системі соціальних і політичних зв'язків. Такий процес постійно інтенсифікується для збереження

вказаних феноменів універсалізації, поляризації й інтеграції. Закріплений цей процес і на комунікативному й технічному рівні, через які візуально прочитується розуміння мети глобалізації. Ми вважаємо, що пошук аналогій між поняттями «глобальне» та «універсальне» – гносеологічна й онтологічна помилка. Універсалізація, як уже згадувалось, пов'язана з правами людини, свободою, культурою та демократією; на відміну від неї глобалізація торкається технології, ринку, туризму й інформаційного середовища. Глобалізація зворотна, а універсалізація, найімовірніше, перебуває поза цим процесом (хоча б у постійному бажанні людини). Принаймні, вона презентує себе зникаючою системою цінностей, що розвивалася в контексті західної сучасної культури і не мала собі рівних з-поміж інших культур. Кожна культура, яка об'єктивно стає універсальною, втрачає сингулярність і починає занепадати. Це те, що трапилося з усіма культурами, які ми знищили, примусово асимілювавши їх [23].

Універсалізація – процес, який об'єднує суспільства певним ідеалом або еталоном. Отже, глобалізація, що репрезентує собою розмаїття поглядів і можливостей, універсалізує суспільство для розвитку в спільному напрямку й часто нав'язує зовсім не той еталон, якого прагне досягти суспільство, реалізуючи ту чи іншу політику. Вважаємо помилковою думкою, що універсалізація – це явище, яке стосується лише великих транснаціональних корпорацій або міцних міжнародних структур. Таке явище позначається на окремому індивіді, спрямовуючи його до певних цінностей, потреб та досягнення їх через взаємозалежність і взаємодію з іншими. Зазначений процес часто є стихійним, тому отримати й відчути «блага» глобалізації вдається не завжди і не всім. Тоді й спрацьовує життєво перевірений принцип – «виживає сильніший». Нерідко такими «сильнішими» виявляються великі багаті держави й корпорації. Доля ж інших спільнот залежить саме від їхньої здатності універсалізуватись у процесі глобалізації (деколи термін «універсалізуватись» тотожний поняттю «приспосовуватись»). Політична сфера найчастіше і найперше повинна мати таку здатність. Адже політичні принципи також

універсальні, що сприяє взаємодії суспільно-політичних процесів, котрі мають бути вигідними і для внутрішньої та зовнішньої політики конкретної держави, і для стабільності світової політики.

Так, європейський стиль життя став справді універсалом, мрією багатьох нерозвинених країн світу і тих, що розвиваються. Однак у такому європейському універсалізмі, за І. Валерстайном, можна розглядати винятково три цінності: 1) політика універсалізму, спрямована на захист прав та свобод громадян, і співпраця в середовищі, яке називають демократією; 2) політика універсалізації на Заході, скерована на те, аби утримати позиції світового гегемона (це співзвучно з ідеями у «Зіткненні цивілізацій» С. Хантінгтона, оскільки ще раз підтверджується думка, що західна цивілізація лідирує серед інших, бо вона ґрунтується на універсальних цінностях та істинах); 3) універсалізація – це наукове утвердження істин ринку, політика яких полягає в тому, що в держав немає іншого виходу, аніж прийняти ці істини [104].

Велике значення для посилення процесу універсалізації мали США. Проте саме американізація суттєво змінила це поняття. Термін використовують здебільшого в негативному контексті, порівнюючи його з утратою традиційної культури і звичаїв. Найчастіше таке розуміння універсалізації збігається з поняттям глобалізації. Адже особливості американізації в галузі культури полягають в ірраціоналізації раціональних матриць, спрямованості на кількісні характеристики (комерціалізація), готовності до прагматизації всіх стилів культурного життя, підтримки певного рівня його якості [83]. У такий спосіб масова культура, стиль життя, бізнес-моделі, політика і навіть мова – універсальні для всього світу. Стримувальним елементом тут постає лише цивілізаційна ідентичність.

Проте питання про вибір одного полюса складається з опозиції «Схід – Захід», яка все-таки не актуальна. Ретроспективний погляд на історію суспільства, сучасні тенденції засвідчують, що універсалізму опонує різноманітність соціокультурної сутності сучасного світу. Тому серйозний теоретичний і практичний інтерес становить пошук логіки між різноманітністю

й універсалізмом, осмислення, пізнання сучасних процесів і тенденцій, котрі сприяють позитивному результату [83]. Глобалізація нівелює модель національної держави, успадковану від часів американської боротьби за незалежність і Великої французької революції, підриває навіть її легітимність. Тому першою наслідки глобалізації відчула та змушено до неї адаптувалась американська держава, що репрезентує себе як політична нація. Цікавою з цього приводу вважаємо думку американського вченого Дж. Ная. З одного боку, він розглядає американські зусилля до самоствердження, аналізує їхні чинники. З іншого – реалістично оцінює глобалізацію та її наслідки для американської економіки й політики. «Глобалізація, тобто зростання всесвітньої взаємозалежності, по суті, настільки ж стара, як історія людства – констатує він, указуючи на помилковість тези про зародження глобалізації в США. – Проникнення християнства на все нові й нові континенти на багато століть випередило відкриття Голівудом методів комерційного поширення фільмів, знятих на біблійні теми» [78].

Досліджуючи віхи історичного розвитку людства, можна простежити основні акти універсалізації на кожному з них. Ці акти мають вигляд головних проблем, які турбували суспільство й потребували пізнання. І якщо універсалізація мала на меті не глобальну єдність світу, то можна дійти висновку: вона засвоювалась у свідомості людей і суспільства. У зв'язку із цим правильно, на нашу думку, вважати універсалізацію явищем, яке супроводжувало розвиток людства впродовж усього його прогресування. Це своєрідний процес учіння, запозичення, пропагування, відкриття нового, можливо, навіть насаджування тих ідей, принципів і цінностей, які стали ключовими на тому етапі.

Уявлення про соціальні регулятори міфологічного та ранньорелігійного характеру виникли уже в додержавних і доправових спільнотах. За таким уявленням, в основу всього соціального життя (його регулятивних засобів, інститутів тощо) покладено загальнонадприродний (божественний) початок, який формує єдність, усезагальність, безумовну універсальну значущість та

обов'язковість історично набутих та діючих правил соціального порядку. Для прикладу, в більш розвинених умовах Стародавньої Греції та Стародавнього Риму виникли глобальні ідеї свободи і рівності всіх людей з проблемою природного права. Дослідження почали розробляти універсалістські вчення про право і природно-правового державу, які з відомими варіаціями та модифікаціями дійшли до наших днів і покладені в основі сучасних універсалістських державно-правових поглядів.

Отже, ідеї свободи, рівності й чесності стають універсальними для доби Античності. Виявлені ознаки ціннісного світу людини дають змогу дійти висновку: якісною характеристикою цінностей є міра їхньої універсальності. Це підтверджує не лише виникнення, а й розвиток взаємозалежності світу і людини. Уже на цьому етапі простежуємо вагому закономірність взаємозв'язку поступу ціннісного світу людини з розвитком світу загалом, що є актом універсалізації.

Ключовим актом універсалізації в добу Середньовіччя можна вважати релігію, яка об'єднувала людей під ідеалом віри. І хоча раціонально необґрунтовані твердження мали велику теоретичну базу, релігія у вигляді акту універсалізації справді долала державні кордони і навіть ставала певною політикою об'єднання держав, формуванням того, що називали духом держави, політики, культури. Такий процес універсалізації можна охарактеризувати словами Ф. А. фон Хаєка, котрий стверджує, що адекватна «відповідь» на черговий цивілізаційний «виклик» збігається з основною тенденцією соціально-історичного розвитку людства. Така універсалізація «розширюється через правила людського співробітництва», під час якого відбувався «не тільки процес обміну, а й процес утворення взаємозв'язку, здатність людей з ворогів перетворитися на друзів». У Середньовіччі релігія у вигляді акту універсалізації мала і прихильників, і ворогів. Найяскравіший вияв релігії як акту універсалізації – Хрестові походи. Це військово-релігійні походи західноєвропейського лицарства і цивільних осіб до країн Близького Сходу під гаслом боротьби за визволення Святої Землі від «невірних». Тут,

власне, йдеться про своєрідне насаджування цінностей: коли взаємодія та сприйняття єдиного ідеалу не сприймається кимось іншим, то цю взаємодію можна запровадити насильно. Саме в середньовічний період і через Хрестові походи, на нашу думку, виявляється конфлікт глобального (універсального) та локального (одиночного).

У раціональному розумінні проблема універсалізації вперше набула особливого значення та розв'язання в Новий час. На першому плані постали практичне осмислення світу людини, формування модерних позицій суспільства, політичних процесів, політичних систем та інституалізація політичної влади, науково-технічний прогрес і капіталістична універсалізація. Новий час як культурно-історичну епоху визначаємо через світське раціоналістичне мислення, що продукувалося на протигагу богословсько-бароковому і стало основою для розвитку науки і техніки, отже, так званого індустріального суспільства. Універсалізація, на відміну від двох попередніх епох, уособлювала в цей період взаємозв'язки у природі й мисленні, ідея прогресу розвивалась на засадах філософських систем і політичних теорій. Унаслідок цього універсалізація вперше проявилася і в політологічному сенсі. Саме через процес соціалізації політичної сфери, освоєння суспільством раціональності й технічності світу розширились взаємозв'язки та взаємозалежність країн. Ці зв'язки стали настільки тісними, що пізніше склались в єдину глобалізовану систему. У політичній системі світу з'явилися нові поняття, які виявились ключовими для розвитку прогресу та збагачення більшості країн. Основною прерогативою ставав політичний економічний і технічний прогрес, який допоміг вийти на політичну арену новим державам-гегемонам. Тому універсалізацію почали розуміти як процес, що визначається ринковими, а не державними відносинами. Кордони між державами нівелювалися не через війни, а внаслідок експансій товару, видів діяльності.

Наголосимо, що деформація потреб здійснює постійний «зсув» суспільства до всесвітньої економічної, політичної та культурної інтеграції й

уніфікації. Однак не завжди таке зближення має на меті лише співпрацю. Розглядаючи поняття універсалізації та його вияв, потрібно зауважувати, що універсалізація означає утвердження та перероблення суспільством певних цінностей та ідеалів. Можливо, у такий спосіб суспільство розвивало свої відносини до глобалізації світу, але тоді цей процес відбуватиметься лише в культурному й ціннісному сенсі.

Універсалізація, як і глобалізація, означає гомогенізацію життя: ціни, продукти, рівень та якість охорони здоров'я, рівень доходів, відсоткові банківські ставки в цьому випадку мають тенденцію до вирівнювання на світовому ринку. Універсалізація сприяє тому, що формується глобальна за масштабом система взаємозалежності, набуває сили процес, який генерує трансконтинентальні й міжрегіональні потоки. Виникнення ринкових відносин створює єдину систему світової економіки. Відмінність між взаємозалежною економікою та глобалізованою економікою – якісна, оскільки йдеться не лише про обсяги торгівлі, яка зростає швидкими темпами, а й про такий світовий ринок, що становить собою ринок єдиної держави [36].

На цьому етапі концепція універсалізації виявляється здебільшого через певні ринкові відносини, економічні відносини, але універсалізація вже реорганізувала тип виробництва та його поширення в суспільстві. Найвагоміші ознаки універсалізації, політичної й економічної сфер на шляху до глобалізації такі:

- взаємопроникнення промислових підприємств через державні кордони;
- збільшення фінансових ринків;
- зростання частки іноземних прямих інвестицій в економіку країн, що розвиваються;
- розширення глобального ринку праці;
- поширення та використання технологій, міжнародних комунікацій і всесвітньої культурної інтеграції;

- розповсюдження споживацьких товарів;
- масові переміщення населення на Півдні, Сході й Заході.

Однак, з нашого погляду, варто розглянути й таку проблему, як виникнення конкуренції. Вона є неодмінною складовою частиною економічного розвитку, але виявляється в зовсім інших формах у політичному середовищі. Так між державами посилюється конкуренція за місце гегемона на світовій арені, що в суспільно-політичному процесі й визначає характеристику явища універсалізації в період науково-технічного прогресу. Тепер під універсалізацією розуміють нові сутнісні проблеми в соціально-політичній сфері – інтенсифікацію трансмережових економічних, політичних, соціальних і культурних зв'язків. Історичному періоду, який постав після завершення «холодної війни», властива трансформація світової економіки, тріумф американської системи цінностей, ортодоксальна ідеологія, технологічна революція, нездатність національних держав вирішити глобальні питання.

Вагому роль у визначенні основних актів і характеристик універсалізації в період науково-технічного прогресу відіграє інституалізація влади та відносин. Зазначимо, що інституалізація – нове явище, яке є чинником взаємозалежності політичних процесів, котрі існують у світі. Тобто з'являється потреба певної організації політичних процесів та політичної діяльності, що й здійснюється за допомогою інституалізації влади. Політичні інститути – це, по суті, певні політичні установи (сукупність політичних партій, органів суспільного громадського самоуправління тощо), які визначають спільність людей, котрі мають особливі повноваження і виконують спеціальні функції в політичному житті суспільства (військові комітети, комісії), певну діяльність (президентське правління).

Проаналізувавши різні етапи розвитку історії людства, зазначимо, що універсалізація – явище, властиве усім етапам його прогресування. Для суспільства характерні взаємодія, пошуки нових шляхів пізнання й

утвердження своїх позицій задля інших. Саме в такий спосіб і виявлялась універсалізація на різних етапах поступу людства, стаючи синонімом термінів «узагальнення» та «поширення». Шукаючи відповіді на власні запитання, людина намагалась залучити до цього й інших. Це відбувалось з метою утвердження власної позиції для інших та розуміння інших цінностей для себе.

Здійснювався обмін інформацією, який і потребував взаємозалежності одне від одного. Отже, в такому сенсі універсалізація постає процесом засвоєння людством позитивних ідей справедливості, добра, загального блага в різних сферах суспільних відносин, що в подальшому, можливо, одержали нормативне закріплення і в національному розвитку держав, і в міжнародній співпраці. У такий спосіб універсалізація фактично ототожнюється з процесом становлення та розвитку людини й суспільства [34].

Водночас із цим розумінням універсалізації виокремимо низку парадигм, які запропонував Я. Пітерс, виділяючи їх через конкретні поняття на певному етапі історичного розвитку:

1) зіткнення цивілізацій – фрагментація світу відбувається через цивілізаційні відмінності, що ґрунтуються на культурній диференціації;

2) макдольнади́зація – гомогенізація культур, яка здійснюється транснаціональними корпораціями і відбувається під гаслами модернізації (вестернізації, європеїзації, американізації);

3) гібридизація – широкий спектр міжкультурних взаємодій, які сприяють взаємозбагаченню та взаємозалежності [34].

Однак, зауважимо, універсалізація людини є ключовою, проте не єдиною тенденцією розвитку. Так, цілком обґрунтовано науковці пояснюють існування водночас із процесами універсалізації людини, партикуляції (регіоналізації). Артикуляцію суспільства вони розглядають як процес створення стандартів та ідентифікацію людини відповідно до традицій і культури регіональних утворень.

Партикуляція необхідна задля подолання національних кордонів, оскільки впровадження певних стандартів під час регіоналізації відбувається із збереженням культурних та духовних особливостей регіону. Хоча не всі суспільства могли одразу трансформуватись з регіонального виміру на глобальний та універсальний. Це зумовлено страхом втратити ідентичність, національні ознаки й традиційні форми буття, а також об'єктивними обставинами – консерватизмом таких сфер, як культура відносин, соціальна система суверенних держав перед гегемонами глобалізованого світу. Отже, універсалізація світу супроводжувалась численними етнічними, національними, релігійними, загарбницькими та визвольними конфліктами, тобто на протидію універсалізації цінностей, котрі були пізнані і втілені в практику суспільством, але не бажали розвиватись поза його межами. Тому дихотомія постає у вигляді конфлікту між усезагальними (універсальними) інтересами і потребами та партикулярними (одиничними і груповими інтересами й цінностями).

У контексті глобалізації універсальність розуміється як результат ускладнення системи міжцивілізаційних зв'язків, а головне, з нашого погляду, – це руйнування внутрішніх нелінійних зв'язків у політичних, соціальних, економічних, культурних системах та «переведення» їх у ранг універсально (уподібнено) детермінованих систем. Універсалізація має на увазі рівність партнерів цивілізаційного розвитку, можливість ведення «рівноправного діалогу». Власне, у ракурсі такого розуміння універсалістського мислення можна розв'язувати конкретні глобальні проблеми. Інша важлива ознака – ціннісність: процес універсалізації завжди супроводжує попередня мета, що підтримується суспільством, схвалюється і приймається як історична або партикулярна цінність. Так відбувається своєрідне спрямування до єдиних стандартів, цінностей і принципів функціонування.

Підсумовуючи, доходимо висновку, що універсалізація – самостійний процес, який не тільки залежить або походить від ширшого – глобалізації. Це

явище, значно детерміноване внутрішніми процесами: нівелюванням нелінійності в розвитку систем людського буття, де панівною основою традиційно була культура, психологізацією, прагматизацією цінностей та значним пришвидшенням темпів їхніх змін. Для цього потрібно дослідити принципи цього явища та можливі механізми його впливу на суспільство.

РОЗДІЛ 2

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ УНІВЕРСАЛІЗАЦІЇ ЯК ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ВНУТРІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ

У кожен історичну епоху проблема універсалізації політичної дійсності виявляла себе по-різному. Узагальнюючи, репрезентуємо умови універсалізації на різних етапах становлення цивілізації в такий спосіб:

- 1) античні прагнення розширити розуміння світу до простору та сенсу існування (розуміння) космосу (а не соціуму);
- 2) середньовічне усвідомлення духовної єдності через артикуляцію універсальності бога та наслідуваних принципів віри;
- 3) визначення універсальності, місця й ролі людини як творця змісту і форми світу власного відповідно до природних основ буття, а головне – спроба інституувати ці принципи універсальності через право, владу, відносини тощо;
- 4) усвідомлення раціональної логіки історії, тобто достовірне сприйняття того, що майже всі країни проходять одні й ті самі етапи, лише в різний час, унаслідок спільного принципу прогресування;
- 5) дві світові війни та світові економічні кризи, які значно універсалізували і принципи життя та смерті, і економічні, політичні та соціальні основи.

У визначенні універсальних форм політичного буття чільне місце посідають сучасні складні суперечливі процеси, що потребують самостійного дослідження. Адже об'єктом дослідження стає і людина, і суспільство з його політичною надбудовою нового постмодерного взірця.

2.1 Уніфікація й універсалізація як основні виміри політичного процесу в умовах глобалізації

У глобалізаційному дискурсі постмодерну поняття уніфікації й універсалізації належать до найякісніших ознак розвитку сучасності. Вичерпно характеризуючи сьогодення, вони водночас спрямовують нас до дихотомічного

сенсу трактування самих цілей та принципів буття: універсалізація й уніфікація – це процес з позитивними чи негативними наслідками?

Вагомим чинником, на наш погляд, є й те, чи становлять ці явища передумову або наслідок усвідомлено? Ми універсалізуємось та уніфікуємось, щоби стати частиною кращого майбутнього, чи нас непомітно для нас самих хтось підганяє під чіткі шаблони та рамки, аби збільшити площину контролю й посилити його?

Поняття «універсалізація», до якого вдаються дослідники на позначення суспільних феноменів, безсумнівно, має привабливу силу, адже в ньому закладено думку про співпричетність тих чи інших явищ до універсуму, всеосяжного світу. Ми вважаємо, що передусім потрібно брати до уваги таке: універсум має ціннісне забарвлення, – це «світ», де живе людство, воно створене, освоєне людиною. І оскільки людство невпинно задається питанням, як гідно жити у цій дійсності, коли його діяльність не стихійна, а ним же скерована, остільки створені ним окремі принципи і процеси, які претендують на роль всеохопних, були оголошені «універсальними».

Найглибший зміст ідеї глобалізації – це невизначений, некерований і самостійний характер усього, що здійснюється у світі; відсутність центру, пульта управління, ради директорів або головної контори. Глобалізація – інша назва «нового світового безладу» Джоуїтта. Така ознака, нероздільна з образом глобалізації, повністю різниться від іншої ідеї, якій вона нібито прийшла на зміну, – ідеї «універсалізації». Вона колись слугувала стрижнем дискусії про загальносвітові справи, але сьогодні вийшла з ужитку, рідко згадується або й забута всіма, крім філософів [12].

Універсалізація, на думку З. Баумана, відомого британського політичного філософа й соціолога польського походження, передувала глобалізації, а не навпаки, як заведено вважати нині. Окрім того, у праці вченого «Глобалізація, наслідки для людини і суспільства» стверджується: універсалізація і глобалізація – процеси протилежні за суттю, хоча на перший погляд можуть здатися спорідненими.

Дослідник акцентує на характері й природі процесів глобалізації та універсалізації. Універсалізація – процес, з позиції З. Баумана, повністю свідомий і пов'язаний з потребою одних акторів вплинути на інші, продукуючи універсальні цінності, що стануть згодом універсальними важелями впливу. Скажімо, західне суспільство дало нам демократію, але не таку, якою вона мала би бути (часто в ідеальній формі, запропонованій ще ранньобуржуазним лібералізмом), а таку, якою її бачило воно. Унаслідок цього для більшості транзитних країн, котрі входили до складу Радянського Союзу, така «демократія» стала деформованим зразком, що спричинило в суспільстві величезну кількість суперечностей та стереотипів, які існують донині. У такий спосіб ми опиняємось у пастці: транзит завершиться тоді, коли зникнуть стереотипи, але повністю знищити стереотипи можна лише після завершення транзиту та побудови нової ментальності.

Як підтверджують конкретні соціологічні дослідження, концепція еволюційних універсалій має безумовну евристичну цінність. Це означає правомірність моделі за всяких історичних умов і типів людського поступу. В цьому контексті логічно звернутися до розуміння універсалізації людського суспільства Т. Парсонсом, що випливає з його теорії еволюційних універсалій. Існує, згідно з поглядами вченого, десять властивостей або процесів, які послідовно виникають під час розвитку й ускладнення будь-яких соціальних систем, незалежно від їхньої специфіки та різноманітності зовнішніх умов. Це: 1) система комунікації; 2) система споріднення; 3) форма релігії; 4) технологія; 5) соціальна статистика; 6) культ, легітимація стратифікаційної спільності; 7) бюрократія; 8) гроші й ринковий комплекс; 9) система норм; 10) система демократичних об'єднань.

У концепції Т. Парсонса ключовим є поняття адаптаційної здатності, що за виникнення кожної наступної еволюційної універсалії збільшує можливості передбачати, аналізувати, контролювати стан соціокультурного середовища і мобілізує ресурси для пристосування до неї. Отже, запропонована теорія охоплює людську реальність у всьому її історичному розмаїтті. Єдине, що, на

нашу думку, не врахував науковець, – це чинник політичних інститутів та інституцій, які детермінують систему універсалізації.

Ми вже зазначали, що, з позиції З. Баумана, глобалізація, на відміну від універсалізації, – це процес непродуманий та нестабільний. Він, звісно, виникає не на порожньому місці, проте сказати де, коли, чому, а головне навіщо – складно. Дослідники можуть створювати теорії та концепції, відстежувати характерні ознаки, але встановити коли і як розпочнеться становлення процесу глобалізації в тому чи іншому регіоні не здатні, оскільки не спроможні достеменно спрогнозувати перехід універсалістських тенденцій у глобалізаційні. У період активної глобалізації модерним змістом наповнюються свободи і права людини, формуються політико-правові інститути нового рівня, котрі потенційно надають людині додаткові гарантії для соціалізації та самоактуалізації. Виникають передумови реалізації ідеї справедливої правової держави, сучасні країни делегують дедалі більше повноважень впливовим міжнародним організаціям. Одночасно спостерігається ослаблення національних держав; трансформаційні процеси зумовлюють скорочення та зміну їхнього суверенітету. Надалі трансформується соціально-політична культура, яка безпосередньо пов'язана з появою покоління інтелектуалів, котрі управляють трудовими ресурсами, фінансовими й інформаційними потоками, віртуальним діловодством. Вони зосереджують діяльність у державних і недержавних організаціях, міжнародних структурах. І хоча такі фахівці не залучені до процесу виробництва матеріальних благ, проте працюють менеджерами, формують елементи системи, способи конструювання соціально-політичної реальності [86, с. 15–17].

На сучасному етапі провідниками трансформації соціально-політичної культури стають система освіти, засоби масової інформації та масова культура. Соціально-політична культура, що створюється, принципово різниться від наявної динамічністю, гнучкою раціональністю та якістю менеджменту. Вагомою характеристикою нової системи розуміння світу є мобільність, ґрунтована на своєрідному типі оперативної соціальної взаємодії – комунікаційних мережах і мережевій структурі відносин. Хоча так було не завжди.

Аналізуючи історію адаптування поняття універсалізації, виявляємо неоднозначність трактувань його використання в різні часи. Наприклад, еллінська культура проголошувала «універсальний принцип розуму і слова», який згодом сам на сам зіткнувся з релігійним початком абсолютного, універсального монотеїзму», що відтак, за М. Фуко, переріс у пасторську владу [100, с. 15–28].

Як заведено вважати, християнство сприяло виникненню кодексу етики, що фундаментально різнився від уже сформованого – античного. Однак зауважимо: християнство запропонувало, а згодом поширило в античному світі нові форми та відносини влади. У зв'язку із цим вважаємо за необхідне розглянути ці відносини докладніше.

Християнська релігія – єдина у світі, яка має церковну організацію. Відповідно до цього теоретично постулюється теза, що окремі індивіди, завдяки своєму становищу у церковній ієрархії, можуть, скажімо, «обслуговувати» інших індивідів як пастори.

Розмаїття цілей та носіїв пасторської влади дало змогу концентрувати розвиток знання про людину безпосередньо на двох полюсах – кількісному та глобалізаційному, що стосувався передусім спільноти, та аналітичному, який мав стосунок до індивіда.

Унаслідок такої модифікації пасторська влада, упродовж багатьох сторіч пов'язуючись з конкретним релігійним інститутом, раптово поширилась на низку соціальних інститутів. Тому замість суперництва пасторської та політичної влади спостерігаємо розвиток тактики, характерної для різноманітних влад – від сім'ї до психіатрії.

У Новий час універсалістську силу християнської релігії замінило інше застосування поняття «універсальне»: його поширили на трактування ролі й сенсу знання (його зберігання і транзит) у житті людства, до чого залучилась і наука. З часом ці універсалістські намагання науки, моралі й права, виражені в проекті Просвітництва, також зазнали критики.

Англійський політичний теоретик Дж. Грей наприкінці ХХ ст. закликав «відмовитися від універсалістського проекту західних культур, що став у

наших історичних умовах нігілістичним вираженням волі до влади, і замінити його іншими культурами, котрі кардинально відрізняються за природою». І хоча модерністський проект Просвітництва, за Дж. Греєм, категорично заперечував певні позиції класичної і середньовічної думки, він все-таки «в своєму універсалізмі, а також фундаменталістському і репрезентаційному раціоналізмі був її продовженням» [43, с. 127].

Отже, як стверджував науковець, «універсалізм» має певний уніфікований сенс, пов'язаний лише зі західною гуманітарною традицією. Засуджуючи універсалізм у вигляді експансії західного мислення, Дж. Грей наполягає на формуванні принципово іншого типу культури, із властивим йому розмаїттям «неспівмірних ідей і цінностей». Культура буде плюралістична – цей факт дослідник вважає певним історичним даром, який потрібно сприйняти і насолоджуватися ним. Такий висновок цілком зрозумілий. Однак не можна погодитися з протиставленням процесів універсалізації та плюралізації: впродовж усієї дискусії «універсалізм» Дж. Грей трактує лише в руслі освітянських ідей, наполегливо акцентуючи на антиуніверсалістському спрямуванні ідеї плюралізму цінностей.

Наприкінці ХХ ст. розуміння поняття «універсалізм» зазнало певних змін, спричинених динамікою культурно-історичного процесу. Тому вважаємо за потрібне уточнити його смислове навантаження. У цьому контексті ми змушені частково абстрагуватись від теорій, які існували впродовж становлення історії людства, та звернутись до власне постмодерних трактувань універсалізації. Саме це дасть змогу теоретично осмислити суть цілісності процесу універсалізації та глобалізації в сучасних умовах.

Універсалізм у контексті постмодерного дискурсу набуває нових ознак, перетворюючись на так званий новий універсалізм. Його виникнення спричинено тим, що поступово вичерпується роль Заходу як світоформуєчого суб'єкта. Такий симптом виявляється в усвідомленні Заходом того, що його спосіб життя вже не є безумовним і домінантним центром світу, і він «визнає необхідність «іншого» (це виражено в постмодерністських концепціях). Саме

постмодерн підготував ґрунт для пояснення співіснування множинності в єдиному універсальному просторі. Постмодерністські помірні версії сприяли подоланню односторонності уявлень про цілісність світу в дусі модернізаторського універсалізму. Новий універсалізм, як і старий, постулює цілісність світу й людства, але способи чи принципи бачення цього значно відрізняються: цілісність предмета ґрунтується в новій методології на визнанні загальності зв'язків, позбавленої універсально-нівелюючого характеру, зв'язків, учасники яких різні, творчо активні; їхні мотиви виглядають не еманациєю цілого, конструюють і визначають ціле [43, с. 239].

Відтак те, що дослідники вважали ваговою характеристикою сучасного світу, який неупинно глобалізується, виникло набагато раніше й охоплює значно ширше поле. Дискусії з цього питання можуть тривати нескінченно. Проте якої б концепції не дотримувались вчені, зрозуміло, що універсалізація, уніфікація та глобалізація тісно та нерозривно взаємопов'язані, оскільки це чинники, які визначають цілісність, комплексність сучасного світу.

Зазначимо, що важливий аспект глобалізації – перетворення формування масової культури, масової свідомості на вигідний тип бізнесу, на інформаційний простір у вигляді сфери, найінтегрованішої та найпридатнішої для подібних трансформацій. Фактично глобалізація, як стверджує А. Костін, – це політика США, спрямована на встановлення світового панування, зокрема й засобами культури (мода, інформація, шоу-бізнес, масова культура тощо) для полегшення реалізації власного культурного продукту на світовому ринку з метою його повного завоювання [65, с. 83–87].

Хоча, з нашого погляду, саме таке трактування глобалізаційних процесів, а водночас й універсалістських є не стільки науковим, скільки ідеологічним. Основна характеристика процесу глобалізації, що відбувається в сучасному світі, – екстраполяція псевдоліберально-демократичних цінностей на всі регіони без винятку. Тобто політичні, економічні, правові системи всіх країн світу стають ідентичними, і взаємозалежність країн сягає небувалих масштабів.

Глибинний концепт універсалізації – це своєрідне висловлення надії, наміру та рішучості навести порядок. Окрім того, на чому акцентували і

споріднені концепції, вона означала загальний порядок – наведення його у всеосяжному, глобальному масштабі.

Ідея універсалізації виникла на підйомі ресурсного потенціалу держав та амбіцій інтелекту Нового часу. Вся сукупність тогочасних концепцій одноставно проголошувала рішучість зробити світ кращим, підняти зміни й удосконалення до глобального, загальновидового рівня. У такий спосіб вони слугували і декларацією про намір створити для всіх жителів Землі схожі життєві умови та можливості, навіть зрівняти їх. Сенс глобалізації у вигляді, в якому він сформувався в межах нинішнього дискурсу, не містить нічого подібного. Сучасна глобалізація, зокрема в контексті постмодерного дискурсу, – процес стихійний, мимовільний і неупорядкований, причому здійснюється окремо від «координаційного центру», на який має закономірно покладатись відповідальність за контроль, тобто від суверенної держави. Тому те, що мало би в теорії стати всезагальним порядком, практично перетворюється на всезагальний безлад, а це призводить до знецінення впорядкованості як такої [16, с. 87–89]. На нашу думку, з кінця XIX ст. почали зникати однозначні детермінанти – до них ще недавно належала економічна система. З'явилась своєрідна пульсуюча система, коли детермінанти стали по чергово завойовувати власні пріоритети. Економічна основа «передала» свою всезагальну силу впливу політиці, а політика, натомість, експансії сил культури тощо. Отже, універсалізм та глобалізм як транзитні феномени втратили однозначність вимірів своїх детермінантних основ.

Ми вже зазначали, що з кінця XX ст. універсалізація дедалі частіше характеризується як глобалізація. Це поняття має два головні значення. Перше трактує глобалізацію як об'єктивний, природний процес поширення досягнень «вищих» культур на весь світ, передусім на культури «нижчі», аби підняти їх до рівня передових країн Заходу. Друге (ми вже згадували, що вважаємо його радше ідеологічним судженням) розглядає глобалізацію як панування США над усіма іншими народами і культурами з метою їх експлуатації, відповідно має негативний відтінок у контексті дискурсу. Така глобалізація трактується

«брудною» та являє собою підпорядкування всіх національних культур єдиному космополітичному (переважно американському) культурному стандарту, постаючи крайньою формою вестернізації. Ця глобалізація прагне до буденної уніфікації, поступово захоплюючи щораз вищі сфери життя, рано чи пізно досягаючи політики, економіки та соціальної сфери [71, с. 83–87]. Тому «нижчі» країни не здатні набути установлених стандартів «вищих», що спричинює значні проблеми. Звернімося, наприклад, до стану нинішньої України.

За останні десятиріччя Україна зазнала сильного руйнування всіх життєвих засад. Це супроводжувалося розривом зв'язків, різким зменшенням рівня життя, кризою виробництва, зміною культурних орієнтацій. Для таких транзитних суспільств типовий розпад цінностей: старі норми вже не існують, а нові ще не сформувалися. Це призводить до чуттєвого рівня психічних розладів, який за такого стану речей виправданий, підвищення смертності й алкоголізму, що також є наслідком різкої зміни життєвого укладу суспільства. Так, за десять років частка самогубств в Україні зросла у 15 разів. Українське суспільство не спроможне в надшвидкі терміни переорієнтуватись на західні цінності, побудувати систему, характерну для суспільства споживання, якими б швидкими темпами не відбувалося «наздоганяння». У такому контексті глобалізація, із яскраво вираженим західним вектором, виявляється для суспільства більш нищівною, аніж авторитарні тенденції розвитку, від яких суспільство відмовилось. Цілком зрозуміло, що такий сценарій для українського суспільства непридатний і фактично руйнівний [6].

У зв'язку із цим, на нашу думку, не варіант ліберального капіталізму, а модель соціально скерованих систем, позбавлених тотально врегульованого механізму відносин у суспільстві, який простежуємо на прикладі розвитку шведського чи австралійського суспільств, видається набагато кращою для України. Такі системи репрезентують орієнтацію саме на особистість. Приклад активної соціалізації суспільства – ФРН, Японія, Франція, які є представниками «вищих» країн, але не сповідують цінностей, нав'язаних США. Відтак можемо

констатувати, що цінності соціально спрямованих систем також набувають глобальних ознак, причому не зумовлюють розпаду суспільства транзитного зразка.

Нації і культури до сьогодні ніколи залежали так одне від одного. Проблеми, які виникають у будь-якій точці світу, негайно позначаються на іншому світі. Процес глобалізації та гомогенізації приводить до створення єдиного світового співтовариства, де формуються єдині норми, інститути та культурні цінності. З'являється відчуття світу як одного місця, що існує в єдиному часі, незалежно від того, чи він придатний для всіх акторів.

Отже, у глобалізованому світі універсалізований порядок стає індикатором безпорадності й підпорядкованості. Нова структура глобальної влади діє, протиставляючи мобільність і нерухомість, випадковість і рутину, винятковість або тотальний характер примусу. Здається, що більша історична частина епохи, яка почалася з тріумфу осілих племен над кочовими, тепер закінчується. Глобалізацію можна визначити по-різному, але найвлучніше, з нашого погляду, трактування запропонував знову ж таки З. Бауман: «реванш кочівників» – як масове зміщення культурно-етнічних пластів у неприродні для них системи буття (прикладом є сучасні міграційні процеси) [10, с. 67–84].

Узагальнюючи розглянутий матеріал, доходимо висновку, що впорядкованість була виміром модерну в тому ж контексті, як виміром постмодерну ставав хаос. Впорядкованість уже на початку існування дає змогу встановити, який варіант буде програшним. Натомість постмодерн урівнює всіх учасників протистояння, для нього вони всі єдині (уніфіковані) й універсальні (незалежно від того, хто переможе, виграшний варіант стане універсальною відповіддю на запит соціуму).

Певним ідеалом у такий спосіб стають форми суспільного устрою, які можуть видозмінюватись відповідно до обставин, але водночас залишатися універсальними для широкого спектра абсолютно неподібних ситуацій. «Вхідним квитком у нову глобальну еліту є готовність до життя серед неупорядкованості» та здатність «прогресувати в умовах невизначеності;

клубною картою стає уміння «позиціонувати себе в переплетенні можливостей, а не залишатися паралізованим однією довічною спеціальністю». Візиткою виявляється «згода зруйнувати створене власними руками», «відпустити, якщо не віддати» [10, с. 76–81].

Універсалізацію й уніфікацію ми розглядаємо як важливі чинники впливу глобалізаційних процесів на транзитні суспільства. Постмодерна та постструктуралістська методології допомагають нам глибше і ґрунтовніше розглянути ці процеси саме в транзитних суспільствах, оскільки вони глибоко взаємопов'язані і їх важко уявити як окремі фактори.

2.2 Універсалізація та фрагментація політичної дійсності в умовах постмодерного політичного дискурсу

Залежно від характеру процесу глобалізації – гомогенного або ж фрагментарного – виокремимо два напрями з вивчення цього феномену в сучасних теоретичних дослідженнях: 1) глобалізація на основі прогресу, яка веде до гомогенізації суспільства (універсалізація); 2) глобалізація на засадах ідей культурної та політичної різноманітності світу (фрагментація).

Вважаємо, що поняття «глобальне» охоплює різні рівні розвитку людських суспільств, установлюючи універсальність та адаптуючи ідентичність, соціальні відносини на індивідуальному, соціальному і світовому рівні, що забезпечує загальну прийнятність соціокультурної еволюції. У зв'язку із цим закономірно постає питання про глобальну ідентичність, яка трансформує одиничну перспективу в глобальну та втілюється в мінливий порядок дискурсу світової історії, політики і культури. Думаємо, у такому контексті мовне й культурне домінування, згадуване нами раніше, логічно зумовлює політичне. На противагу цій тенденції виникає прагнення до фрагментарної глобалізації як прагнення убезпечити себе та свої права. У цьому сенсі фрагментацію і боротьбу за поліетнічні права розглядають як прагнення до рівномірної та рівноправної інтеграції національних держав в універалізоване суспільство.

Уже зазначалось, що фрагментація й універсалізація політичного дискурсу, їхня взаємодія та взаємодоповнення постають найважливішими дискурсивними формами для осмислення транзитних процесів у посткомуністичних суспільствах. Саме універсалізація та фрагментація, будучи сформовані в дискурсі постмодерну як його формації, згодом екстраполуються на політичну дійсність, щоби якісно її змінити. Отже, і фрагментація, і універсалізація становлять інтертекстуальні форми політичного дискурсу та здатні істотно впливати на розвиток транзитних суспільств [46].

Універсалізація надзвичайно вагома, оскільки дає змогу адаптувати вже наявні універсалії до тих, які їм необхідно буде прийняти. Кожна транзитна країна, відійшовши від авторитарного режиму та залишивши політичні і соціальні норми, неприйнятні для неї в минулому, зберігає й ті, які цілком доцільні та не потребують виправлень чи коректур.

Розгляньмо, наприклад, інститут президента в транзитних та вже глобалізованих країнах. У більшості країн Західної Європи існують парламентсько-президентські, рідше – парламентські системи управління державою. Тому універсалізація як процес потребує і від транзитних суспільств подібної перебудови системи державного управління, попри те, що для транзитного суспільства вкрай важливий інститут сильного президентства. Перебудова системи на зразок парламентсько-президентського чи парламентського типу може негативно позначитись на процесі транзиту і сповільнити його. Адже невикорінені рудименти (як псевдономенклатура у посткомуністичних країнах) тяжітимуть до корупції та інших негативних виявів бюрократизму, які ще «пам'ятає стара еліта» [91].

На думку українського науковця В. Денисенка, у розвитку політичних відносин та влади в Україні, її інституційності нині домінують концентрація, одноманітність, централізм, некомпетентність, уніфікованість, безвідповідальність «перших лідерів», котрі не дають підстав їй ані для стійкості, ані для функціональності, ані для продуктивності. Ці обставини виводять сучасний український соціум з «ладу», спрямовуючи його до стану

нестабільності й конфронтації державної влади. Саме тому наявна в Україні система інституційного устрою й відносин у сфері політики та влади перебуває у стані внутрішнього спазму, напруженості, конфронтації. У таких випадках Україну як соціум неминуче очікують деформації, революції, а саму владу – радикальні політичні перетворення [49].

Зауважуючи особливості умов транзиту для посткомуністичних суспільств, можна стверджувати, що процеси глобалізаційної універсалізації як процеси, які мають радикальний відтінок, не спрацьовуватимуть. Вони, вбачаючи лише майбутню перспективу, не охоплюватимуть усіх процесів, оскільки орієнтовані назовні й часто не враховують внутрішнього аспекту. У цьому випадку суспільство, тримаючи курс лише на зовнішню універсалізацію, залишатиме поза увагою вагомі внутрішні зміни і не спонукатиме до завершення транзитного переходу та формування нового політичного простору, а лише намагатиметься компенсувати їх, спричиняючи тільки зайві витрати часу та коштів.

Зазначимо, що універсалізація постає як якісна, неформалізована форма дискурсу. Її вплив зводиться до різних можливостей інтерпретації змін, що відбуваються в політичній дійсності, інтерпретації когнітивної інформації, а також аналізу якісних перетворень у системі з обов'язковим урахуванням її цілісності. Універсалізація як дискурсивна формація здатна реально впливати на політичну дійсність, спрямована переважно на дослідження латентного, тобто прихованого потенційного стану, з обов'язковим урахуванням позиції адресата. Практично це означає, що система універсальних норм, приписів або правил, які створюються однаково для всіх акторів, насамперед спрямована на перспективу, тобто на те, що відбудеться уже після прийняття цих норм, приписів чи правил з обов'язковим урахуванням побажань кожного актора.

Універсалізуючі тенденції постмодерного дискурсу доцільно розглянути також на основі дискусії між комунітаристами та космополітами. Скажімо, космополіти ґрунтують свої погляди на універсальних ідеях класичної модерністської політичної філософії. Комунітаристи ж не підтримують ідеї

реінтерпретації глобальної нерівності між державами та індивідами, тому, на їхню думку, всі спроби здійснити глобальну універсалізацію людства приречені на поразку. Однак навіть у цих прихильників полярних теорій спостерігаємо спільні тенденції. Так, і перші, й другі обговорюють можливості існування універсальних політичних інститутів на глобальному рівні. Відомий сучасний німецький дослідник Ю. Габермас, яскравий прихильник комунітарної теорії, вважав, що демократичні цінності передбачають існування довіри та згоди належати і до національних, і до транснаціональних утворень.

У представників напряму, який через використання традицій попередніх століть називають космополітизмом, побутує думка, що держава у вигляді первинного інституту втрачає компліментарність, а водночас і владу, які раніше характеризували її як провідного агента в міжнародних відносинах. Тому вона поступається місцем комплексному, всеосяжному універсуму постінтернаціонального характеру, що здійснює змішану політику на багатьох рівнях.

Проте постінтернаціональний універсум, як і кожне утворення вищого чи нижчого рівня, стикається з проблемами формування глобальної влади, а відтак – глобальної відповідальності. Для прикладу, влада, перетворюючись на певне універсалізоване мережеве утворення, перестає бути ієрархічною, з глибинними детермінантними зв'язками, і вже не потребує застарілих атрибутів колишнього суспільства. Така влада фактично збігається з концепцією дисциплінарної влади М. Фуко, вирізняючись лише тим, що, на відміну від поглядів ученого, у ній не існує єдиного наглядного центру – ретранслятором влади на всю площину глобалізованого світу стає розгалужена мережа [100, с. 53–59]. Отже, відмінними від універсалізацій у них є фрагментарні форми дискурсу політики. На противагу універсалізаційним квалітативним (якісним) формам дискурсу, квантитативні (фрагментарні) форми впливають на політичну дійсність по-іншому. Фрагментарні форми дискурсу розуміють його у формалізованому вигляді й зосереджені на маніфестованому, актуалізованому значенні змісту (на нашу думку, системи влади ідеологізованіші).

У такому контексті найважливішим аспектом трансформації політичної дійсності стає не перспектива, а стан політичного розвитку, в якому суспільство перебуває в той чи інший конкретний момент. Відповідно до основних принципів фрагментації політичної дійсності в умовах глобалізації фрагментація політичного часу належить до низку вічних теперішніх. Це явище призводить до того, що кожна фрагментована група творить власну мову, свій дискурс, найпріоритетніший для неї. Нагадаємо слова Ч. Тайлора: «Різноманітні культурні ідентичності й мови становлять мінімальні соціальні блага, якими повинен володіти кожен член суспільства. Визнання рівності різних культур потребує заміщення традиційного ліберального режиму рівних прав і можливостей для всіх громадян, а також особливих прав для культурних меншин. Найважливіша підстава фрагментації суспільств – ідея діалогу, що спрямована проти монологічності класичної культури і формує плюралізм сучасної культури. Філософія діалогу призводить до радикальніших змін: її вплив на сучасне мислення є однією з причин відходу від фундаменталізму».

Зауважимо також: політичний процес у нинішній Україні можна характеризувати не лише несталим, а й таким, де фрагментарно розпорошені ідеали, цінності, засоби, форми та виконання загальної мети – побудови нового демократичного суспільства. Ми вважаємо, що руйнування рівноваги між універсальним та фрагментарним на користь останнього вагомо впливає на темпи саме демократичного прогресу.

Водночас подібна фрагментація політичного дискурсу, а відтак і політичної системи допомагає суспільству та політичній системі, перебуваючи в уніфікованому, єдиному для всіх часі, паралельно знаходитись у власному, індивідуальному теперішньому і розвиватись відповідно до своїх потреб. Це дуже важливо, адже, перебуваючи у стані постійного зовнішнього та внутрішнього транзиту, посткомуністичні суспільства стикаються з безупинною переміною ціннісної та смислової картини світу, зазнаючи повсякчас перманентного переструктурування.

На нашу думку, лише поєднання принципів універсалізації та фрагментації дасть змогу транзитним суспільствам діяти за власними правилами та нормами, дотримуючись одночасно норм універсальних і формуючи єдину політичну спільність, навіть перебуваючи в ізольованому одне від одного стані.

2.3 Транзитарність посткомуністичних суспільств як особлива форма фрагментарної універсалізації в умовах постмодерного дискурсу

Транзитні суспільства, як уже зазначалось, – явище унікальне, оскільки являють собою квінтесенцію універсалізації та фрагментарності, зберігаючи та поєднуючи обидві властивості (витримування рівноваги становить основу їхнього реального прогресування). Ці процеси тісно взаємопов'язані й окреслюють розвиток глобалізації, що почергово відбувається і в інтенсивному, і в екстенсивному руслі. Процеси універсалізації та фрагментації, їхнє значення для процесу глобалізації неможливо однозначно схарактеризувати як позитивні чи негативні (у відокремленому стані), зокрема тоді, коли йдеться про транзитні суспільства.

Так, процеси фрагментації виражаються в частковому ігноруванні акторами політичного процесу інституційної й нормотворчої активності в суміжних сферах і нерідко загальних принципів та методів глобалізації. Це явище спричинює певні колізії між тими, хто продукує норми, та їхніми фактичними споживачами. Зазвичай сторони, пов'язані між собою у такий спосіб, перебувають на різних етапах політичного розвитку, що провокує розходження інституційної практики.

Подібні невідповідності закономірно потребують переоцінки практики значень і цінностей з обов'язковим урахуванням традиції взаємодії в рамках міжнародних відносин, інтеграційних об'єднань; вони можуть бути подолані через формалізацію й універсалізацію інститутів та норм, що є своєрідними «каменями спотикання». Це розуміння цілком справедливе та раціональне для

сучасної політичної системи, яка зазнає стрімких глобалізаційних змін, зокрема й для виокремлення необхідних критеріїв, необхідних для побудови якісно нової політико-правової системи, прийнятної для всіх [18, с. 50–63].

Цивілізація як невід’ємний актор міжнародних відносин у цьому контексті – це повернення до так званого премодерну, де фігурували традиційні держави та імперії. Важливо зрозуміти, що цивілізація – це привнесення з дискурсу в реальність міждержавних відносин якісного відмінного типу, коли людство мислиться не у вигляді відтворення серії однотипних структурних елементів (презумпція громадянського суспільства чи ідеології прав людини), а як набір неспівмірних темпорально та просторово монад, котрі органічно взаємодіють одразу в кількох паралельних семантичних і культурних всесвітах.

Досліджуючи це питання, звернімось до праці дисонансного нині дослідника О. Дугіна «Теорія багатопольярного світу». З позиції автора, яка видається нам раціональною, цивілізація у вигляді актора міжнародних відносин – зовсім нове, таке, що ніколи раніше не існувало. Це своєрідна реальність постмодерну, покликана замінити собою старий, відмерлий потенціал світопорядку й свідомості, який давно себе вичерпав, оскільки був заснований на домінації Вестфальської системи, однак постмодерну – альтернативного передусім і до імперій однопольярного типу, і до глобалізації, що за природою може виявитись і багатопольярною, фрагментарною і взагалі безпольярною, універсалізуючою та всеохопною [52, с. 76–84].

Інакше кажучи, транзитні суспільства в певному сенсі – це особливий конструкт, створений на засадах нового постмодерного дискурсу і, по суті, є текстом, структура якого принципово різниться від монотонного, однорідного західноцентричного чи російськоцентричного дискурсу.

У такому контексті значно важливішою є проблема політизації свідомості та історії і в національному, й в глобалізаційному контекстах. У транзитних суспільствах це питання тривалий період є актуальним. Адже історична пам’ять та пов’язані з нею міфи і стереотипи належать до потужних мобілізаційних ресурсів, зокрема під час руйнування старих політичних режимів та

формування модерних, що стосується санкціонування нових типів політичного панування та створення на цьому ґрунті сучасних інститутів. Політична історія, по суті, – та форма дискурсу, яка невідривно пов'язана з політичним транзитом, що натомість невідворотно поєднаний з фрагментацією. На наш погляд, в українському дискурсі розуміння демократії та історична пам'ять відіграли домінуючу роль.

Однак у випадку переходу суспільства від авторитарного режиму до демократичного, який ускладнюється не лише об'єктивними, а й соціально-політичними труднощами, історична спадщина народу лише стає об'єктом спекуляції. Така своєрідна ревізійська політика властива новітньому періоду розвитку глобалізаційних процесів у транзитних суспільствах. Із розпадом Радянського Союзу й утворенням нових держав індивіди схильні критично переглядати попередні уявлення про державну систему і, закономірно, стикаються зі співіснуванням старих та нових ідентичностей, зокрема й національних. У зв'язку із цим часто виникають кризи самоусвідомлення, і не завжди можна раціонально пояснювати та контролювати політичні проєкції, пов'язані з відкиданням старого, авторитарного політичного режиму та властивої йому соціокультурної системи.

Фрагментація політичного дискурсу для транзитних суспільств характеризується не лише специфікою існування національних держав у темпоральних межах єдиного союзу, а й у небажанні сприймати положення, які є «неважливими» або ж сприймаються як такі. Це зумовлює формування в дискурсі категорії «чужого», що спровоковане відсутністю в одних акторів дефіциту досвіду в царині легітимації власної державності на тлі відносних успіхів інших. Це пояснює вороже ставлення Росії до України, Грузії, інколи навіть Білорусі в їхньому прагненні перейняти універсальні цінності [3, с. 14].

Форма взаємодії мікроцивілізацій транзитних суспільств у вигляді акторів багатопольярної системи може бути конфронтаційною чи мирною, практично в тій же самій пропорції, в якій складатимуться міжособистісні відносини національних держав, тому її називають Вестфальською системою координат.

Відмова від засилля векторно-лінійної системи пройшла довгий розвиток. Проте і досі окремі дослідники вдаються до неї як до оптимального варіанта пояснення феномену транзитних суспільств посткомуністичного типу. Хоча, намагаючись у такий спосіб пояснити розвиток демократизації ліберального типу, вони дещо переінакшували, адаптовували «Маніфест комуністичної партії» без самого політико-ідеологічного суб'єкта Комуністичної партії. З позиції таких дослідників, після повалення авторитаризму настане ера всезагального добробуту та демократизації, до якої всі країни прийдуть – хтось раніше, а хтось пізніше. Прихильники лінійної парадигми не зауважили одного: без урахування особливостей розвитку кожного окремого актора, а також особливостей самого вектора руху ми перетворюємо глобалізацію з її цінностями ліберальної демократії на недосяжний «пункт призначення» для транзитних суспільств.

Коли ж аналізувати цю проблему з практичного погляду, то переконуємося, що незалежно від того, якої концепції будемо дотримуватися, розглядаючи глобалізаційні процеси, – сучасний «постнаціональний» світ і досі складається із фрагментованих національних держав. Це пояснює протиріччя, що виникає між фактичним і темпоральним сприйняттям транзитних суспільств: з одного боку, це уже давно окремі суверенні держави; з іншого – внаслідок об'єктивних причин досягнення компромісу неможливе, тому хронологічно транзитні пострадянські суспільства дотепер є частиною ідеї (але – не реальності) Радянського Союзу, хтось більшою, хтось меншою мірою. Найяскравішим прикладом подібного стану речей є Росія, яка не готова «відпустити» радянське минуле, що виливається в категоричне несприйняття універсальних цінностей, потужну антизахідну політику та возвеличення сторінок радянської історії, котрі цивілізований світ сприймає як протиправні окупаційні дії [87, с. 55–60].

Сучасна транзитологічна парадигма трактує транзит як «висхідний» процес – від «мінімального», відносного рівня, коли створені формально демократичні інститути та процедури, до рівня «максимального», структурного

і багатоядерного, що припускає утвердження універсальних цінностей у комплексі вимірів: від поведінкового та ціннісного до соціально-економічного й міжнародних відносин.

На думку вчених, процес транзитного переходу і його результат залежать від сукупності ендогенних й екзогенних чинників. До перших зараховують:

- наявність та особливості «доавторитарного» політичного досвіду;
- тип, індивідуальні характеристики й умови авторитарного розпаду;
- стратегії, які обирають ключові політичні актори в процесі транзиту.

До другої групи чинників належать:

- зовнішнє середовище;
- ступінь залучення транзитного суспільства в основні міжнародні структури й інститути;

– масштаби міжнародної політичної, економічної та іншої підтримки більш розвинених країн.

У контексті такої парадигми акцентуалізується роль структурних передумов демократичної консолідації – наявності громадянської політичної культури й громадянського суспільства, відносно високого рівня соціально-політичного розвитку в поєднанні з помірною динамікою процесу транзиту. Ми погоджуємося з думкою Р. Сакви, що «поняття транзиту як логічної фази в розвитку суспільства від відомого вихідного пункту до настільки ж відомого кінцевого результату приховане у фундаментальних положеннях метанаративної сучасності, що позиціонуються як уявлення про лінійні й універсальні патерни розвитку, до котрих так чи інакше схильні всі суспільства» [95].

Водночас Л. Даймонд називає таку методологічну установку «телеологічною спокусою», майновою нерівністю, а також більш-менш рівномірним розподілом сукупних суспільних ресурсів – економічних, політичних, ідеологічних, інтелектуальних.

Нетипове, але влучне трактування простежуємо у вченого Б. Макаренка. Він класифікує транзитні суспільства колишнього Радянського Союзу за

«медичною методологією» та розподіляє їх на ті, які видужують (Литва, Латвія, Естонія), «мають надію на поправку» (Молдова, Україна, Росія, Вірменія), яким властива «хронічна хвороба» (Грузія, Білорусь, Азербайджан), або ж «гостра стадія – небезпечно для життя» (Киргизія, Казахстан, Таджикистан), а також ті, котрим «лікар сказав – у морг» (Узбекистан, Туркменістан) [70].

Вочевидь, недоліки усіх наявних на сьогодні варіантів типології транзитних суспільств обумовлені насамперед тим, що в теоретико-методологічному арсеналі політичної компаративістики немає розгорнутої системи критеріїв, яку така типологія повинна використовувати. Розрізненість фрагментаційних та уніфікаційних (універсальних) чинників не дає змоги однозначно стверджувати, які з них є домінантними для кожного конкретного суспільства, навіть враховуючи, що до певного часу вони розвивались в одних і тих самих умовах, а після розпаду СРСР, який був уніфікуючою зв'язною ланкою, залишились на одному темпоральному рівні.

Досліджуючи й узагальнюючи ці чинники, можна стверджувати: у сучасному дискурсі побутують й інші погляди. Так, згідно з В. Гриневичем, Україна, попри значний, нині – агресивний вплив Росії, змогла пережити процеси націоналізаційної та дерадянізаційної фрагментації. Це спричинило поразку радянських міфів унаслідок прагнень нашої держави завершити транзитний перехід та перейняти універсалізовані європейські світові цінності. Такі тенденції засвідчують, що Україна звільнилася від гнітючого впливу Росії й отримала змогу формувати власний темпоральний та історичний простір, під впливом національного історичного нарративу. Однак фрагментація та нова універсалізація, що логічно постає за нею, можуть розвиватись, на нашу думку, за іншим сценарієм. Такий сценарій пояснює процес національної фрагментації, за яким слідує не формування модерної уніфікованої системи, пов'язаної з переходом на новий темпоральний рівень, а звернення до попереднього політичного досвіду, радше невдалого та застарілого. Наприклад, у Росії національна фрагментація набула ознак викривленої інтерпретації минулого та повернення до попереднього рівня політичного розвитку, що логічно

відтерміновує завершення транзитного переходу. На основі цього, будучи територіально близькою до країн Європи, Росія продукує абсолютно нелогічні й безглузді міфи, котрі продовжують негативно позначатись на найближчому сусідові – Україні, зводячи нанівець усі прагнення нашої держави завершити глобалізаційний перехід та стати органічною частиною європейської спільноти.

Ми вважаємо, що в основу цієї системи критеріїв повинні бути покладені багатовимірні параметри, аналіз і концептуалізація яких допомогли б відповісти на запитання щодо причин настільки різних траєкторій і результатів посткомуністичних трансформацій.

На особливу увагу заслуговують такі критерії вимірювання:

- особливості докомуністичної та дорадянських традицій (цивілізаційних, культурних, політичних), наявність або відсутність демократичного досвіду;
- своєрідність зовнішнього середовища як чинника, що підтримує або перешкоджає внутрішнім трансформаціям;
- стан соціально-економічної, політичної, культурної й інших сфер у висхідних, відправних, точках політичних трансформацій;
- перебіг процесів розпаду авторитарних структур влади;
- принципи зміни та репродукції політичних й економічних еліт;
- специфіка нових політичних інститутів, шляхів їхнього формування;
- тактика політичних акторів (з урахуванням конкретних індивідуально-психологічних особливостей).

Цей перелік суто теоретичний, його можна доповнити іншими параметрами, здатними впливати на спрямування, плин і результати трансформаційних процесів у посткомуністичному просторі й наближенні таких суспільств до загальних цінностей універсалізації. Варто пам'ятати, що в контексті постмодерної парадигми «гібридні» суспільства можуть набувати «гібридних» сукупностей різноманітних ознак, поєднання яких лінійна модерна парадигма не передбачає і не пояснює.

Отже, транзитарність посткомуністичних суспільств, залежно від рівня їхнього індивідуального розвитку, тяжіє водночас і до фрагментації, і до

універсалізації політичного життя. Індивідуальні особливості політичного розвитку та міждержавні відносини (прямі чи опосередковані) значно впливають на швидкість і якість транзитного переходу, на зміст дискурсу, що формується в посткомуністичних суспільствах навколо розглядуваної проблеми.

2.4 Внутрішня та зовнішня потенційність універсальності щодо формування конфліктних ситуацій у політиці

Аналізуючи принципи універсальності політичних процесів, особливу увагу потрібно звернути на феномен, що стосується майже всіх сучасних векторів (економічного, соціального, культурного, політичного тощо) загальноцивілізаційних прогресувань, – конфлікт. Адже, на нашу думку, це і наслідок, і умова усіх нинішніх глобалізаційних універсалістських потуг.

Конфлікт, який постає у вигляді причини або наслідку глобалізації й універсалізації, характеризується масштабністю ознак, бо може належати і до політичної, соціальної, і до економічної та культурної сфер життя суспільства. Однак у кожному випадку конфлікт у світі, що універсалізує головні принципи свого буття, – це передусім зіткнення протилежних інтересів, думок, поглядів, прагнень, гостра суперечка, яка зумовлює протистояння (ідеологічне, культурне, економічне). Ця протилежність інтересів держав, зіткнення їхніх цілей становить об'єктивну передумову конфліктності на міжнародній арені, де кожний суб'єкт міжнародних відносин відстоює у процесі взаємодії свої інтереси, ресурси й ідеї. Конфлікт може бути визначений як відносини, взаємодія між двома і більше сторонами (учасниками міжнародних відносин в універсалізованому світі), котрі характеризуються суперечністю, розбіжністю, або цілковитою протилежністю інтересів, цілей, вартостей і позицій. Тут кожна сторона спрямована на реалізацію власних інтересів за рахунок іншої, прагнення нейтралізувати, ослабити, контролювати чи знищити суперника, його інтереси.

Досліджуючи причини міжнародних конфліктів, учені крім незбігання та зіткнення інтересів зауважують:

– несумісність цілей, вартостей (тобто критеріїв, на основі чого визначаються інтереси суб'єктів) та позицій (як учасники формулюють свої інтереси в цілі (механізм) і заявляють про дії);

– особливість процесійного спрямування дій учасників міжнародних відносин;

– суб'єктивне сприйняття інтересів та цілей у вигляді протилежних, хоча об'єктивно вони такими можуть не бути;

– соціально-психологічні чинники пов'язані з впливом особистісних характеристик лідерів держав;

– економічні фактори (суперечності, боротьба за розподіл світових ресурсів, ринків, капіталів, а нині – інтелектуальних цінностей) і сфер впливу;

– структурне розбалансування, тобто невідповідність становища держави в одній системі координат (наприклад, фінансовій) становищу в іншій системі координат, що є нижчим (скажімо, в дипломатичній, політичній), або коли ресурсний потенціал держав суперечить місцю, яке вона посідає в структурі міжнародної системи, чи когерентно не відповідає її міжнародній ідентифікації;

– неоднорідність світової універсалізованої системи, розподіл її на групи країн центру та периферії, розвинені й нерозвинені, багаті і бідні (конфлікт Південь – Північ, Схід – Захід).

Феномен конфліктів належить до давніх в історії людства, що виник задовго до створення держав, різних систем міждержавних відносин тощо. Після закінчення «холодної війни», якій були властиві регіональні конфлікти під певним «наглядом» наддержав, світ зіткнувся з безліччю конфліктів з етнічним забарвленням. Учені почали аналізувати зміну природи конфліктів, їх перехід з міждержавного на внутрішньодержавний рівень, зокрема досліджували причини виникнення і розвитку конфліктів, процес переходу конфліктів у збройну стадію, технології їх врегулювання, дозволу тощо.

На початку XXI ст. з'являються нові конфлікти, пов'язані не стільки з етносом, скільки з конфесійними та цивілізаційними параметрами [67]. Чи існує «єдина складова» всіх цих конфліктів? Це питання зазвичай не розглядають. Пояснювальними принципами розвитку конфліктів називають переважно три підходи. Перший ґрунтований на теорії С. Хантінгтона про конфлікт цивілізацій, висунутої ще 1994 р. Акцентовано, що йдеться про конфлікт християнської та мусульманської цивілізацій. Причому робиться низка застережень, зокрема щодо екстремістського спрямування ісламу.

Другий підхід до пояснення конфліктів звертає увагу на розрив між «глобальним Півднем» і «глобальною Північчю», який, на думку прихильників передусім неомарксизму, зберігається, а за окремими параметрами і посилюється. У цих умовах «напівпериферія» поряд з «периферією» виявляється тією ділянкою, де зароджується протест. Особливо болісно відставання від Заходу сприймається в арабському світі. «Глибоке розчарування і фрустрація, – констатує Г. Мирський, – спричинені тим, що мусульманська «спільнота обраних», прихильників єдино правильного вчення виявилася в сучасному світі на узбіччі, зазнає занепаду й змушена безсило дивитися, як невірні визначають долі людства і правлять світом. Це стосується насамперед арабських країн. Не можна порівняти колишню славу і могутність арабів з їхнім теперішнім становищем» [74].

Коли С. Хантінгтон, указуючи на цивілізаційний конфлікт, протиріччя вбачає у цінностях, то неомарксистичні виходять передусім з економічного детермінізму. Важливим у цих двох підходах є те, що соціально-економічна нерівність у принципі може бути зменшена через компроміси завдяки перерозподілу, а ціннісний конфлікт узагалі унеможлиблює компромісні рішення. До речі, це зауважував Ж.-М. Гуен [112].

Ціннісний конфлікт за своєю природою – це конфлікт з нульовою сумою. Безперечно, і в соціально-економічній сфері можна вбачати непримиренне протистояння, скажімо, класових цінностей або цінностей інших соціальних груп. У цьому випадку конфлікт також стає конфліктом з нульовою сумою.

Зрештою, третє пояснення зводиться до гегемоністичної, однобічної політики США, яка викликає невдоволення і відповідну реакцію в інших частинах світу.

Ймовірно, так чи інакше названі причини справді впливають на розвиток і прояв конфліктів, але не можуть повністю пояснити їх. У кожному трактуванні спільним є те, що науковці торкаються єдиного поля, де розвивається конфлікт, і це поле – глобалізація. Для прикладу, Х. Булл наголошує: у міжнародній системі присутні всі елементи – боротьба за владу між державами та війна, транснаціональна солідарність й конфлікт, співробітництво і регулюючі правила та норми відносин між державами. Учений визначає специфіку глобалізованих конфліктів як процесів в «анархічному суспільстві», оскільки, на його погляд, лише держави не втягнені в певну боротьбу чи протиборство, а обмежені всілякими загальними правилами й інститутами суспільства, котрі вони формують моральними та правовими нормами [24, с. 804]. У системному дослідницькому проекті американського конструктивіста О. Вендта центральне місце відведено державам, що діють в архаїчному середовищі. Автор акцентує на соціальному характері міжнародних відносин, процесах взаємодії акторів, які створюють соціальну реальність. Міжнародна система складається і може трансформуватись лише через взаємодію акторів. Учений надає їм і структурі рівний онтологічний статус, вказуючи на глобальну взаємодію у світі між політичними акторами. Структура постає не у вигляді матеріального, а соціального феномену. Значення матеріальних чинників – «сили й інтересу» він не відкидає, але те, яке значення вони мають для міжнародних акторів, залежить від соціальної структури системи [115]. З іншого погляду, це досить продуктивна ідея і заслуговує на увагу, оскільки проблема універсалізації (у нашому випадку – політичних процесів) – здійснення єдності (сполуки) трьох складних засад комунікативної системи: основи соціуму, цінності та універсалізації. Така триєдність відрізняє суть глобалізації від універсалізації: у першого феномену головною є домінація матеріальної основи, а в другого – комунікативної (соціально-цілісної).

Соціальне розуміння структури передбачає, що актори, взаємодіючи, беруть один одного до уваги (здіяння). Соціальні структури в рамках конструктивізму усвідомлюються як розподіл ідей та цінностей. Окремі з цих ідей розділяються всіма акторами, інші – ні. Загальні ідеї у вигляді частини соціальної структури становлять культуру, що ґрунтується на структурі ролей. Натомість ролі слугують атрибутами структури системи, а не її елементів. Структура й тенденції анархічних систем залежать від того, яка з ролей домінуватиме. Відповідно анархія – це те, що з неї роблять держави. Зазначимо також: конструктивізм, на відміну від політичного реалізму, розуміє під структурними змінами не зміну полярності, а зміну культури. Саме зміна культури і спричиняє протиріччя між акторами (суб'єктами). Адже, як уже згадувалося, цінності й культура – це атрибути власне системи, а не ознаки її елементів. Коли ж вони порушуються під час взаємодії, система руйнується й елементи суперечать одне одному.

Вирішення питань про інтереси агентів та їх ідентичність – принципово важливе. З погляду політичного реалізму, вони не піддаються змінам у процесі взаємодії між акторами, а структура системи змінює лише поведінку акторів. Конструктивістське розуміння конфлікту в глобалізованому світі передбачає: структура значно впливає на інтереси й ідентичності акторів, інакше кажучи, інтереси й ідентичності є залежними змінними. Зміна структури ролей призводить до зміни інтересів та ідентичностей, а ця зміна є конфліктним явищем.

Попри те, що дослідження про конфлікти потребують визнання їхньої своєрідності, ґрунтованого на різних підходах і ціннісних установах, вони все-таки взаємопов'язані не лише в загальному, як уже зазначалось, а й у специфіці, коли визначати світ у вигляді стану чи порядку (всередині суспільства і/або між товариствами, організованими нині як національні держави), що насправді відкидає війну, як тип конфліктної поведінки.

По-перше, конфлікт переважно (і справедливо) дослідники вважають результатом несумісних інтересів зацікавлених акторів. Його особливості, з

огляду на тематику дискусійних питань, інтенсивності конфліктної поведінки й екстенсивності його розмаху, залежать від ступеня несумісності чи винятковості інтересів, а також політичної релевантності останніх. Існують інтереси не лише речового характеру (територіальні придбання, економічні переваги або військово-стратегічні вигоди), а й позиційного. Позиція пов'язана зі структурою влади та місцем окремого актора в межах структури. Будучи і суб'єктом, і об'єктом владних структур чи порядків, позиційні набуття або втрати можуть стати важливими інтересами як такі або в поєднанні з речовими інтересами. Незважаючи на різницю в цілях і засобах між позиційними та речовими інтересами, вони, однак взаємопов'язані. Такий взаємозв'язок допомагає знайти аналітичний підхід до владних структур через вивчення прагнень до задоволення речових інтересів, привносячи реалістичні критерії в аналіз. Цей градуїований і взаємодоповнювальний підхід дає змогу кращого «вимірювання» інтересів, так само, як і їхньої «ієрархізації» та «інструменталізації». Окрім того, він відкриває шляхи до стратегій вирішення конфліктів, ґрунтованих на збалансованих пакетних угодах, компенсації асиметричних інтересів і поступовому знаходженні компромісу, зокрема й розроблення формул спільних інтересів. Такий підхід вводить ідею владних структур і можливостей в емпіричний аналіз конкретних інтересів, тобто допомагає систематичному узагальненню вищих рівнів аналізу. Отже, він становить цінність і для детального емпіричного й систематичного, і для політичних аналізів.

По-друге, конфлікт розглядається в об'єктивних і суб'єктивних термінах. Структурні конфлікти, або конфліктні потенціали, – результат згадуваної різниці інтересів, вони існують об'єктивно, навіть тоді, коли задіяні актори про це не підозрюють. Коли ж актори й усвідомлюють такі об'єктивні конфліктні потенціали (а це – політичний процес, залежний від конкретних політичних пріоритетів, політичних інтересів і політичної динаміки), визначають їх як політичні проблеми або активно, або реактивніше, об'єктивний потенціал зумовлює (чи радше може зумовити) конфліктні політичні ситуації. У такий

спосіб суб'єктивне сприйняття перетворює об'єктивний конфлікт на маніфестний, актуальний або «відкритий», обумовлений конкретними заходами (військовими, політичними чи економічними діями) задля підтримки власних інтересів на противагу інтересам іншого актора. Унаслідок цього конфлікт є результатом потенціалу та його політичної актуалізації, тобто остаточно оформляється і маніфестною конфліктною поведінкою, і конфліктним потенціалом. Таке розмежування між потенційним і маніфестним конфліктами має аналітичну і політичну релевантність. Воно допомагає пошуку ймовірних конфліктів задовго до їх виникнення, тобто надає аналізу конфліктів роль політичного раннього попередження. Це розмежування наголошує на релевантності суб'єктивного чинника (який, за визначенням, відкритий для впливу), стриманості й функціональної еквівалентності та дає чітко зрозуміти, що відсутність конфліктної поведінки або припинення відкритого конфлікту не обов'язково означає дозвіл самого конфлікту, сумніваючись у такий спосіб в традиційних політичних заходах з контролю над конфліктними ситуаціями.

По-третє, конфлікт – це ще й питання конфліктної поведінки. Введення поведінкових аспектів (як окремих і з логічного погляду «рівних» категорій інтересу) обґрунтовується не лише тим фактом, що конфліктні прояви, за визначенням, виражаються в поведінкових категоріях, а й тим, що, попри згаданий логічний аргумент, політична реальність засвідчує: маніфестний конфлікт виникає навіть без значних конфліктних потенціалів, тобто без конфліктуючих інтересів. Конфліктологія, назвавши це метаконфліктом, повинна була або визнати свої методологічні кордони під час визначення цих інтересів, котрі становлять конфліктний потенціал, або відшуковують інші пояснення. Отже, несумісні інтереси розглядаються тепер не як «єдина», а як лишень «одна» з причин конфліктної поведінки. Інша причина – поведінкова динаміка, тобто конфліктна динаміка, заснована на ланцюжках взаємодії (interactionchains), петлях зворотного зв'язку (feed-backloops) і процесах ескалації. Тут поведінкова динаміка домінує над моделлю конфлікту, водночас інтереси або речові цілі, покладені в основу конфлікту, відіграють підлеглу

роль чи маргіналізуються в конфліктній динаміці. Чи дійсно і якою мірою конфлікт є конфліктом і/або метаконфліктом, залежить від конкретного випадку. Скажімо, Першу світову війну дослідники аналізують як класичну (конфлікт з приводу становища в сузір'ї європейських держав з усіма економічними, політичними та військово-стратегічними наслідками). Вона містить типові характеристики метаконфлікту, якщо пояснити її виникнення (більш-менш ненавмисне зісковзування на шлях війни внаслідок моделі взаємодії, а це призводить до політичної та неконтрольованої ескалації). І знову: привнесення поведінкового аспекту дає змогу подальшої класифікації, диференціації політичних заходів контролю. У такий спосіб доходимо висновку: виявлення обсягу і глибини збитків, співвідношення витрат, ризику і виграшу від застосування різних інструментів конфліктної поведінки (у міжнародному конфлікті перелік інструментів варіюється від дипломатичних, економічних до військових засобів або їхньої комбінації; у випадку військових засобів – від простої загрози звичайного озброєння до загрози завдання ядерного удару) стає додатковим кроком під час аналізу конфліктів.

По-четверте, орієнтація такої аргументації на актора має бути доповнена вивченням системи. Як уже згадувалося, актори – не лише суб'єкти міжнародної політики, враховуючи конфлікти, а й об'єкти. Це означає не тільки те, що актор *A* є об'єктом тому, що актор *B* починає конфліктувати з ним, а й те, що основна модель конфліктної поведінки, визначення інтересів і прагнень до їх задоволення, а також формування політики обох акторів здебільшого детерміновані або перебувають під впливом системи, частиною якої (вільно або мимоволі) є актор.

Отже, певні системи – регіональні, секторальні, сфери спірних питань та інші – конфліктогенніші, порівняно з іншими, через свої специфічні структури і поведінкові моделі акторів, котрі і відображають, і формують ці структури. Вивчення й облік цих структур, моделей і динаміки системи істотно важливі для розуміння та вирішення конфліктів. Сам цей аналіз взаємозв'язку між актором і системою привів до:

- розуміння дилеми безпеки актора – національна держава в сьогоденішньому міжнародному порядку;
- суті структурного примусу, навіть явно незгодних акторів до прийняття системної динаміки;
- ідеї інтеграції, федералізації й об'єднання (наприклад, в Європі) з тим, аби окреслити кращі шляхи контролю й управління конфліктом.

Загалом цей аналітичний підхід означає: коли аналіз конфлікту зосереджується спочатку на інтересах, сприйняттях, виборі варіантів інструментарію та поведінці акторів, а відтак на системі, де діють актори конфлікту, то розв'язання конфліктів повинно обов'язково бути процесом, спрямованим на вироблення або функціонування в рамках існуючої великої стратегії. Такий процес поступово охоплює всі ці чотири чинники поведінки зацікавлених акторів на додаток до системи або підсистеми, в якій фактично відбувається конфлікт. З огляду практичної політики, це дає своєрідний довідковий перелік чинників, на які потрібно зважати дослідникам, котрі прагнуть віднайти адекватний розв'язок проблеми [32].

В універсалізованому світі основну причину виникнення конфліктів становить сам процес глобалізації, тобто його криза, через надмірну щільність елементів і складну структуру світобудови. У геополітичному сенсі світ позбувся дихотомічної будови, але ще не витворив єдиної гомогенної структури. Уже неіснуючий двополярний поділ світу зумовив певний вакуум етико-моральних концептуальних моделей співжиття. З одного боку, це заповнюється глобалізованим соціумом з його «універсальними» аксіологічними детермінантами, а з іншого – ренегатним (конфліктним). Однак власне культурно-цивілізаційний конфлікт умовно Східного та Західного цивілізаційних підходів розвивається не на ґрунті політичного, соціального або культурно-релігійного протистояння, а радше на підставі несумісності світоглядних етико-моральних концепцій обох полюсів [32].

Конфлікти в універсалізованому світі зазвичай ґрунтуються на засадах протистояння моральних принципів. В умовах універсалізації мораль

спроможна трансформуватися, відшуковуючи особливі способи існування. Причому в постійно мінливому суспільстві актуальною є потреба в універсальних моральних нормах. Особливістю нашого часу є перехід до нового якісного стану суспільства, яке характеризується поширенням і пришвидшенням універсальних процесів у всіх виявах людської активності, підвищенням ролі інформаційних процесів. Сучасне суспільство перебуває на переході до якісно іншої форми існування – інформаційного глобалізованого суспільства. Його мораль різниться «хаотизацією», девальвацією цінностей, змінюючи їх колишню ієрархію. Проте девальвація та деієрархізація цінностей може спричинити хаос у світі цінностей, оновлення нормативно-ціннісної системи суспільства, появу позитивних тенденцій у його моральному житті. Адже мораль універсалізованого суспільства не замінює та не усуває попередніх типів моралі, а певним способом «надбудовується» над ними. Актуальною залишається й потреба в універсальних моральних нормах, хоча вона задовольняється не завдяки усуненню чи обмеженню інших ціннісно-нормативних систем, а внаслідок доповнюваності й аксіологічного плюралізму. Тому, поки не сформувався процес «надбудови» цінностей, сучасний світ характеризується великою кількістю конфліктів, які залежать від «неприспособованості» індивідів, груп і націй до перебудови чи, точніше, «надбудови» нового світоустрою (скажімо, війна цінностей старого і нового масштабу між Україною й Росією на нинішньому етапі).

Усі типи конфліктів, які виникають в універсалізованому світі, мають вигляд процесу, який змінюється в часі (вирішується або продовжується) та стані (активний, пасивний). Кожному такому стану відповідає власна фаза розвитку конфлікту, що допомагає глибше вивчити його як динамічну систему. Конфлікти в універсалізованому світі можуть змінювати свої етапи та фази залежно від цього. Зауважимо, що не лише швидкість змін фаз конфлікту, а й швидкість зміни процесів і стратегічних завдань у політиці, економіці й інших сферах характеризує і сам глобалізаційний процес. Однак зміна, перебуваючи в постійній динаміці, втрачає якісні характеристики. Тому універсалізовані

конфлікти – це «точки спалаху» в межах домінації культурно-комунікативних чинників – релігійних, етнічних, національних конфліктів у всьому світі. Окрім того, причинами й головними особливостями конфліктів у глобалізованому світі, окрім політичних та соціальних протиріч, можна назвати й інші фактори сьогоденної дійсності. Перший – глобальна мережа засобів масової інформації, яка управляє процесом формування картини світу, отже, і мозком, навіть душею кожного.

Так втілюється формула «первинна свідомість»: маніпулювання свідомістю зумовлює перелаштовування реальності, в такий спосіб виникає конфлікт особистості передусім зі собою самою та, безперечно, з навколишнім світом. Ця всезагальна маніпуляція призводить до глобальних конфліктів між ідеями, свідомістю і цивілізаціями. Постійна орієнтація на ті чи інші центри спричиняє виникнення кризи ідентифікації себе з власною нацією, державою та, врешті-решт, з родиною. Людина втрачає ідентичність і стає елементом маси. У зв'язку із цим виникають конфлікти, які виявляються як боротьба за свою ідентичність, а також конфлікти, що з'являються у несвідомих масах, якими маніпулює сильніший. Масова культура в такому випадку вирішує стратегічні завдання, так би мовити, готує «клієнта», перетворюючи його на матеріал, пластичний для чергових оперативних трансформацій дійсності. Подібні технології маніпулювання свідомістю влаштовують основних замовників – політиків і бізнесменів. Уникнути глобального політичного конфлікту просто неможливо, навіть коли брати до уваги універсальний розвиток як науково-технічний прогрес у світі. Науково-технічний прогрес стрімко прогресує – внутрішні темпи певних змін технологій доведені до 1–2 років. Зростає не тільки складність нашого середовища проживання, а й кількість її вимірів і темпи змін.

Перетворення відбуваються не тільки у сфері промислових технологій, де революції в різних галузях спостерігаються майже щороку. Змінюється весь уклад людства – побут, стиль життя, етика і мораль. «Час змін» вчить нові покоління адаптуватися не стільки до самих змін, скільки до швидкості зміни.

Симбіоз суспільства споживання та поспішності прогресу призводить до того, що вагомим компонентом стає не якість продукту, а ступінь його новизни, тобто не реальність прогресу, а віртуальність його похідної. Отже, постійний динамічний процес характеризується лише швидкістю і в жодному випадку – не якістю. Конфлікти в такий спосіб виникають за найшвидшої зміни.

На сучасному етапі збувається теоретичне передбачення С. Хантінгтона: XXI століття – сторіччя конфліктів цивілізацій, переважно на їхніх кордонах. Причому найвразливішими виявляються «розколоті країни» з ментально гетерогенним суспільством.

Нерідко конфлікти, які з'являються в сучасному світі, називають наслідком хаотизації універсалізованого світу. Тобто сама універсалізація постає джерелом виникнення конфлікту. Хаотичний міжнародний обмін, що простежується в усіх сферах людського розвитку, зумовлює надмірні різноманітні витрати ресурсів та залежність одних держав від інших. Несправедливий розподіл благ від матеріальних форм глобалізації породжує загрозу конфліктів на регіональному, національному й інтернаціональному рівні. Унаслідок цього відбувається не конвергенція чи вирівнювання доходів, а радше їхня поляризація, у процесі якої розвинені країни швидко входять в коло багатих держав, а бідні дедалі більше відстають від них. Зростаючий розрив у доходах призводить до виникнення міжнародних конфліктів, оскільки держави прагнуть приєднатися до багатих країн і готові боротися з ними за свою частку у світовому виробництві. Тим паче, ці конфлікти можуть переростати у збройні повстання і мати нищівні наслідки для світу.

Отже, конфлікти в універсалізованому світі виявляються в різних сферах людства та характеризуються надзвичайно стрімким динамічним розвитком. Вони надто стрімко розвиваються і так само швидко згасають. Однак саме через динамічний спад, який у глобальному випадку не характеризується вирішенням конфлікту, конфлікти в глобалізованому світі тривають безперервно. Розглядаючи конфлікти, що виникають у глобалізованому світі, науковці трактують їх у взаємовпливі з глобалізацією по-різному. Так,

Е. Хобсбаум констатує: «Століття закінчилося глобальним безладом, природа якого нечітка, і відсутністю видимого механізму і для усунення цього безладу, і для того, аби тримати його під контролем» [106]. Хаотизація світу, по суті, похідна від того, що У. Бек називає «виробництвом ризику». Тож хаотизація, як і ризик, – структурна складова частина сучасного світу. Прагнення перетворити її на єдиний порядок, постійний, міцний і самовідновлювальний, – не нове. Воно виникає з потреби «звичайних» людей почуватися в безпеці. За прагненням найчастіше постає спроба звести неминучу гетерогенність світу до гомогенності, а відмінності перетворити на тотожність, хоча нерідко – це лише відхід від відповідальності й непередбачуваності свободи. Саме ці перетворення задля формування єдиного взірця, який знову ж таки швидко змінюється під впливом наукового, технічного та цивілізаційного прогресу, зумовлюють втрату відчуття, межі й розуміння власної свободи і свободи іншого.

Ми вважаємо, що в універсалізованому світі місце спалаху конфлікту не можна вивчити передчасно. Проаналізувавши їх виникнення, доходимо висновку: вони не мають певного мережевого «маршруту». Вже конкретний конфлікт виявляється як система. Сучасні глобальні конфлікти, які спричинені великою ненавистю до Заходу, такі ж небезпечні, як і американський гегемонізм щодо світу. Тому ще одна невтішна ознака конфліктів у глобалізованому світі – неможливість (або ж складність ідентифікації) вивчення середовища, де зароджується той чи інший конфлікт. Розподіл ресурсів у світі і сфер впливу настільки стрімкий, що складно однозначно виявити інтерес однієї країни до іншої чи до розподілу ресурсів у світі. Конкурентні держави об'єднуються проти сильнішого конкурента і навпаки. Тому вчені досліджують міжнародний конфлікт, який виник в універсалізованому світовому просторі, переважно тоді, коли він перебуває на початковій стадії розвитку. Це дуже подібне до вивчення такого типу конфлікту, як тероризм: доки не спостерігаються його радикальні прояви, що забирають життя тисяч людей, відомим явищем є лише напруга, яка існує в суспільствах двох ворогів.

Усі процеси в сучасному світі, зокрема й конфлікти, розглядають за схожістю хвиль, фаз, циклів. Конфлікти, отже, постають у вигляді сукупності явищ і процесів, котрі накопичуються та здійснюють кругообіг і всередині себе, і в певному відтинку часу. Така хвиля й може характеризувати конфлікт в універсалізованому світі. Коливальні рухи (обурення) в соціальному середовищі поширюють ці рухи в просторі. У такий спосіб, виникнувши в одній точці, конфлікт поширюється й на інші, які вже «відчувають» те саме обурення [88, с. 210].

Унаслідок здійсненого аналізу можна стверджувати, що поле глобалізації накладається з полем конфліктів та універсальними формами їх вияву. Від періоду розвитку глобальних процесів стрімко виникають і конфлікти у світі. Межі їхнього впливу і розвитку надзвичайно великі й динамічні, адже, як уже згадувалось, конфлікти охоплюють усі сфери життя людства. Окрім того, зросла тенденція до конфліктності між етносами, націями, культурами, релігіями. Такі конфлікти можна назвати конфліктами цивілізацій (за С. Хантінгтоном). Глобалізоване суспільство надало конфліктам нових своєрідних ознак. Це динамічність зародження конфліктів, велика кількість груп інтересів і політичних акторів, які мають безпосередній стосунок до конфліктів, і, безсумнівно, масштабність конфліктів. Значно впливають на виникнення конфліктів цінності й норми, які відстоюють держави та нації перед «зрівнянням», перш ніж вони універсалізуються та динамічно зникнуть. Саме ціннісний аспект конфліктів є найголовнішим, що характеризує протиріччя у глобалізованому світі [105]. Як ми вже зауважували, культура, цінності становлять системовизначальні засади універсалізації всіх світових процесів, зокрема й політичних.

Такі процеси найбільше впливають на суспільні зміни, оскільки вони змінюються в суспільстві. Універсалізація постає полем, середовищем, яке формує ці процеси. Вони ж корегуються суспільними акторами, ресурсами та метою, як, скажімо, і політичні процеси. Криза такого процесу чи його відчуження в певному суспільстві спричиняє конфлікти. Самі процеси

інтеграції, універсализації мають зазвичай на меті об'єднати суспільство. Проте під впливом глобалізації та політичних акторів, метою яких є нагромадження ресурсів, ці процеси становлять основне джерело появи конфліктів у сучасному глобалізованому світі. У зв'язку з тим, що універсализація повинна згуртовувати держави в межах єдиних принципів та ідеалів, вона іманентно містить у собі деструктивний потенціал, посилюючи деструктивність соціуму загалом. Ця деструкція зумовлена передусім утратою універсализацією свого реального змісту. Під впливом глобалізації універсализація лише насаджує ідеали, вигідні для одних, і чужих, неприйнятних для інших. Саме тому потрібно досліджувати особливості впливу універсализації на виникнення конфліктів у світі.

РОЗДІЛ 3

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ НАУКОВОГО ОСМИСЛЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ВПЛИВУ УНІВЕРСАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИКИ НА ВНУТРІШНЬОДЕРЖАВНІ ПРОЦЕСИ: ПОЗИТИВНІ ТА НЕГАТИВНІ НАСЛІДКИ

3.1 Трансформації самовизначення держави та суверенітету під впливом універсалізаційних тенденцій у внутрішній політиці

До ключових питань у розумінні впливу універсалізації на внутрішньополітичні процеси розвитку держав належить проблема державного суверенітету. Сьогодні, з нашого погляду, побутують дві протилежні парадигми: одна з них вважає вплив універсалізації на процеси суспільно-політичного розвитку позитивним, а інша – негативним. Ми ж зосередимо увагу на тих концепціях та парадигмах, які схильні вважати вплив універсалізації позитивним та інтегруючим в усіх аспектах. Дослідження, що існують у цій галузі, розглядають проблеми універсалізаційних трансформацій політики на глобальному рівні, тобто присвячені загалом процесам зовнішньої універсалізації. Однак, використовуючи ці дані, можемо здійснити адекватний і повний аналіз процесів внутрішньої універсалізації та їхнього впливу на державу і дати його вичерпну характеристику.

Поняття «суверенітет» має довгу історію: першим його застосував ще Аристотель, а згодом – Ж. Боден і Т. Гоббс, теоретики американської та французької революцій, хоча в процесі еволюції воно значно змінилося.

Спочатку під ним розуміли суверенітет правителя, пізніше цей термін почали використовувати на позначення волі народу, держави-нації. Оскільки впродовж тривалого часу в понятті акцентувалося на внутрішньому державному порядку, то відповідне розуміння панувало й у сфері міжнародного права та міжнародної політики. Внутрішні трансформації поняття «суверенітет», проте, не позначалися на міжнародному праві й міжнародних

відносинах. Лише наприкінці Другої світової війни розуміння суверенітету як волі народів стало основою для політичної легітимації державного устрою.

Нині в наукових колах побутує думка, що політична універсалізація спричиняє занепад національних держав, а відтак – і ствердження їхнього реального суверенітету. Проте, з нашої позиції, подібні гіпотези не здатні повністю відобразити особливості процесів, що відбуваються. Динаміка процесів сучасної універсалізації політики визначається можливістю анулювати правовий і територіальний суверенітет, на якому ґрунтується сучасна держава, правовими засобами. Однак, з погляду міжнародних відносин, територіальний суверенітет від цього не стає менш значущим, а навпаки – всеохопним та вагомим, виходячи на новий рівень міжнародної взаємодії, передумовою чого і є політична універсалізація [7].

Іноді втрата національної незалежності може розширювати можливості держави і дозволяти їй встановлювати жорсткіший контроль над подіями. Лише для тих людей, чий кругозір обмежений національними рамками, економічна, екологічна або військова внутрішньополітична універсалізація є синонімами політичної депресії.

У працях, де розглядаються трансформація стану та роль держави в сучасному світі, часто, як зазначає М. Менн, простежується одностороння суперечка на тему посилення чи послаблення державної системи. Хоча процес внутрішньополітичної універсалізації складний і неоднозначний – у чомусь ці позиції послаблюються, а в чомусь посилюються. У зв'язку із цим американська дослідниця С. Стрен наполягає на тому, що під впливом потужних економічних процесів влада держави слабшає. Однак учена цілком раціонально зазначає: держава стала набагато ефективніше розв'язувати проблеми, які раніше вирішували самі люди, скажімо, як будувати власний будинок або влаштовувати сімейні відносини. За її словами, майже не існує сфери, куди б не втручалася державна бюрократія. Дослідниця називає це парадоксом, хоча це цілком природні явища, оскільки типологічно подібні процеси ніколи не відбуваються однолінійно і лише в одному напрямі [41].

Загальний вектор універсалізації – це завжди складний баланс різноспрямованих змін. Причому послаблення системи поєднується зазвичай з посиленням окремих її сторін, хоча б завдяки переструктуризації її компонентів і зміні рівнів ієрархії. Отже, можна стверджувати: саме феномен універсалізації стає реальним поясненням та глибиннішим трактуванням іншого складного феномену – кооперування форм та способів діяльності, а головне – відносин, зокрема політичних.

Окрім цього, звернімо увагу на певну обмеженість підходів у дослідженнях суверенітету. Адже чимало авторів розглядає питання лише в тій площині, що потужні світові економічні наднаціональні корпорації та багато в чому анонімні сили впливають на трансформацію національного суверенітету, загалом змінюючи його ніби всупереч волі самих держав. Одночасно майже не простежується інший аспект проблеми (або йому не надають належного значення), який ми, власне, вважаємо дуже вагомим: суверенітет у значній (можливо, переважальній) мірі добровільно скорочують і національні держави, що вбачають у цьому раціональну вигоду для себе та суспільства, представниками якого вони є.

Якщо розглядати проблему одночасно і з національного, і з космополітичного погляду, то перемовини й угоди, основані на міжнародних нормах і спрямовані на досягнення глобального консенсусу, розширюють, безумовно, можливості держави в різних сферах. Одночасно вони намагаються проникати всередину держави і трансформувати процеси суспільно-політичного розвитку відповідно до власного сценарію, що, на нашу думку, не можна вважати позитивним впливом на внутрішньополітичні процеси.

Ми ж дотримуємося тези, що чинник добровільності, у скороченні обсягу повноважень заради набуття додаткових вигод і престижу, є одним з найважливіших. Окрім того, саме він визначає незворотність руху на підтримку універсалізації. Тому звертаємо увагу на сучасний стан внутрішньополітичної універсалізації, внаслідок чого багато країн починає добровільно обмежувати себе в, здавалось би, найсуверенніших речах.

Ще одна негативна тенденція – посилення етнічних конфліктів на підставі небажання етносів та груп взаємодіяти з іншими на новому, універсалізованому рівні або ж узагалі долучатись до процесів універсалізації. «Світ може перетворитися на двоярусну систему, – стверджував Г. Кіссінджер, – в якій універсалізуються еліти, пов'язані спільними цінностями і технологіями, водночас більша частина населення відчуває себе вилученою (з процесу універсалізації) і звертається до націоналізму й етнічності в спробах звільнитися від того, що вона вважає глобалізаційною гегемонією» [60, с. 40].

За М. Кастельсом, націоналістичні рухи у вигляді рухів, які раціоналізують інтереси певної еліти, створюють національну ідентичність, що у випадку успіху підтримується державою-нацією, а згодом поширюється за допомогою пропаганди серед її громадян «до такої міри, що вони готові віддати життя за свою націю» [58]. Однак варто пам'ятати: націоналізм – не обов'язково елітний феномен. Крім того, він на сучасному етапі є переважно реакцією проти глобальних еліт. Ми ж вважаємо, що універсалізація – не єдина причина загострення етнічних конфліктів, хоча інформаційна прозорість робить їх доступними широкій аудиторії, а відтак підсилює їх.

У країнах, які легко адаптуються, внутрішньополітична універсалізація сприяє зміцненню стабільності й добробуту. Проте існують країни, які змушені боротися лише за те, аби зберегти власну суб'єктність на світовому ринку. Поступово збільшується розрив між цими країнами та рештою світу, що призводить до їхньої внутрішньої та регіональної нестабільності (адже кооперування – передусім взаємодія).

Сьогодні є низка країн, які взагалі не в змозі зберегти своє місце у глобальній універсалізованій системі. Це спричиняє загострення етнічних конфліктів та поширення тероризму і на глобальному, і на державному рівні. Класичним прикладом подібної моделі розвитку подій можна назвати те, що нинішня азійська економічна криза призвела до нестабільності в Індонезії та, в підсумку, до розміщення миротворчих чеських сил ООН у Східному Тиморі. Ще гострішу картину спостерігаємо нині в Сирії, Іраку тощо.

Відтак можемо констатувати: універсалізаційні тенденції породжують задрість й обурення багатьох країн та груп, які хочуть приєднатися до глобальної спільноти, стати її частиною. Ускладнюють ситуацію і залишки напруженості між розвиненими країнами (небажання Великої Британії повністю сприйняти цінності ЄС). У контексті впливу універсалізації саме на внутрішні процеси також можемо стверджувати, що всередині самих країн унаслідок поглиблення універсалізаційних тенденцій є і переможці, і переможені.

Національні кордони, беззаперечно, стають дедалі прозорішими і виникають питання та виклики, на які національна, суверенна держава не може відповідно реагувати. Внутрішня політика, яку намагаються провадити держави в умовах універсалізації, не відповідає нормам та принципам, яких дотримується світове співтовариство. Ще одна проблема полягає в тому, що сьогодні не існує жодного адекватного наднаціонального органу, який міг би, застосовуючи універсальні моделі й інструкції, вирішувати ці питання. Тому вважаємо за необхідне артикулювати свою увагу на чотирьох рівнях проблем, що видаються нам найактуальнішими в процесах внутрішньополітичної універсалізації. Це:

1. Швидкість трансформаційних перетворень у контексті загальної політичної універсалізації.

2. Напруженість, яка спостерігається в процесах універсалізації та фрагментації політики на всіх рівнях. У зв'язку із цим можемо констатувати, що приписи, які існують та широко застосовуються нині, – застарілі й не відображають усіх особливостей універсалізаційних перетворень внутрішньої політики на глобальному рівні.

3. Існування світових політичних стандартів, які можуть бути визначені у сфері держави, але не на рівні мультиорієнтованого універсалізованого світу.

4. Політична арена. На сучасному етапі вона непридатна для екстраполяції політичних цінностей окремих держав і може бути «розколота», щоби випередити норми, які поширюються [53, с. 14].

Теза про те, що всі верстви та прошарки всередині суспільства матимуть вигоду від поглиблення процесів універсалізації, з нашого погляду, є хибною. Тоді, коли одні люди справді мають змогу покращити власне становище, інші зазнають істотних втрат. Цей аспект належить до вагомих причин часткового неприйняття ідей універсалізації в розвинених країнах. «Переможці» (і на міжнародному, і на національному рівні) зосереджені на тому, аби завойовувати дедалі більший простір, одночасно «переможені» зазнають ще більших втрат. Унаслідок таких процесів основне ядро ринкових демократій, використовуючи плоди глобалізації й універсалізації, стає ще інтегрованішим, а периферія лише опосередковано залучається до подібних процесів. На внутрішньополітичному та національному рівні подібні тенденції поглиблюють розрив, про що ми вже згадували [8, с. 238].

Знову ж таки, менш розвинені країни у зв'язку з глобалізацією дезінтегруються. Вони переважно не мають жодних стимулів для того, аби дотримуватися міжнародних норм поведінки. Такі країни, разом з протизаконними транснаціональними організаціями, можуть приєднатися до вже існуючих країн (країн-ізгоїв), які не виконують загальноприйнятих норм і правил гри. У випадку, коли такі держави володіють зброєю масового ураження, це приховує в собі кілька загроз. Перша полягає в тому, що вони спроможні застосувати ці озброєння для тиску на сусідів (скажімо, Україна – Росія). Інша загроза – такі країни здатні стримувати зовнішню інтервенцію, яка дасть їм змогу провадити агресію проти сусідів з використанням звичайних озброєнь.

Універсалізація внутрішнього рівня суспільно-політичного розвитку зазвичай приносить велику частину своїх плодів елітам і міській середній верстві. Коли ж ця частка зростає надто швидко, а інші частини суспільства не отримують від внутрішньої суспільно-політичної універсалізації нічого позитивного внаслідок наявності монополістів або корупції, тоді уряд держави може втратити легітимність. Коли ж уряд штучно намагається стримувати процеси внутрішньополітичної універсалізації через, скажімо, обмеження

вільного доступу до інформації, а також штучної ізоляції та сегрегації своїх громадян, то ймовірні виступи середньої верстви. Подібна система функціонування держави може призвести до утворення всередині держави альянсу тих, хто виступає проти глобальної універсалізованої еліти всередині країни. Стабільність створеної системи залежатиме насамперед від того, чи зможе нова універсалізована еліта ефективно контролювати цю більшість. Окрім того, така система повинна, принаймні, виглядати справедливою для більшості населення.

Отже, аналізуючи ці погляди, доходимо висновку: універсалізація може позитивно впливати на внутрішні процеси суспільно-політичного розвитку держав лише тоді, коли на кожному рівні наявні ефективно функціонуючі «ретранслятори», які адекватно виражатимуть потреби і запити суспільства на конкретні виклики та передаватимуть необхідну інформацію з вищих рівнів на нижчі для забезпечення й контролю відповідних універсалізаційних процесів усередині держави [63, с. 101]. З погляду теоретиків універсалізації, держави в універсалізованому світі більше не використовують війни для обґрунтування власних претензій на «суверенітет». Вони тепер – не автономні дійові особи, які можуть вільно провадити будь-яку зовнішню політику щодо анархічних за духом співтовариств держав, подібних їм у всьому. Універсалізована спільнота держав пройшла шлях від стану анархії до стану квазіцивілізованості.

Загалом більшість держав пов'язані одні з одними численними взаєминами, які в сукупності рівнозначні міжнародному політичному співтовариству, а у випадках з провідними розвиненими країнами йдеться про постійно діючі асоціації держав із власними правилами та процедурами ухвалення рішень. Це не означає, що національні держави уже не потрібні. Однак їхня претензія на монополію засобів законного примусу на своїй території більше не визначає їхнього існування. Воно трансформувалось у процесі внутрішньополітичної універсалізації та вийшло на якісно новий політичний рівень, замінивши собою суверенну систему, окрему для кожної конкретної держави.

У підсумки знову ж таки можна стверджувати: внутрішня політика держави, її особисті внутрішні справи, в які ніхто не втручається та які регулюються лише національним правом і звичаями, звужуються, причому здебільшого унаслідок добровільної відмови суверенів від своїх суверенних прав. Натомість міжнародне право або ж право певної спільноти, колективної участі розширюється.

Отже, безсумнівно, сьогодні, порівняно з минулим, суверенітет абсолютно вільних і самостійних країн став набагато звуженішим. Наприклад, чимало держав добровільно віддає частину суверенних функцій. На нашу думку, подібний сучасний «альтруїзм» можна пояснити лише тим, що таке обмеження усвідомлено вигідне, оскільки замість національного суверенітету, який стає дещо примарним в умовах глобалізації й універсалізації, країни сподіваються отримати цілком реальні переваги.

Звідси цілком логічно постає висновок: такий «обмін» уможливлений лише внаслідок потужного впливу описаних процесів універсалізації, котрі вплинули на внутрішні процеси суспільно-політичного розвитку. Як вагому причину скорочення суверенітету, з нашого погляду, варто назвати своєрідну світову громадську думку. Адже що ширше коло країн, які свідомо обмежують власний суверенітет, то більш неповноцінними видаються держави, котрі не здійснюють таких обмежень.

3.2 Вплив універсалізації суспільно-політичних процесів на формування політичної ідентичності людини й активність політичних мас

У процесі політичної універсалізації політичні маси стають якісно новим суб'єктом політики, що виявляється в характерних процесах на внутрішньополітичному рівні. Сучасний етап розвитку можемо впевнено назвати періодом активізації політичних мас, котрі беруть активну участь у трансформаціях суспільно-політичного ладу держав. До цього додається і те, що універсалізація політики, зокрема на внутрішньому рівні, сприяє

розгортанню рухів протесту та спротиву щодо гегемоністської політики політичних центрів (ядер). Отже, у період універсалізації політичних відносин виявом активності суб'єктів політики є дві форми – інституційна та безпосередньо дієво активна.

Зауважмо: такі тенденції позитивно характеризують процес універсалізації, оскільки виводять політичні маси на якісно новий рівень – рівень сприйняття їх не у вигляді безликого несвідомого, а як сукупність індивідів, котрі висловлюють об'єктивний протест проти засилля політичної гегемонії й уніфікації усіх основ буття, зокрема й своєї сутності.

Сучасний рівень трансформаційних перетворень масової свідомості можемо визначити за допомогою феномену, який описав ще Х. Ортега-і-Гассет, тобто «бунту мас». Акцентуючи на об'єктивній зумовленості цього феномену логікою історичного розвитку, насамперед універсалізацією та демократизацією, учений визнавав: «панування мас має, безперечно, позитивну сторону»; «повстання мас означає величезне зростання життєвих можливостей суспільства». Одночасно він звертав увагу на те, що соціальна енергія, яка вирвалася назовні, має і творчий, і руйнівний потенціал [61, с. 14]. Нині ж ми спостерігаємо, що «повстання мас» під впливом універсалізаційних тенденцій сприяло докорінній трансформації суспільних зв'язків, руйнуванню станових перегородок і класової структури суспільно-політичного устрою держав.

У такому контексті доміантним чинником політичного та соціально-економічного розвитку стала наймасовіша середня верства з усіма її перевагами та недоліками. Ієрархія як основна платформа соціального устрою відходить у минуле. Маси під впливом зростаючих тенденцій глобалізації й універсалізації почали виконувати суспільно-політичні функції, які раніше були зарезервовані лише за обраними меншинами. Тому уявлення про особистісний суверенітет індивіда як члена «повсталोї маси» перестало бути абстрактною правовою ідеєю та вкоренилося у свідомості пересічного індивіда. Однак варто пам'ятати: невідповідна політична свідомість масової людини до нової ролі, її прагнення всілякими засобами задовольнити власні потреби та жадання можуть

зруйнувати все, що підняло людину на якісно новий рівень, і призведуть до регресу в розвитку соціуму.

Можемо в такий спосіб констатувати: феномен «повстання мас» слугував своєрідною висхідною для формування уявлень про нове, універсалізоване масове суспільство, яке, заражене ідеями етатизму, здатне стати основою тоталітарної держави. «...Фашизм, – стверджував Х. Ортега-і-Гассет, – типова доктрина масової людини. Підпорядкування усього життя державі, втручання в усі сфери, поглинання всієї суспільної спонтанної ініціативи державною владою, а отже, і знищення історичної самодіяльності суспільства, яка в кінцевому підсумку підтримує, живить і рухає долі людства, становить найбільшу небезпеку, загрозу цивілізації» [58, с. 239]. Єдина раціональна можливість уникнути негативних наслідків уже доконаного «повстання мас» – перетворення безликої маси, покірної та пасивної, на людей, на множинну сукупність особистостей, трансформації масового суспільства у цивільне. Мислитель наголошує, що становлення громадянського суспільства як соціальної основи сучасної універсалізованої держави, основною цінністю якого є людина, її права і свободи, а рушійною силою – самоорганізація та соціальна активність, дає змогу реалізувати творчий потенціал «повстання мас» і здійснити «перехід до нової, ще невідомої організації людства» [58, с. 245]. Отже, універсалізаційний вплив на внутрішню політику держав парадоксальний. З одного боку, вона зумовлює «повстання мас», активізацію цих мас на політичній арені, але не дозволяє ситуації набути негативного відтінку, інтерпретуючи універсалізаційні процеси як процеси позитивного впливу, відкриття ширших можливостей для політичних мас. З іншого – означення універсальності через поняття «повстання мас» постає нині не стільки через силову активність, виступи, протистояння, скільки внаслідок самоусвідомлення свого місця і ролі в новій епосі й артикуляції такого стану через правові, інституційні шляхи самореалізації як політичної, соціальної сили суб'єкта. Тому парадокс, що мав би зводитись до цілком негативного результату, набуває практично цілком інших ознак, сприяючи позитиву самої

універсалізації на внутрішньополітичному рівні та макрорівнях масової свідомості і свідомості індивіда.

Ще один факт позитивного впливу універсалізації на політичні маси розкривається на політико-психологічному рівні. З позиції А. Вебера, політичні маси часто радикально негативно налаштовані щодо персоніфікованих форм політики, ототожнюючи їх з недовірою до конкретних суб'єктів. Натомість універсалізація політики знімає це напруження, піднімаючи політику на якісно новий рівень буття, де персоніфіковані політичні суб'єкти та форми не відіграють важливої ролі, не викликаючи в такий спосіб гострого неприйняття й обурення мас [35, с. 38].

Зазначимо, що в радянській і пострадянській науковій традиції політичні маси розглядаються переважно лояльними і пасивними. Тому можливість вияву їхньої політичної активності зведена фактично до мінімуму.

Характерна ознака радянського «мобілізаційного» суспільства – загальний примусовий оптимізм, тобто універсально нав'язана певна межа сприйняття соціальної дійсності, де будь-які біди та страждання пропонувалося сприймати «окремими недоліками», скажімо, пережитками минулого. Політичний стереотип, сформований на засадах таких уявлень, зображає політичні маси у вигляді організму, що сліпо довіряє вказівкам згори, повністю задоволений власним становищем і вірить у «світле майбутнє». Нині вплив універсалізації на внутрішньополітичні процеси майже повністю трансформував цей стереотип, перетворивши, за Е. Гелнером, «людину лояльну» на «людину незадоволену», що не лише усвідомлює власне право на вираження незадоволення та недовіри до політичних суб'єктів, а й активно ним користується [39, с. 105–117].

У зв'язку із цим не можемо заперечити глобальність масштабів сучасного громадянського суспільства. Адже на рівні міжнародної політики та міжнародних відносин окреслюється громадянське суспільство, структурними елементами якого є низка наднаціональних співтовариств, транснаціональних неурядових організацій, колективних глобальних рухів, наукових або фахових асоціацій.

Універсализаційні трансформації допомагають по-новому переосмислити активність політичних мас на вищому, наднаціональному рівні, оцінити їхню залученість до політичних процесів та змогу впливати на ці процеси, реально формують і здійснюють універсальні принципи буття, що важливо для виникнення, становлення та практичного втілення в життя засад демократичного устрою, відносин свободи і справедливості. На нашу думку, універсализація внутрішньополітичних процесів позитивно впливає на активність і свідомість політичних мас, оскільки дає змогу стати не лише пасивними учасниками політичних трансформацій, а й активно залучатись до цих перетворень, виступаючи їхніми ініціаторами.

Структурні елементи відіграють значущу роль як політичні актори глобального рівня, тому вони перебувають у постійній взаємодії з державними та міжнародними організаціями, мають вагомий важелі впливу на формування майбутнього світового товариства, а відтак стають інструментами демократичного глобального управління, продукування нових універсализованих цінностей, які сприяють усвідомленню людством власної єдності і спільного майбутнього. Хоча ми вважаємо, що ця теза не може однозначно стверджувати наявність світового суспільства, бо це лише один вимір глобального простору. Однак зазначені інститути не обмежують усього спектра форм організації соціального життя на транснаціональному рівні. Сюди можуть входити і в різноманітні багатонаціональні корпорації, релігійні спільноти, космополітичні еліти, етнічні діаспори та подібні спільноти.

Підсумовуючи, зазначимо: вплив універсализації на внутрішньополітичні процеси держав, зокрема на активність політичних мас, загалом позитивний.

Зі зростанням масштабності і складності соціально-політичних явищ збільшується роль світоглядно-узагальнювальної здатності людини, її індивідуальність й активність не лише в пізнанні світу, а й у його перетворенні, що констатує сучасна наука. Суб'єктом політичної дії реально стає її антропологічна складова – сама людина, а не лише інституційні форми вияву.

Виникнення, трансформація та зникнення політичних форм і суб'єктів заважають індивідові за цими змінами побачити постійне, а за різноманіттям – єдине. Універсалізаційна парадигма, розглядаючи співвіднесення державної політики й індивіда, у певних випадках схильна припускати: подібна взаємодія здатна позитивно впливати на індивіда як істоту політичну.

Відтак постулат невизначеності найтісніше поєднується з ідеєю суб'єктивації й індивідуалізації постіндустріального суспільства, що без дискурсу, тобто комунікації універсалізації політики, себе не мислить. У зв'язку із цим важливим є питання про права індивіда в новому універсалізованому соціумі та можливу їх видозміну або трансформацію. Політичні права допомагають людині отримувати інформацію про справи суспільства, де вона живе, брати участь у виконанні рішень, прийнятих цим суспільством, унаслідок об'єднання, асоціації зі собі подібними, голосування на виборах, можливості бути обраним тощо. У цьому випадку людська гідність підтверджується тим, що людина стає радше суб'єктом, аніж об'єктом рішень, які стосуються індивідуума та суспільства. Аналізуючи суспільства, в яких наявні усталені універсалізаційні перетворення у сфері внутрішньої політики, простежуємо закономірну тенденцію – так званий принцип індивідуалізму, спрямований на підтримання самостійності, конкурентоспроможності й індивідуальності. У суспільствах, котрі існують за подібним принципом, спостерігаємо високий рівень самостійності на всіх владних рівнях. Одночасно можна явно простежити демонування багатьох складників «держави загального добробуту». Це не знищення держави за принципами анархічних теорій і практик, а створення ситуації, коли держава починає неохоче втручатися у справи своїх громадян на індивідуальному, колективному та підприємницькому рівні, даючи їм змогу в межах наявних прав та правил самим вирішувати справи власних інтересів, зацікавлень та пріоритетних скерувань у своєму поступі.

Відомий філософ Е. Ілленко виступав прихильником цієї парадигми. Він досліджував універсалізацію людини як усебічний і гармонійний розвиток

людської особистості, що досягається через засвоєння кожним індивідом усього багатства знань, вироблених людством. «Або індивідуум перетворюється на господаря всієї створеної людством культури, або він залишається її рабом, прикутим до воза своєї вузької професії, – стверджував учений. – Не вирішуючи цього завдання, люди не зможуть вирішити і завдання організації розумного планування та контролю над розвитком суспільно-політичного життя і соціуму загалом» [55, с. 181].

За Е. Ілленком, позитивний вплив політичної універсалізації на індивіда констатував ще Г. Гегель. Якщо дивитися з погляду універсалізації людини політичної, то Г. Гегель дотримується філософської системи, де загальнолюдське знання було подане у вигляді єдиного логічно репрезентованого теоретичного цілого, що створювало реальні передумови для «утримання» індивідом усього масиву політичного, навіть за його нескінченного зростання [54, с. 140–141]. У сенсі становлення загальнолюдської єдності індивіда і політики, філософська система мислителя виражає той історичний момент, коли наука так чи інакше стає провідним соціальним інститутом універсалізованої системи (вважаємо, подібна ідея була і в марксизмі). Саме тому, на думку Е. Ілленка, питання про вплив універсалізації політики на індивіда та передумови заснування й осмислення його творчої здатності тут можна визначити, в кращому випадку, з позиції філософії (у вигляді загального принципу буття), але не конкретно-науково.

За такого «антропологічного» висвітлення процес універсалізації внутрішньополітичних трансформацій постає як рух до повного розкриття універсальності в індивідуальному, цілком реальному людському вигляді. Це – універсально розвинені індивіди, суспільні відносини яких, будучи їх власними колективними відносинами, підпорядковані також їх власному колективному контролю і є продуктом не історії, а політики.

Знову ж таки не потрібно забувати: різку зміну цілей, картини світу споживача, користувача, яка закономірно постає внаслідок універсалізації внутрішньої політики, можна розглядати у вигляді певного інформаційного

вторгнення, що, ймовірно, становитиме небезпеку для такого споживача. Цей стан невизначеності й відчуття небезпеки зростає під час переходу від впливу на індивідуальну свідомість до впливу на масову свідомість (достатньо консервативно) і слугує певним стабілізатором ситуації.

Попри риторику глобалізації й універсалізації, основна маса населення земної кулі живе у своєрідних закритих світах, де місце народження стало пасткою. Для середньостатистичного робітника або фермера, який має сім'ю, національна держава, де він живе, – це його доля. Багатства і доходи не є глобальними, вони розподіляються між бідними й багатими країнами і регіонами. Щодо більшості населення національна держава – вагоміше поняття, ніж міський або регіональний орган влади, який надає послуги, котрі кожен вибирає відповідно до їх якості та ціни (причому останнім часом людство тяжіє до його негативації) [56, с. 307]. Певним порятунком із цієї вимушеної пастки стає прийняття універсалізації і глобалізації, «дозвіл» на втручання у внутрішні справи держави та індивіда, який уже не сприймається за необхідне зло, а радше – порятунок, можливість піднятися разом з державою на новий рівень соціально-політичного розвитку.

Індивід, стаючи членом універсалізованого суспільства, позбавляється від тиску нації-держави та перестає бути «предметом» турботи міжнародного співтовариства, відкидаючи в такий спосіб правила внутрішнього суверенітету та невтручання. Це зумовлює своєрідне структурне зміщення в системі, яка дає змогу індивідові або ж спільноті індивідів у певний спосіб відмежуватися від постійного впливу держави.

З нашого погляду, принцип універсалізації внутрішньої політики та його вплив на рівень діяльності політичних індивідів мають полягати в тому, що багато індивідуальних особливостей конкретних систем нині схильні до частих неперервних змін. У зв'язку із цим зміни не повинні жорстко закладатись в основоположні передумови творення системи глобального порядку, а виноситись на зовнішній, відкритіший рівень з метою їх операціоналізації та налаштування для типових, універсальних систем нижчого порядку. Звідси випливає: аби

універсалізувати внутрішню політику суспільства як системи, необхідна певна модульність, що допомогла б порівняно легко адаптувати систему суспільства до умов, які змінюються, і в такий спосіб провадити її модульний розвиток і вдосконалення. Особливо це необхідно на індивідуальному рівні, оскільки політична активність особистостей як найдрібніших елементів системи зазнає постійних змін, деколи важкопрогнозованих.

Модульність (ми її називаємо мікроуніверсалізацією) у вигляді похідної від універсалізації дасть змогу подолати протиріччя в розробленні масштабних принципів для глобальних систем. З одного боку, зазначені принципи потребують тривалого періоду для «автоматизації» та подальшої реалізації. З іншого – віддачу від такої системи можна отримати уже на ранніх етапах її розвитку. Подібний стан речей часто провокує універсалізацію лише окремих рівнів суспільства, заохочуючи в такий спосіб антисистемний підхід. Вада такого підходу полягає в тому, що за універсалізації системи з антисистемною складовою єдина система не утворюється і – як наслідок – рівень її ефективності вельми низький (звідси – проблемність існування такої системи). Це може виявлятися у тому, що індивідуальний рівень політичного усвідомлення й участі може бути слабкорозвиненим, перебувати в інертному стані, малопридатному до виявлення активної громадської та політичної позиції [62, с. 211].

Досліджуючи універсалізацію у вигляді всезагального явища, ми передусім означаємо не її характер, а інтерпретуємо її як певну форму всеосяжності. Тим самим наголошуємо, що наразі не існує жодної структури вищого порядку, яка могла б з нею конкурувати або ж бути їй адекватно протиставлена. Відтак для розуміння впливу її на індивіда важливим є не лише наслідок того чи іншого явища, а і його значення для всіх елементів системи. На думку прихильників космополітичної парадигми, подібні тенденції якісно позначаються на утвердженні ідей позитивного впливу універсалізації на внутрішню політику, а також виведенні рівня демократизації на якісно вищу сходинку з урахуванням усіх глобалізаційних трансформацій.

Безсумнівно, універсалізація відносин індивіда зі світом, перетворення людства на справді розумну форму життя (замість споживацької, якою його

робить панування відносин володіння) передбачає докорінну перебудову людського суспільства. У цьому контексті важливим є поняття «особливої думки», що набуває в умовах універсалізації нового значення. Тут йдеться не про опозиційне уявлення, а про можливість існування думки, відмінної від універсалізованої, загальноприйнятої, такої, яка може бути прийнятна соціумом й убезпечити індивіда від зазіхань на його політичну свободу [48, с. 6]. Насправді ж індивідуальна компетенція в умовах універсалізованої політичної культури змінюється з національно чи класово орієнтованої на нові атрибути й атрибуції, універсальність яких одночасно виражає їхню об'єктивність і суб'єктивність.

Отже, політична універсалізація значно впливає на всі рівні внутрішньої політики держав. Зважаючи на розмаїття наукових парадигм, що вивчають універсалізаційні процеси, ми зосередили свою увагу на позитивації універсалізаційних процесів у внутрішній політиці на всіх рівнях. Позначаючись на внутрішній політиці держав, універсалізація розширює горизонти усвідомлення політики та політичної участі, піднімає політичну свідомість індивідів, політичних мас і держави на вищий щабель, дає змогу залучитись до світового політичного досвіду та надбань, сприяє налагодженню комунікативних зв'язків між державами, політичними масами й індивідами.

3.3 Обмеження державного суверенітету як негативний чинник впливу політичної універсалізації на внутрішньосупільні процеси

Ми вже згадували про існування парадигми, яка розглядає позитиваційний вплив універсалізації на внутрішньополітичні процеси розвитку держав, а це, безперечно, передбачає наявність опонентів, котрі не дотримуються подібного погляду.

Тому є низка дослідницьких концепцій, за якими універсалізація є вкрай негативним чинником, що руйнує національне суспільство на державному, масовому й індивідуальному рівні.

Вагома особливість сучасного порядку – обов'язкове визнання державного суверенітету і послідовний поділ внутрішніх та зовнішніх справ із послідовною заборонаю на зовнішнє втручання у внутрішні справи. У міжнародних відносинах – це світ ретельного розрахунку інтересів і сил, який описали Н. Макіавеллі й К. Клаузевіц.

До внутрішньокритичних міркувань, які стосуються політичного суверенітету, потрібно додати зовнішньокритичні. На межі ХХІ ст. принцип суверенної рівності держав, що є втіленням ідеального суверенітету, став предметом критики різнорідних політичних сил країн, які вбачають у ньому перешкоду суспільно-політичному розвитку в нових історичних умовах [40, с. 32]. Передусім важливо вказати на протиставлення принципів державного суверенітету і територіальної цілісності, а також невід'ємне право народів на самовизначення.

На адресу суверенних держав висуваються звинувачення у нездатності налагодити ефективне управління в умовах глобалізації. До основних аргументів належить те, що реальний суверенітет є традиційнішим атрибутом практичної політики більшості сучасних країн. Саме в ньому як в історичній необхідності відображається ступінь поступливості держави, міра делегування нею владних повноважень іншим державам і наддержавним об'єднанням або міжнародним структурам. Учені часто використовують такі тлумачення десуверенізації: зростання ролі глобального управління; перерозподіл владних функцій від національно-державного рівня до глобального; загальна форма створення міжнародних об'єднань, яка ґрунтується на інтеграційних процесах між державами з одночасною децентралізацією всередині них; конкуренція, конфлікт, протистояння суверенітету; незгода з тим, що суверенітет є «абсолютною цінністю», «політичним синонімом конкурентоспроможності», «умовою наявності власного глобального проекту», «власністю нації» [44, с. 5–44]. Більшість прихильників такого підходу схильні вважати: взаємодія універсалізації та трансформації внутрішньополітичних державних систем – явище уявне і навіть міфічне.

Існування самого феномена внутрішньополітичної універсалізації – це намагання держав заперечити глобальні процеси трансформації світу, що здійснюються не в режимі формування єдиного «світового порядку», а в режимі антиномічних тенденцій універсалізму й регіоналізму.

Описана нами концепція засвідчує наявність стійкої антиномії «універсалізм – регіоналізм» і на цій підставі стверджує міфічний характер феномена глобалізації. Це виявляє не стільки онтологічну неспроможність процесів універсалізації позитивно вплинути на національну державу та її компоненти, скільки різні гносеологічні моделі й принципи їх дослідження. Залежно від того, на якому моменті автор акцентує, які його апріорні уявлення про внутрішньополітичну універсалізацію, які ті наукові чи політичні завдання, котрі він перед собою висуває, – і викристалізовується певний патерн універсалізації. Цей патерн може бути пов'язаний і з ідеєю універсалізму, і з ідеєю регіоналізму, але онтологічна реальність глобалізації не стає менш дійсною. Наявність антиномій у тому чи іншому предметі підтверджує не те, що цей предмет варто елімінувати чи міфологізувати, а радше засвідчує внутрішню неоднозначність самого предмета, його багатовекторність і виявлення в найрізноманітніших формах.

Антиномія «універсалізація – герметизація» відображає переважно об'єктивні процеси, які відбуваються в сучасному світі, коли претензії західної цивілізації на універсалізацію свого світорозуміння призводять до цілком зрозумілої реакції незахідних країн – прагнення відокремитися, наголосити на власній самобутності, замкнутися в метафізичній шкаралупі своїх тисячолітніх традицій. У зіткненні цих протилежних тенденцій легко простежуємо одну з підстав конфлікту цивілізацій [51, с. 148–149].

«В епоху глобалізації, – зазначає з цього приводу У. Бек, – держави потрапляють у своєрідну пастку – «пастку національного»: тримаючи жорсткий курс на відстоювання свого суверенітету, вони все активніше змагаються у боротьбі за інвестиційні ресурси, що перетворює пута, які зв'язують державу і націю, на перешкоду на шляху політичних інновацій, які долають національні

межі» [15]. У цьому контексті універсалізація мотивує держави до виходу на глобальний рівень через делегування своїх повноважень, стає чинником залучення їх до постійного, вкрай напруженого протистояння, що негативно позначається і на світовому співтоваристві, і на внутрішніх процесах суспільно-політичного розвитку. По суті, держави потрапляють «у пастку національного», де кожна держава, намагаючись відстояти власні внутрішньополітичні інтереси, сама себе прирікає на загибель, ігноруючи їх.

За розрізненими та примарними перспективами і можливостями державного управління вдало приховується експансія політичного суверенітету держав, за яку згодом їм доводиться розплачуватись «самоденаціоналізацією» – обмеженням незалежності національних урядів та можливістю впливати на внутрішньополітичні процеси. У такій ситуації, на думку У. Бека, виявляється ще один парадокс універсалізаційного впливу: елементи, котрі на початку були злиті в національній парадигмі (державна незалежність, право нації на самовизначення, політичні методи розв'язання нагальних проблем), є автономними один від одного, водночас утворюють нову конфігурацію, пояснити яку ми не можемо. Державам доводиться знехтувати національною незалежністю й укласти одна з одною угоди для подолання внутрішніх труднощів і набуття владою нових можливостей, причому не лише на міжнародній арені, а й у межах власних країн, де їм протистоять вороже налаштовані народ та опозиція [16].

Втрата національної незалежності може іноді розширювати можливості держави і дати їй змогу встановлювати жорсткіший контроль над подіями. Лише для тих, чий кругозір обмежений національними рамками, економічна, екологічна чи військова внутрішньополітична універсалізація є синонімами політичного паралічу.

Зауважимо, що нова якість універсалізації полягає не лише в підвищенні рівня взаємозалежності і взаємної вразливості держав, – значно послаблюється внутрішній суверенітет держав з усе більшого спектра політичних питань. Універсалізація обмежує можливості урядів окремих країн скеровувати власні дії на суверенне формування своїх суспільств і самостійного розв'язання

проблем, які стосуються національної території та суспільно-політичних процесів. Унаслідок цього поряд з універсалізацією в галузі економіки виникає нова глобальна система політичних відносин – всеосяжна система, яка складається з множини взаємопов'язаних підсистем. У такому випадку глобальна система не може допустити збоїв у котромусь зі структурних підрозділів своїх підсистем. Основною проблемою найближчого майбутнього буде забезпечення того, щоби місцеві конфлікти вирішувалися до того, як вони вийдуть на рівень цієї глобальної універсалізованої системи. Однак важко очікувати встановлення стабільного порядку на тривалий період. Можливо, для розв'язання нових універсалізаційних проблем виникнуть нові глобальні організації, не такі довговічні, якими їх бачимо сьогодні, а ситуативніші й вузькоспеціалізовані.

Беручи це до уваги, можна вважати, що в процесі поглиблення внутрішньополітичної універсалізації простежуються щораз очевидніші недоліки ліберальної демократії. Сучасна демократія формувалася паралельно з так званими національними державами, розвиваючись й удосконалюючись разом з ними. Історично існував позитивний зв'язок між демократією та націоналізмом. Однак у нинішніх умовах суспільства стають переважно багатонаціональними, в них співіснує безліч плюральних культур і релігій. Націоналізм перестає відігравати визвольну роль, його вплив стає негативним. Окрім того, інститути сучасної демократії, котрі сформувалися за часів національної держави й адаптовані до неї, не придатні для вибудовування міжнародних відносин і виявляються недієвими, коли розмивається чіткий розподіл на зовнішню та внутрішню політику. Більшість громадян країн ЄС постійно скаржаться на відчуження європейських організацій та установ від потреб простих людей, на дефіцит демократії всередині Євросоюзу. Існує зворотний зв'язок між владою й ефективністю міжнародних організацій, з одного боку, та їхніми «демократичними» повноваженнями – з іншого. Що більше «демократична» міжнародна організація, то менше в неї авторитету та впливу. Прикладом може слугувати

така наддемократична інституція не лише європейського, а світового рівня, як ООН. За останній час вона втратила впливові суб'єктні характеристики провідного впливового лідера, що контролює та визначає сукупність політичних процесів у світі.

Отже, абсолютний політичний суверенітет в уявленні його критиків був і є таким собі ідеальним побажанням, метою розвитку, досягти чого спроможні не всі політичні системи. Проти суверенітету держав, їхньої територіальної цілісності, права самостійно вирішувати питання внутрішньої та зовнішньої політики, навіть непорушності кордонів потужно працюють принципи пріоритетності світової демократії, прав і свобод людини й економічної свободи. Унаслідок цього замість повноцінного суверенітету, про що йдеться в міжнародному праві, держава має реальний суверенітет, який суттєво поступається якісними характеристиками теоретично обґрунтованому ідеалу. Відтак поступово зміцнюються позиції науковців, котрі намагаються неупереджено встановити сутність десуверенізаційних процесів. Так, В. Іноземцев у зв'язку із цим стверджує, що суверенітет національної держави поступово, але неухильно слабшає, національна держава в недалекому майбутньому взагалі може зникнути з міжнародної арени під тиском глобалізаційних ефектів [57].

Підсумовуючи, можемо констатувати: на сучасному етапі розвитку політичної науки дедалі більше науковці дотримуються думки, що універсальність негативно позначається на процесах суспільно-політичного розвитку держав, намагаючись обмежити їхній суверенітет і послабити їхній вплив на повноцінне провадження власної внутрішньої політики. У цьому випадку страждає не лише глобальний (державний рівень), а й підпорядковані йому рівні політичної масовості та індивідуальної участі людини в політиці.

3.4 Внутрішньополітична універсалізація як передумова нівелювання ролі індивіда у політиці

У розгляді негативного позначення універсалізації на внутрішній політиці держав вагомим аспектом постає усвідомлення цього впливу на політичні маси, а головне – впливу на людину як започатковувальної основи всієї системи суб'єктів політики та відносин. У зв'язку із цим важливе розуміння того, що вплив універсалізації на внутрішню політику держав, як ми вже згадували, не завжди має позитивний характер, а це, в підсумку, робить весь соціум вразливим перед настанням глобальних перетворень. Соціальні метатехнології, які застосовує глобальна еліта для маніпуляції масовою політичною свідомістю, інтересами і бажаннями мас, не гарантують ані внутрішньополітичної, ані регіональної, ані глобальної стабільності.

Політична універсалізація мас, за У. Беком, «означає... насамперед денаціоналізацію... можливу трансформацію національної держави в державу транснаціональну... занурення в часто небажані й незрозумілі транснаціональні форми життя». Відповідно дедалі гостріше постає питання про універсалізацію масової свідомості людства як засобу усвідомлення (сприйняття) стирання національних кордонів та особливостей для переходу до транснаціонального універсалізованого суспільства, певного конгломерату інтересів, які не завжди враховуватимуть орієнтації та прагнення мас [15].

Масова негативна реакція на універсалізаційні процеси у внутрішній політиці полегшує запуск процесів демодернізації, що відповідають прагненню відродити колишнє відчуття безпеки, почуття «традиційного дому», знецінене глобалізаційними й універсалізаційними тенденціями в політиці. Закономірною реакцією на ці процеси стає приєднання та емоційне залучення у великі спільності (релігійні чи націоналістичні) як один із засобів повернути втрачене відчуття політичної стабільності й безпеки.

Соціальна нерівність, неухильно зростаючи, провокує поглиблення міжцивілізаційних розколів, розчарування в модернізації традиційних суспільств і кризу міжнародної політики, що спричиняє натомість

загострення соціально-політичних протиріч, зокрема в суспільствах перехідного періоду.

Політичні маси – представники одного з рівнів політичної активності в державі – стикаються нині з найгострішими проблемами соціуму, пов'язаними з феноменами довготривалого розпаду суверенних політичних цінностей та формування на їхніх засадах нових, універсалізаційних. З-поміж виявів цього розриву назвемо фактичну відчуженість між державно-управлінським апаратом та власне політичними масами, яка відбувається внаслідок переорієнтації комунікативних каналів на вищий, універсалізований рівень. Причому блокуються їхні множення, переробка, універсалізація до рівня власне громадських, модерних (позитивних за встановленням та узагальнених (ціннісних) за типом регуляції) відносин з різноманітністю «значущих інших» [94, с. 42–49].

У випадках дистанціювання політичних мас сам їхній стан має ізоляціоністський характер колективного самовизначення. Він постає кордоном, бар'єром, набором заборонних перегородок (негативних санкцій) для можливої універсалізації зразків поведінки, саморозуміння, установок щодо форм політичної активності, що, з позиції мас, нав'язана їм ззовні як відчужена, неприродна форма їхнього історичного, культурного і загалом антропологічного буття. Слабка самоорганізованість мас, доповнена різко негативними оцінками діяльності соціально-політичних інститутів, поєднуючись зі загальною ворожістю до універсалізаційних процесів, позбавляє внутрішньополітичний курс держав реальної підтримки населення й ініціативи з їхнього боку.

Універсалізаційні перетворення у внутрішній політиці, на думку політично активних мас населення (інституційованих суб'єктів політики), не матимуть жодного позитивного впливу. Окрім того, триватиме подальше загострення суспільних протиріч та зміцнення владної піраміди, контролювати яку, зважаючи на підтримку «згори», стане ще важче. Подібні настрої в суспільстві зумовлюють вороже ставлення політичних мас до універсалізаційно-глобалізаційних змін та влади як їхнього посередника. За

такого сценарію універсализаційних перетворень, з нашого погляду, можливе формування всередині держави пасивно-незадоволених політичних мас, котрі не виявляють активного незадоволення до політичних трансформацій у країні. Ця група стає соціально значущою через наближення до правлячої верхівки. Одним це вдалося зробити завдяки збереженим зв'язкам зі залишковими розподільними механізмами колишньої системи. Інші зуміли стати близькими до нинішньої, вже частково універсализованої системи, увійти в пов'язані з нею відносини, підтримуючи її політичні прагнення. Тому ми погоджуємось з думкою В. Перської, яка стверджує: незалежно від варіантів наближення, ці політичні маси здебільшого корумповані, оскільки держава, здійснюючи універсализаційну внутрішню політику, прагне жорсткіше контролювати соціум, процеси політичної комунікації та політичні цінності й установки решти мас та індивідів [89].

Цілеспрямована позитивація впливу універсализації на внутрішньополітичні процеси розвитку держав спричиняє ускладнення зв'язків між державою й політичними масами та активно нав'язується ззовні, що посилює ворожість її сприйняття. У зв'язку із цим, з одного боку, відбувається підриг різних уже наявних «державних інститутів, місцевих лідерів, ініціативних груп тими ж силами», з іншого – вони тягнуть за собою характерні негативні політичні наслідки. «Іншими словами, – констатує О. Щербініна, – нав'язування універсализаційних цінностей у внутрішній політиці призводить до спротиву мас, політичного паралічу та стагнації розвитку, а вони, своєю чергою, до все більшої ритуалізації поточної політики як соціального спектаклю» [111].

Відтак сама людина та політичні маси загалом перетворюються на вороже налаштовану, замкнену опозицію, що з політично активного учасника перетворюється радше на публіку, яка надає перевагу спостереженню без участі, а не активному втручання. Згодом політичні маси створюють своєрідний «ефект присутності», де його роль суто церемоніальна. Він лише демонструє залученість (неповну) до внутрішньополітичних процесів і не вимагає від мас виконання конкретних зобов'язань та позитивних дій. Ми

вважаємо, що такий стан провокує радше слухняну покору, аніж шлях до спротиву, бунту.

Отже, роль пасивного глядача – це роль, до якої процесу універсалізації внутрішньої політики підштовхують політичні маси. «Глядач», або ж «спостерігач» – та роль, яку держава, приймаючи універсалізаційні правила гри, пропонує політичним масам, свідомо вилучаючи їх з політичного поля, за умови, що вони відмовляються приймати установлені правила гри.

Сьогодні політичні маси опиняються в ситуації безальтернативного існування, симулятивного одержавлення їхнього колективного життя. Вагомість протиставлення масово-політичного «ми» та ворожого, універсалізаційного «вони» значно зростає. Відповідно до того, як універсалізація проникає в усі сфери внутрішньополітичного життя, звужуються можливості індивідуальної та групової ініціативи, послаблюються практичні зв'язки країни з її безпосередніми внутрішньополітичними акторами. Ці проблеми, на нашу думку, негативно позначаються на настроях політичних мас і слугують підґрунтям виникнення та розвитку явищ імміграції, ерозії політичної системи, нестійкості політичної участі, зниження ієрархічності системи, а отже, її впливу на політичних акторів. У такому випадку політична риторика зводиться до провокування протиріч між зовнішнім (універсалізаційним) і внутрішнім (індивідуальним/особливим масовим) та є протиставленням власне державного і гранично широкого – недиференційованого, уявного, але ніколи не даного в реальності цілого, закритого від інших і недоступного «сторонньому» розумінню, оскільки його функція і полягає в тому, щоб слугувати демонстрацією розділу, межі.

Фактично уявлення про окремішність політичної маси – це лише залишкова проекція обставин життя і самовизначення політичних індивідів у «закритому» суспільстві. Для маси вони постають ресурсом пасивного відходу від надконтролю влади, для влади ж – обґрунтовують її непідконтрольність жодній зовнішній силі. Інакше кажучи, міфологізація масової політичної свідомості влаштовує майже всіх, оскільки обґрунтовує й немовби узаконює

статус-кво. І населення, і влада загалом прагнуть нині уникнути всіляких зрушень і несподіванок [108].

Свідома ізоляція політичних мас від значущих «інших» і взагалі від усіляких зовнішніх інстанцій, якою в цьому випадку постає універсалізація внутрішньої політики, означає: правлячі сьогодні угруповання не збираються ні з ким конкурувати і прагнуть забезпечити собі домінантне становище не лише в нинішніх умовах, а й у перспективі. Одночасно влада намагається показати, що скільки-небудь серйозних змін у державі, під впливом універсалізаційних тенденцій, не відбудеться. Річ тут не тільки в постатях уяви та мовленні, у риторичі, зверненій до мас. Вона, безумовно, важлива. Однак важливіше інше: тут діє цілком реальний механізм згуртування правлячих сил та їх керівництва у формі ізоляції від усіх, від «суспільства». Причому ці процеси постають не у вигляді відтворення влади, а її утримання від можливих універсалізаційних змін.

Утримання, герметизація політичних мас, які могли б обіцяти свою відкритість влади, зокрема її відкритість притоку нових універсалізаційних тенденцій у внутрішню політику, в умовах глобалізації може спричинити їх поступову маргіналізацію та вилучення з процесів суспільно-політичного розвитку держави, що матиме вкрай негативні наслідки. Такий розвиток подій – не випадковість, а, з нашого погляду, – модель. Щоразу спрощення наявного складу соціально-політичних сил та інтересів, яке слабшає, має забезпечити цій моделі велику успішність та ефективність управління, створює ситуацію, безальтернативну і в сенсі ідей, і в плані індивідуальної політичної участі. Подібний сценарій, що засвідчує небажання політичних мас брати участь у політичних процесах держави, ще більше знижує якість та ефективність влади, відриває її від соціуму і дескредитує в очах політичних індивідів і мас.

Так чи інакше, ми наразі не можемо констатувати адаптацію політичних мас та самої людини до вимог внутрішньополітичної універсалізації як основної соціально-політичної стратегії. Йдеться лише про запозичення і повторення, аж до епігонства й пародії, – як загальнопоширеної за масштабами,

початкової та примітивної за влаштуванням й організацією форми пасивного узагальнення, ідеалізації, універсалізації зразків поведінки, політичних значень і символів у пострадянському соціумі.

Отже, можна стверджувати: реакцією на спробу нав'язування політичних псевдоцінностей універсалізації є слабкість, неактивність, реактивність у всьому, що стосується загального і виходить за межі найближчих, швидкоплинних інтересів; це провідна характеристика поведінки і маси, і елітарних груп. Причому ці підгрупи задоволені власним становищем і відносно оптимістично дивляться в майбутнє, вважаючи: або нинішня композиція правлячих кіл і джерела їхніх власних доходів найближчим часом не зміняться, або вони зуміють знайти собі місце за будь-якої влади. Тому всілякими способами намагатимуться схилити владу до герметизації та не допустити входження в соціум універсалізаційних тенденцій та їхніх спроб реально впливати на політику, боячись бути вилученими з політичного процесу.

Тактичні форми масової адаптації, як ми вважаємо, відносно різні. Це:

- примусові і зрівняльні відносини «таких, як усі» у межах державних інститутів;
- перенесення агресії, зумовленої подібною соціальною стигмою, на універсалізаційні тенденції та подальше дистанціювання від них;
- партикулярні відносини у замкнутому колі «своїх»;
- ставлення до кола «чужих»;
- симулятивні форми символічної приналежності до віртуального цілого, якими можуть бути, наприклад, «уявні спільноти», що зберігають той самий партикуляристський характер колективного «ми» у вигляді залишкових ідеологем або міфологем «особливого шляху», «національного характеру», відмежування, за Т. Шаклеїною, від зовнішнього втручання і нібито недоступних розумінню стороннього [110].

Загалом, розглядаючи адаптацію політичних мас до вимог внутрішньополітичної універсалізації, можемо погодитись з концепцією

А. Ашкерова. На його думку, якщо в глобалізованих суспільствах викристалізується нова колективна ідентичність, то вона навряд чи отримає форму або задалегідь визначений зміст. Нова ідентичність буде незалежною від певних організацій ідентичності співтовариства людей, котрі дискурсивно й експериментально формують власні знання про ідентичність за допомогою конкуруючих проєкцій ідентичності [5, с. 183–189]. Знову ж таки подібна стратегія методологічно дуже вразлива, аксіологічно ангажована й упереджена. Феномен, що спричиняє справжню зливу найрізноманітніших оцінок, потребує, власне, виваженого аналітичного підходу [5, с. 183–189]. Постанова тривкої міжнародної політичної спільноти має передбачати інше тлумачення політичної масовості, коли в центрі уваги є світ або людство загалом, а не нації, класи, касти, релігії, племена чи інші угруповання.

З нашого погляду, уявлення про єдине «всесвітнє людство», де кожен вважається приналежним до єдиного виду, все ще є безнадійно утопічним у сучасному світі, можливо, і таким, що ніколи не буде реалізованим. Вагому роль у побудові моделі соціально-політичної організації універсалізованого масового суспільства відіграє глобальна мережа, яка сама собою є інструментом його функціонування. Така мережа репрезентує різні культури, релігії, відмінні способи життя та мислення, тобто ідеального середовища для позиціонування ідеї глобального співтовариства.

Вважаємо, що принциповим моментом дискусії щодо масових політичних структур є визначення їхнього місця відносно держави як інституту організації суспільства і ключового суб'єкта міжнародних транснаціональних відносин. Передусім зауважмо: мережеві структури є організаційним принципом, щодо якого потрібно розрізняти питання ідеології й техніки. Цей момент дає змогу відійти від поширеного протиставлення у площині «держава – мережі». Можна визначати мережі, які діють усередині світового співтовариства, але тісно пов'язані з громадянськими суспільствами і державами, на основі котрих і були створені. Отже, через процеси універсалізації та негативний вплив на політичні маси їхня активність, ідентичність і пов'язаність з конкретними суспільствами

та державами дедалі слабшають. Вони провокують появу антисистемних мереж і мас, що характеризують негативні явища – міжнародний тероризм, наркотрафік тощо. Унаслідок діяльності перших очікування окремих держав в межах контролю зростають, а внаслідок дії антисистемних мереж нівелюється ефективність інституту держави і в організації внутрішнього життя країни, і в можливості державно-центричної координації міжнародних відносин.

Як уже зазначалось, негативний вплив універсалізації спостерігається не лише на державному й масовому рівні, – він відображається і в негативному позначенні на соціально-політичній соціалізації індивідів. Отже, індивід, опиняючись у суспільстві, пронизаному ідеями всезагальної універсалізації, стає одним із запропонованих елементів нового політичного простору. Натомість універсалізаційні ідеї та тенденції впливають, окрім загального політичного простору, на політичний простір особистості, що дає глобальному суспільству широкі можливості для цілеспрямованого маніпулювання [75].

Варто пам'ятати: процес внутрішньої універсалізації виявляється не лише у формуванні правил тотального контролю над індивідом, а й у деструктивності в контролі внутрішнього простору індивідів, зникненні опозицій, протиріч і принципових противників ладу. В новій ситуації в індивіда з'являється багато можливостей для повного розкриття індивідуальності. Проте на цьому ж підґрунті виникає загроза багатьох проблем, оскільки універсалізована мережа задає власні правила мислення та поведінки для політичного мислення. Унаслідок впливу політичної універсалізації на рівні політичної соціалізації індивіда нівелюється його свобода. По суті, він дедалі більше перетворюється зі самостійної політичної одиниці на інструмент політичної експансії, часто навіть не усвідомлюючи цього.

Процеси фрагментації виражаються в частковому ігноруванні акторами політичного процесу інституційної та нормотворчої активності в суміжних сферах, а часто – й загальних принципів і методів глобалізації. Це явище провокує певні колізії між тими, хто продукує норми, та їхніми фактичними споживачами. Зазвичай сторони, пов'язані між собою в такий спосіб,

перебувають на різних етапах політичного розвитку, що провокує розбіжності інституційної практики.

В умовах універсалізаційних змін, коли часові й просторові межі стискаються, змінюється і сам характер спілкування між індивідами, членами глобальної політичної мережі. Отже, у мережі паралельно відбуваються два протилежні процеси: з одного боку, універсалізована політична мережа дає індивідам повністю розкрити індивідуальність, а з іншого (це простежується частіше) – людина в такій політичній мережі нівелюється, оскільки мережа апріорі задає їй правила мислення та поведінки.

За концепцією Г. Маркузе, всіляка несхожість, інакшість або знищується, або поглинається системою і починає на неї працювати, перетворюючись на товар. Так наростає «уречевлення» суспільства, яке призводить до того, що товар виявляється єдиним еквівалентом, спільним знаменником для універсалізаційного домінування над індивідом. Сама організація універсалізованого суспільства стимулює й увічне деструктивні форми взаємодії з навколишнім світом, підпорядковуючи все в суспільстві пануванню та маніпулюванню, зокрема й індивіда як чинника політичної взаємодії [20, с. 5–15]. Універсалізація у внутрішній політиці діє також на індивідуальному рівні. Окремі політичні актори (індивіди) можуть привертати увагу глобальної аудиторії. Універсалізація ж натомість зумовлює диференціацію індивідів у суспільстві один від одного і від визнання їхніх авторитетів. Окрім того, вона дає змогу громадянам взаємодіяти зовсім іншим способом, зокрема й щодо проблем, пов'язаних з політикою.

Самовизначення політичного індивіда відбувається в сучасних умовах в історичному контексті універсалізованого світу, в який йому потрібно вписатися і який він має влаштувати. І тут ми стикаємося з перешкодою. Предметами улаштування є внутрішньополітичні процеси високої складності й непередбачуваності, закони розвитку яких сформульовані лише на рівні загальних постулатів, а методологія їх вивчення та опису, як і конкретний інструментарій досліджень, перебуває на стадії розроблення.

Універсалізоване суспільство намагається контролювати й підпорядковувати індивідів через систему штучних масових потреб. Людину втягують у замкнуте коло виробництва і задоволення потреб, а це підтверджує, як стверджував Г. Маркузе, безглуздість суспільства. Воно усіма можливими й неможливими засобами намагається відвернути увагу індивідів від політичної участі, нівелюючи спротив за допомогою штучно створених потреб, які максимально відволікають їх від усього, що постає за межами споживацтва. Утиск і приниження сприймаються у вигляді передумови винагороди, чим підтримуються деструктивні сили суспільства достатку. Матеріальні блага універсалізованої культури стають прикладом «споживацького поневолення», а справжні інтереси нівелюються наданням благ тут і зараз [2, с. 185]. Позбавлені можливості адекватно комунікувати на рівні держави та бути упевненими, що їхні інтереси як громадян виявляться вищими за інтереси наднаціонального рівня, індивіди змушені виходити на вищі сходинки, де їхній авторитет, на жаль, сприймається кардинально по-іншому та не здатен гарантувати можливість впливу на політичну ситуацію.

Можна стверджувати, що такі процеси позбавлені цілепокладання, а чинники, які визначають можливі траєкторії їхньої еволюції й іманентні їм властивості, призводять динамічні системи до криз-біфуркацій, які змінюють «канал еволюції» та потребують перебудов уже в політичній соціалізації людини. Перманентні перебудови означають винахід нових інструментів політики – сукупності актуальних імперативів і технологій їх забезпечення, що в цілісності протиставляються стихії біосоціальних коливань та принципів політичної взаємодії соціальних спільнот задля коеволюції людини й універсалізованого політичного простору.

Сучасній людині, у зв'язку з формуванням нового світорозуміння, доводиться відмовитися сприймати щонайменше дві речі: 1) ідола уніфікації життєвих світів людства як громадського й політичного переформування на основі єдиної ідеології та за допомогою інструментів технотронної цивілізації; 2) абсолютизації всякого приватного чинника на противагу гармонії цілого у

всіх контекстах «Людина – Світ» [36]. В означеному трактуванні універсалізаційного впливу на політику як одночасного «звуження» та «розширення» політичного простору-часу локальна і політична ідентифікація людини осмислюється з двох сторін: кожна з них може посилюватися у вигляді результату впливу з боку глобального контексту або захисної реакції на його посилення. Отже, негативний вплив універсалізації внутрішньої політики на індивіда може виявлятися у трьох аспектах, тобто як: 1) послаблення онтологічної безпеки індивіда та маси; 2) відрив буденного рівня політичного від того, що індивід вважає «домом», поза яким безпеки вже не існує, що породжує тривожність і невизначеність; 3) політична демодернізація, яка постає реакцією на виклики суспільства і водночас, за Г. Аванесовою, спробою пошуків нової політичної ідентичності в радикалізації політики (через націоналізм і/або релігійний фундаменталізм) [1, с. 73].

Отже, універсалізація детермінує процес конструювання внутрішнього виміру політики та визначає місце індивідів у ньому, незалежно від того, як вони її онтологічно репрезентують, приймають і чи взагалі сприймають. Саме тому важливо звернути особливу увагу на процеси ідентифікації, які відбуваються на індивідуальному рівні.

Психолог Дж. Арнет виокремлює декілька можливих наслідків-сценаріїв впливу внутрішньополітичної універсалізації на індивідів. Наприклад, у першому універсалізація політики може призвести до формування бікультуральних ідентичностей, коли одна частина самоідентифікації індивіда спрямована на локальний рівень, а інша – на глобальний. Внаслідок подібної різновекторності спрямування політичної ідентичності з'являються гібридні ідентичності, причому гібридність зростає, оскільки локальні культури змінюються під впливом універсалізації. Однак, з нашого погляду, тут потрібно чинити дуже обережно. Адже сприймаючи ідею, що політичне «я» – багаторівнева ідентичність, яка складається з голосів усіх політичних рівнів та підрівнів, на яких одночасно перебуватиме індивід, може виникнути неправильне уявлення, що раніше універсалізація політики та політична

ідентичність були монолітними і стабільними, а багатоголосся політичного «я» в сучасному його вигляді – явище принципово нове.

Ще одним імовірним сценарієм розвитку вважаємо можливість появи так званої дифузної політичної ідентичності індивіда. Вона виявляється в тому, що індивіди, котрі не сприймають впливу універсалізації на внутрішню політику та підняття її на вищий рівень сприйняття, перестають відчувати зв'язок з локальними ідентичностями. Отже (тут ми погоджуємося з думкою М. Рябової), понижуючи значення локального політичного перед політичним універсалізованим, вони не стають членами останньої, бо для них вона і надалі є недоступною [94, с. 42–49]. Такі індивіди не стають ані бікультурними, ані гібридними. Вони вилучені з усіх рівнів політичної ідентичності (звісно, під руйнівним впливом універсалізації на внутрішньополітичні процеси) та позбавляються подальшої можливості бути адекватно введеними бодай в одну з них.

Паралельно з поняттям дифузної ідентичності трапляється поняття делокалізації, про що вже згадувалося. Делокалізація як форма політичної ідентичності найчастіше зустрічається серед молодого покоління, у якого ця ідентичність не до кінця сформована й особливо схильна до абсорбції універсалізаційних цінностей. Такі тенденції виявляються в зумисному привнесенні в політичне життя комплексу меншовартості, пониження ролі національного перед глобальним та універсальним, яке слугує підґрунтям до відчуження та невпевненості.

Об'єктивація ціннісного аспекту внутрішньополітичної універсалізації потребує усвідомлення моменту, що ми – члени суспільства, схильні радше до єдиних загальнолюдських (космополітичних) цінностей, аніж до цінностей нації чи держави. Прикладом може бути сучасний політичний, правовий та соціально-ціннісний вимір України.

Прагнення до універсалізації відображає могутній процес розпаду традиційної системи ціннісних установок нації, котрі закріплювали національну ідентичність індивіда. Такі традиційні цінності змінюють специфічні набори

споживчих цінностей, що задаються масовими стандартами, між якими залишається значна прогалина, яку неможливо заповнити за допомогою лише цінностей споживацтва. Остання, створюючи відчуття кризи ідентичності, дає водночас змогу розширити сферу самовизначення національної ідентичності унаслідок самостійного пошуку індивідом варіантів відповіді на питання «хто я?», варіантів комфортної для нього відповідності між усвідомленнями причетності до спільної ціннісної системи нації та самореалізації.

Криза національної ідентичності, що є наслідком нав'язування універсалізаційних принципів у внутрішній політиці, може стати, на думку В. Воронкової, вагомою перешкодою формування життєздатного глобального суспільства, оскільки в ньому не існують універсалізовані ідентичності, цінності, норми й інститути. Цей парадокс зумовлює ідентифікацію окремих індивідів чи соціальних груп (політичних мас) за власними мірками. Тобто виникає зіткнення цінностей, які в цьому випадку протилежні універсалізованим, і насильне їх впровадження в життя інших людей для отримання певних своїх переваг [36]. Цей розвиток подій, з нашого погляду, ілюструє певну «ціну», що змушені платити суспільства й індивіди, його члени за неготовність сприймати універсалізовані політичні цінності такими темпами, яких потребує глобальне суспільство. Унаслідок цього формуються деформовані локальні політичні ідентичності, котрі ще більше віддаляють локальні, «герметизовані» суспільства від того, аби сприйняти нав'язувані цінності й політичну універсалізацію загалом.

Осмислюючи процеси універсалізаційних перетворень, характер індивідуального політичного самоусвідомлення й участі, можемо сказати, що для їх подальшого розкриття необхідна побудова нової архітекτονіки світу як основи нової універсалізованої асоціації.

Універсалізація, доводячи свій вплив на внутрішньополітичні процеси до рівня, на якому саме поняття «внутрішнього», «особистого», фактично нівелюється, водночас формує єдину позитивну альтернативу власного руйнівного впливу. Тобто вона пробуджує усвідомлення необхідності вивести

індивіда з-під її дії, перетворити людину на політичну цілісність на новій основі, що охоплювала б увесь попередньо напрацьований соціально-політичний досвід [94].

Суспільством, де формуються основні матеріально-економічні передумови для універсального, безмежного розвитку людини, але в якому, однак, людина змушена реалізувати власну «універсальну сутність» в односторонній, усіченій формі, глобалізаційні процеси завершують «передісторію» загальнолюдського розвитку. У такий спосіб вони передують «історію», ту людську епоху, де головним, пріоритетним завданням стане відтворення й універсалізація конкретного індивіда. У такий спосіб розкриються його задатки, прагнення, сили і здібності без усіляких інших передумов, окрім передумов соціально-політичного розвитку, що «робить самоціллю цю цілісність розвитку, тобто розвитку всіх людських сил як таких, безвідносно до котрого б то не було заздалегідь установленого масштабу» [53, с. 140–141].

У праці «Логічне та історичне» Е. Ілленко, використовуючи можливі форми трансформації індивіда під впливом універсалізації (зокрема політичної), констатує: «...або індивідуум перетворюється на господаря всієї створеної людством культури, або він залишається її рабом, прикутим до своєї вузької, фрагментованої дійсності. Не розв'язуючи такого завдання, люди не зможуть розв'язати і завдання організації розумного планування та контролю над розвитком суспільства загалом. Це дві сторони однієї проблеми» [56, с. 307].

Отже, вплив універсалізації на внутрішньополітичні процеси, водночас з позитивними наслідками, має і негативні аспекти, призводячи до руйнування та нівелювання політичної участі індивідів. Універсалізоване суспільство (з його надсуб'єктивними вимірами інституцій, дій і цінностей) зацікавлене в тому, аби максимально зменшити участь індивідів у політиці, отже, і їхнє можливе незадоволення нею. Це провокує створення та конструювання нових форм контролю за індивідуальною свідомістю унаслідок продукування штучних

цінностей, їхнього уречевлення та примітивізації. За цим постає знищення ціннісних установок нації, спрощення зв'язку між нею й індивідом, що спричиняє появу «гібридних», модифікованих форм політичної ідентичності, які не здатні повністю задовольнити потреби індивіда політичного в цьому вимірі.

РОЗДІЛ 4

ПРИНЦИПИ УНІВЕРСАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИКИ В КОНТЕКСТІ ПОШУКІВ ІДЕНТИЧНОСТІ ДЕРЖАВИ

Окрім пошуків самовизначення людини як початкового суб'єкта політики в сучасному світі, чільне місце посідає продовження (інколи дуже суперечливе та нелінійне за логікою) розвідок оптимальності ідентичних шляхів, форм, умов ствердження суверенних, економічних, соціальних основ держав. Причому зауважимо, що це стосується не лише новостворених державних одиниць. Це загалом перманентна проблема усіх зовні сталих і досконалих політичних систем, оскільки сферою їхнього самоздійснення стає нинішній універсалізований світ, що постійно здійснює виклики на випробовування досконалості кожної системної одиниці на її політичні, правові, економічні, придатності.

4.1 Процес універсалізації політики у контексті державно-правової політики

Як ми вже зазначали, тенденції політичної універсалізації спрямовані на формування політичного універсуму або загальної політичної системи. Причому ці тенденції різноманітні, позбавлені лінійності й однозначної детермінації. Світовий сучасний процес рухливий, багато в чому непередбачуваний, йому властиве зіткнення протилежних тенденцій. Прихильники універсалізму як світоглядної установки зацікавлені в «сходженні культур», у можливості виробити певні стратегії цього сходження.

Окрім тенденції в соціополітичному розвитку до універсалізації має місце і тенденція, яка одержала назву «партикуляризм» (латин. *particularis* – окремий, частковий), що означає політичну роз'єднаність, а також рух до відокремлення. Світоглядною основою партикуляризму є уявлення про незалежну політичну систему, яка розвивається, де акцент робиться на превалювання специфічних

ознак, котрі виражають ідентичність політичної культури і забезпечують її збереження. Для партикуляристичного світовідчуття характерне протиставлення Сходу та Заходу, Півдня і Півночі. Такі своєрідні погляди на світ можна подати формулою «Ми» і «Вони».

Зазначимо, що в історії людства простежуються обидві тенденції – універсалістська та партикуляристська. Ідея «універсальної цивілізації», а відтак й універсалізації політики – переважно західна ідея, яка перебуває у прямій суперечності з партикуляризмом більшості азійських культур. Спроби, які Захід використовує для її реалізації, викликають інколи ворожу реакцію і спричиняють зростання партикуляристських тенденцій. Однак зауважимо: партикуляризм може поставати і як здорове начало в умовах насильницької уніфікації економічної, політичної, соціальної, культурної сфер життєдіяльності людини. Динамічна взаємодія двох тенденцій сприяє політичному розвитку. Своєрідність їх співвідношення, за П. Блау, обумовлює характер засвоєння, запозичення та присвоєння досвіду чужих політичних культур, а також особливості відторгнення, засудження і несприйняття чужих політичних цінностей у конкретні історичні періоди [19, с. 98–104].

Політика в періоди стабільності зазвичай самодостатня, і процес запозичення цінностей інших політичних систем, залучення до їхнього досвіду зведений до мінімуму. Суспільство задовольняється цінностями і стандартами, що функціонують в ньому, усталеними традиціями, які підтримують офіційні соціополітичні інститути. Коли ж процес запозичення та впровадження цінностей чужих політичних систем починає переважати і в певний період досягає критичної межі, така система втрачає властиву їй стабільність, розпочинається процес деградації, руйнування політичної ідентичності. У вирішальні, кризові моменти розвитку політики відбувається «вибух»: вона переходить певну межу і потрапляє в перехідний, нестійкий стан, де в пошуках прийнятної моделі посилюються процеси політичної універсалізації на тлі зростаючих процесів партикуляризму. Ці взаємопов'язані процеси задовго до того, як стали предметом наукового осмислення, були відображені у міфах, легендах, переказах.

Тематика політичної глобалізації, з нашого погляду, має комплексний, багатогранний характер, що потрібно враховувати в концепції сучасної політики країни всередині й поза її межами. Першочергове значення належить розробці проблем сучасного стану, шляхів удосконалення та перспектив розвитку економіки, права, держави в загальному контексті процесів глобалізації та її впливу на політичну систему тієї чи іншої держави. Необхідний ґрунтовний аналіз принципів, форм, цінностей і цілей, яких повинна дотримуватися та чи інша країна в умовах сучасної універсалізації й уніфікації у сфері політичних явищ і відносин.

Універсалізація в політичній сфері – вагомий аспект загальної глобалізації в сучасному світі. Глобалізація істотно впливає на трансформацію, зміни та модернізацію державно-правових інститутів, норм і відносин на всесвітньому, макрорегіональному й державному рівні, стимулює, пришвидшує й оновлює процеси універсалізації у сфері політичних відносин, організації та функціонування держави. Усе це визначає актуальність політичного аналізу змісту основних напрямів впливу загальних процесів глобалізації на сучасний стан з урахуванням світових тенденцій. Наукова і практична значущість дослідження політичних аспектів глобалізації для розроблення концепції нової політики посилюється обставиною, що у вітчизняній літературі ця проблема недостатньо вивчена.

Отже, успішна і плідна участь у процесах глобалізації потребує належних науково осмислених й обґрунтованих ефективних політичних форм вираження, захисту та реалізації національних інтересів у сучасному швидкоплинному й суперечливому світі, продуманої та послідовної концепції політики країни у внутрішньодержавних і міжнародних відносинах. У концепції, яку доцільно закріпити на офіційному рівні, повинні чітко визначатись конкретні напрями і форми вдосконалення та розвитку сучасної держави з урахуванням процесів глобалізації й універсалізації тих чи інших політичних явищ у розвинених зарубіжних країнах, сучасних тенденцій до трансформації світової політики та міжнародного правопорядку. Причому шляхи і форми перетворень і

модернізації структури та функцій сучасного інституту держави, напрямів утвердження і подальшого розвитку правового, соціального, демократичного спрямувань діяльності держави необхідно розробляти і здійснювати в руслі правової політики, беручи до уваги сучасні міжнародні принципи і стандарти, правові способи зміцнення та захисту національно-державного суверенітету країни у глобальному світі. У зв'язку із цим мають бути осмислені і розв'язані основні проблеми вдосконалення і розвитку правової й державної системи з урахуванням внутрішньодержавних потреб і загальноцивілізаційних досягнень, нагромаджених людством на попередніх етапах політичного розвитку. Їх потрібно зберігати, примножувати і розвивати далі в сучасних умовах глобалізації й універсалізації права у світовому співтоваристві народів і держав.

Сучасні процеси глобалізації, зокрема політичної, попри всі особливості її змісту і специфічні властивості, – це нова сходинка в подальшій універсалізації всесвітньої історії людства та земної цивілізації. Для належного розуміння й оцінки її змісту, форм виявлення і тенденцій розвитку потрібно досліджувати, з'ясовувати і висвітлювати в загальному контексті всесвітньо-історичного розвитку всі процеси глобалізації, зокрема й політичної, у взаємозв'язку (виявленні загального й особливого, послідовності, новизни тощо) з попередніми етапами глобалізації, їх досягненнями, втратами та наслідками й перспективами нинішніх процесів. Без концептуального позиціонування сучасного етапу глобалізації в контексті всесвітньо-історичних процесів глобалізації, що постають від далекого минулого – через теперішнє – у майбутнє, ми ризикуємо залишитися у владі стихійних процесів, утрачаючи необхідні смислові орієнтири й ефективні історично апробовані форми регуляції, в хаотичній ситуації постмодерністського суб'єктивізму, свавілля та невизначеності.

Основне завдання державної політики в цьому сенсі полягає в тому, аби зрозуміти, опанувати раціональне управління та впорядкування (в інтересах збереження й успішного розвитку всієї людської цивілізації, її складових частин) процесів сучасної глобалізації. Адже ці процеси розгортаються

стихійно, і тут наразі домінують інтереси найпотужніших у фінансово-економічних, інформаційних, технологічних і військових відносинах постіндустріальних країн – США, а також Західної Європи, де сформувалися гігантські транснаціональні корпорації.

Позитивні аспекти сучасної універсалізації (поширення й узагальнення нових ідей, технологій та інформаційних засобів, залучення відсталих країн і регіонів до сфери сучасних світових процесів, досягнень, засобів та форм виробництва, ринкового обороту тощо) супроводжуються поки що істотними негативними процесами. Це спостерігаємо насамперед у нерозвинених і слабкорозвинених країнах – поглиблення прірви й антагонізму між багатими країнами Заходу та Півночі, з одного боку, й бідними країнами Півдня і Сходу – з іншого, розв'язання конфлікту цивілізацій, посилення фінансово-економічної нестабільності, кризових явищ, зростання радикальних екстремістських рухів, міжнародного тероризму, наркотрафіку, торгівлі зброєю, транснаціональної організованої злочинності та ін.

Суттєва непродуктивність розгортання сучасних, багато в чому стихійних, процесів універсалізації без належного урахування життєвих інтересів усіх залучених до цього процесу народів і країн та без дотримання їхнього національно-державного суверенітету відповідно до загальноприйнятих принципів і норм міжнародного права – очевидна. Це засвідчує, зокрема, масовий рух антиглобалістів, який набуває поширення. Очевидно також, що в перспективі подібний розвиток універсалізму – в руслі експансіонізму, ігнорування й однобічного перегляду сформованого світового правопорядку, широкого протестного руху – неповноцінний. Він також безперспективний і для самих західних країн, успішний і стабільний розвиток яких (з урахуванням нерозривного зв'язку внутрішніх і міжнародних відносин) неможливий в умовах ігнорування права, економіко-правових форм, відсутності чіткого та загальновизнаного міжнародного правопорядку тощо. Намагання врегулювати, нормалізувати і ввести в політичне русло поведінку та відносини учасників сучасного процесу універсалізації спостерігаємо вже сьогодні на національно-

державному, макрорегіональному та міжнародному рівні. Реалізація подібних установок і прагнень потребує величезних зусиль, спрямованих на узгодження і досягнення балансу інтересів усіх суб'єктів світового співтовариства та відповідної модернізації й окремих національно-державних систем, і політичної системи міжнародного рівня загалом.

Тій чи іншій країні в нових умовах і межах своєї державної політики належить, захищаючи і зміцнюючи власний державний суверенітет, відстоюючи також свої національні інтереси та випробувані часом загальнозначущі досягнення в галузі сучасної міжнародної політики, активно й ініціативно брати участь у майбутніх реформах і модернізації норм, інститутів та процедур у сфері міжнародної політичної системи. Водночас потрібно удосконалювати й оновлювати, відповідно до принципів і норм модерної міжнародної політики, свою національно-державну політичну систему. Досягнення і в сфері політичної глобалізації (у внутрішньодержавній та міжнародній політиці), і в багатьох галузях усієї сучасної глобалізації загалом залежатимуть від готовності і здатності учасників майбутніх перетворень світового порядку зберегти політичні успіхи минулого. Крім цього, потрібно збагатити їх новими, розвиненішими й історично прогресивнішими політичними і державно-правовими нормами, формами, інститутами та процедурами внутрішньодержавних і міжнародних відносин.

Ми, безперечно, розуміємо, що діють ще й інші регулятори – моральні, релігійні тощо. Проте особливе значення політичних аспектів універсалізації, політичного регулювання відносин різних суб'єктів глобальних процесів сучасності – політичних цінностей, форм, процедур глобалізації або, узагальнено кажучи, політичної глобалізації – обумовлене специфікою політичного типу та політичної форми регуляції соціальних відносин. Ці відносини внутрішньо властиві політиці як регулятору таких властивостей і характеристик, як абстрактна загальність (універсальність), формалізованість (формальна визначеність), системність, загальнозначуща і загальнообов'язкова конкретизованість, визначеність та ін. Показово, що ця універсальна

особливість політики (як політичних цінностей), її загальність, загальне значення, а тому, по суті, й загальнообов'язковість, простежуються й там, де йдеться про цінності, які так чи інакше регулюють статус одного суб'єкта, наприклад президента. Адже тут йдеться не про емпіричного індивіда, а про будь-яких політичних акторів, що відповідають універсальним (абстрактно-загальним, однаково рівним для всіх) вимогам цієї норми (у нашому випадку норма має на увазі індивіда, який правомірно обіймає посаду президента).

Універсальність політичних цінностей, де обумовлена їхня всезагальність, всеохопність, зауважуючи статус політики у вигляді окремої й одночасно всепроникної сфери діяльності людини, наявна лише в межах тих чи інших владних установок. Це, по суті, відповідає потребам і тенденціям соціального життя людей до встановлення єдиної та загальної (універсальної, глобальної) політичної системи на рівні і внутрішньодержавних, і міжнародних відносин. Розвиток людської цивілізації, починаючи з витоків і закінчуючи сучасністю, – це рух від різних локальних історій до всесвітньої загальної історії людства. Він супроводжується зміною етапів, ступенів різних, конкретно-історично обумовлених, процесів глобалізації та відповідних цим процесам політичних норм, форм і процедур політичного вираження, упорядкування і закріплення.

Вся історія соціальної глобалізації супроводжується універсалізацією (і глобалізацією) політичних цінностей чи певними політичними явищами, на основі яких здійснюється політична діяльність. Це є прогресуючим розвитком універсальних властивостей, норм, форм і процедур політичного типу соціального життя, що демонструє його як соціальну необхідність та здатність політики до впорядкування спочатку переважно стихійних процесів соціальної глобалізації в межах загального (загальнозначущого та загальнообов'язкового) правопорядку і для внутрішніх, і для міжнародних відносин. І що більш соціально-історично розвинені політичні цінності, то більше вони універсальні (глобальні). Як засвідчують дослідження, формування і розвиток політичної системи (від її примітивних до сучасних розвинених форм), попри всі

особливості національних систем є, по суті, в потрібному нам контексті, історією її зростаючої універсалізації й уніфікації. Тобто це – історія руху до щораз глобальнішої політики, причому такі історично прогресуючі властивості й характеристики спостерігаємо в політичній системі, що розвивається, де вони утверджуються й удосконалюються, і в окремих національно-державних системах, і в міжнародній політичній системі.

Ми вважаємо, що, вочевидь, універсалістські (глобалістські – для тодішнього соціуму) уявлення про соціальні регулятори міфологічного та ранньорелігійного характеру виникли уже в додержавних і дополітичних спільнотах. За подібним уявленням, в основу всього соціального життя (його регулятивних засобів, інститутів тощо) покладено загальне надприродне (божественне) начало, яке додає єдності, загальності, безумовної універсальної значущості й обов'язковості тим правилам соціального порядку, які сформовані та діють.

Істотно вплинули на пришвидшення процесів усесвітньої політичної, зокрема й державної, універсалізації розвиток і рецепція національних систем європейського права в колоніальних країнах, унаслідок чого повсюдно в колоніях почали затверджуватися системи права їхніх європейських метрополій. Такий процес європейської модернізації державно-правових систем колишніх колоній триває і в сучасних умовах – у руслі інтеграції положень європейського права з традиційними цінностями звичайного та місцевого національного права.

Уже в першій третині XIX ст. учені висловлювали пропозиції щодо необхідності використання такого нового напрямку політичної універсалізації, як прийняття всесвітньої конституції. Ідеї такого підходу отримали подальший розвиток у різних сучасних концепціях конституціоналізації міжнародних відносин. Одночасно потужна тенденція до міжнародно-правової універсалізації (глобалізації) багатьох нових принципів і політичних цінностей або інститутів, установа котрих раніше належало до сфери внутрішніх справ суверенних держав, сприяла суттєвому оновленню і державно-правових систем членів світового співтовариства в дусі новітніх загальноновизнаних універсальних стандартів.

Історія та теорія розвитку політичної думки, держави і процесів їхньої універсалізації підтверджують, що в основу тієї чи іншої форми владної регуляції та впорядкування соціальних відносин, зокрема й глобального характеру, покладено певне розуміння політичних відносин та відповідного понятійно-категорійного апарату трактування держави.

На нашу думку, для успішного вирішення завдань нового історичного етапу міжнародної політичної універсалізації істотне значення має концептуально-правова основа майбутніх перетворень, яка враховує і своєрідність, тенденції сучасної соціальної глобалізації, і уроки, досягнення попередніх етапів розвитку систем національно-державної та міжнародної політики, зокрема й нагромаджений досвід політичного упорядкування процесів глобалізації.

Коли досліджувати процес глобалізації політичних відносин з огляду державно-правових актів і норм, оскільки право ми також розглядаємо як уніфіковану політичну цінність, то тут традиційно проблеми державної уніфікації й універсалізації теоретично розроблялися і практично вирішувалися з позицій двох протилежних, багато в чому антагоністичних, типів праворозуміння – юснатуралізму (природно-правового підходу) та позитивізму (легізму). У сучасних міжнародних і внутрішньодержавних правових актах зовнішній, прагматичний компроміс цих двох принципово різних підходів постає як вимога відповідності норм позитивного права загально визнаним природним і невідчужуваним правам та свободам людини. У вигляді нового концептуального підходу, що утримує пізнавально-цінні моменти двох інших типів і водночас долає їхні суттєві недоліки, антагонізм та однобічність, може бути використана лібертарно-юридична загальна теорія держави і права [84, с. 118]. Вона дає змогу адекватніше та послідовніше трактувати зміст, форми й перспективи процесів і конкретно юридичної, і політичної універсалізації та уніфікації загалом, сенс, напрями й особливості цих процесів за умов сучасної соціальної глобалізації.

У межах цього підходу розрізняють: 1) сутність права (принцип формальної рівності), тобто те, що об'єктивно властиве праву і не залежить від

волі й свавілля офіційної правовстановлювальної влади; 2) зовнішнє явище, яке претендує (щоправда, не завжди правомірно) на правове значення – загальнообов’язкові офіційно-владні нормативні встановлення (різні акти й джерела чинного внутрішньодержавного та міжнародного права, узагальнено кажучи, – закон). Виявлена (у руслі лібертарного вчення) єдність сутності та явища у сфері права – це правовий закон, коли загальнообов’язкове нормативне явище (закон, норми чинного позитивного права) відповідає сутності права (принципам формальної рівності), тобто являє собою саме правове загальнообов’язкове явище, а не будь-яке (моральне, релігійне) загальнообов’язкове. У тих же випадках, вельми поширених у минулому та сьогодні, коли загальнообов’язкове явище (закон) суперечить сутності права, стикаємося з протиправним, антиправовим законом – з нормами позитивного права, які суперечать принципу формальної рівності.

Вважаємо, що в контексті універсалізації політики, у формі політичних цінностей, принцип формальної рівності – це єдність трьох взаємодоповнювальних сутнісних властивостей (характеристик) права – загальної рівної міри (та масштабу) регуляції, свободи і справедливості. Цю триєдність сутнісних властивостей права (три компоненти принципу формальної рівності) можна охарактеризувати як три взаємопов’язані значення одного сенсу: одне без іншого (одна властивість без інших властивостей) не існує. Характерна для права загальна рівна міра – це саме рівна міра свободи і справедливості, а свобода і справедливість неможливі поза рівністю та без неї (загальної рівної міри і єдиного масштабу регуляції).

Рівність (рівна міра), свобода та справедливість – сутнісні властивості права у вигляді особливої форми фактичних відносин, і вони, як і право взагалі, мають формальний характер. Фактичне ж не володіє якістю універсальності й загальності (загальної форми): кожне фактичне – це завжди лише часткове, партикулярне, не загальне.

Підсумовуючи наш аналіз, можемо стверджувати, що створення єдиної та неподільної глобальної політичної системи внаслідок універсалізації політики

зумовлює низку дискусій, спровокованих зіткненням різних підходів і культур загалом. У зв'язку із цим для формування такої системи необхідна універсалізація політико-правових норм і політичних цінностей, що допомогла б згрупувати воедино велику кількість різних політичних культур, котрі виникли з розвитком певного історичного процесу, який натомість охоплює розвиток політико-філософських концепцій та права.

4.2 Процес універсалізації політики як механізм ре/деконструкції національної ідентичності

Радикальне перетворення традиційних структур і принципів самоідентифікації постало внаслідок глобалізаційних змін, незалежно від локалізації, сфери та виду діяльності суспільств. У такий спосіб глобалізація – це спосіб ідентифікації подій і явищ учасниками світової системи, а не лише зміна руху капіталу. Модифікація основних парадигм життєдіяльності особистості й суспільства, поширена деструктуризація та делегітимізація соціальних інституцій та ефемерність культурних виявів призводять до того, що, як стверджує М. Кастельс, ідентичність стає головним, а іноді – єдиним джерелом смислів. Людство намагається досягнути не лише власну діяльність, а й те, чим вона спровокована, і причину знаходить в уявленнях того, ким є самі люди [58, с. 453]. Глобалізація та поширення інформаційних технологій, поєднане з нею, мають інтенсифікуючу дію на спілкування між людьми, нав'язують їм нові соціальні обов'язки, свідомо чи підсвідомо дають їм ролі свідків або навіть учасників багатьох соціальних, економічних, політичних, інформаційних та культурних процесів. За словами італійського соціолога А. Мартинеллі [72, с. 5–15], глобалізація певним способом радикалізує динаміку модернізації, взаємозалежність та інтенсифікацію відносин у всьому світі. У зв'язку із цим локальні події можуть формуватись віддаленими подіями і навпаки, універсалізувати себе історично, культурно, традиційно.

Традиційні, навіть індустріальні суспільства, вирізняються ідентичністю особи, що виразно фіксована і тривала, оскільки соціальні ролі чітко визначені,

а відповідна міфологія й ідеологія жорстко регламентують сферу мислення та поведінки. Особливість глобалізованого світу, який часто оцінюють у вигляді кризового, полягає, на думку З. Баумана, в уразливості й ненадійності умов життя. Це сукупність особистісних переживань сумнівності в роботі, правах і засобах до існування, невпевненості в їх збереженні та майбутній стабільності й відсутності безпеки власного тіла, свого «Я» тощо [9]. Якщо раніше можна було простежувати певну усталену систему ідентичностей (хоч і достатньо умовно), то універсалізований світ становить собою не лише формування супермаркету ідентичностей, а надзвичайно неусталену множинність ідентичностей. Якісно нова динамічність, мобільність і ротаційність сучасного суспільного життя – його відкритість глобальній інформаційній комунікативній експансії, швидкі й повсякчасні зміни в масовій культурі та як підсумок – релятивізм і неусталеність засад суспільного життя, отже – і соціально ідентифікаційних процесів.

З нашого погляду, доцільно розглянути виокремлення та розмежування простору і часу один від одного: соціальні відносини більше не залежать жорстко від фізичної присутності акторів в одному місці в один і той самий час. Вони немовби вилучаються зі специфічних контекстів інтеракції та реорганізуються в часі і просторі за допомогою символічних універсальних засобів торгівлі, абстрактних схем наукового технологічного знання. Інакше кажучи, глобальна взаємозалежність передбачає нове відчуття часу і простору. Час скорочується, простір звужується [72].

Водночас з розмиванням культурних кордонів, зростанням міграційних потоків, котрі спостерігаємо нині, набувають значної гнучкості, динамічності, пластичності та варіативності механізми формування і підтримки ідентичності. Унаслідок цього ідентифікація й ідентичність стають складнішими, неоднозначнішими, багаторівневими та багатовимірними. Сучасній епосі властиве те, що ідентичність людини усвідомлюється не як метафізична константа, а як незавершений проект. Тому, власне, людина епохи постіндустріалізму позбавляється впевненості щодо власної ідентичності.

Безперечно, йдеться не про постійні зміни та змінюваність індивіда чи спільноти, а про постійне переосмислення індивідом або групою змістовного наповнення ідентичності, тих ознак, з якими вони себе ототожнюють, підтвердження чи заперечення приналежності до певних спільнот, ідентифікацію ідентичності [42, с. 143].

Постмодерн заявив про себе радикальним запереченням спадщини модерну, опротестувавши передусім прагнення останнього до чіткості, однорідності, раціональності. Акцентується на розмаїтті, апології поліперспективності і двозначності, своєрідному панлібералізмі, новому погляді на гетерогенність, мультикультуральність, транснаціональні культурні форми, фрагментацію. Саме поняття постмодерністської ситуації асоціюється нині зі станом соціокультурної нестабільності.

Суб'єктивність розпадається, замінюється нескінченною множиною масок симулякрів. За Ж. Дельозом, сучасний світ – це світ штучно створених смислів (симулякрів) [47], світ фрагментарної уявної реальності. Тому замість ідентифікації варто говорити про індивідуацію, здатну породжувати одні й знищувати інші простори значень. Індивідуація, на відміну від ідентифікації, завжди існує в певній ситуації та певною мірою породжується цією ситуацією. Однак вона здатна також трансформувати ситуацію. Відповідно постмодерна ідентичність – це сукупність стратегій виживання або завоювання певної соціальної лакуни, коли наголос із внутрішнього виміру та свободи переноситься на сферу культурного уявлюваного й переосмислюються відношення між Смилом і Суб'єктом.

Із квазіонтологій постають квазіаксіологічні конструкції, що вже не можуть бути чинниками, які об'єднують людські маси в культурно-історичні спільноти людей. Останні розпадаються на множинність субкультур, слабкопов'язаних між собою або навіть ворогуючих. Адже не лише реальний світ впливає на віртуальний – простежуємо і зворотний процес. Місце традиційної ідентичності посідає віртуальна, що передбачає можливість вільного вибору будь-яких параметрів. Це, з одного боку, приводить до

розширення ментальної типології, а з іншого – до розмивання визначеності «Я». Формується новий тип суспільства, так зване суспільство з мережевою структурою. На думку У. Бека, постіндустріальне суспільство перетворилося на індивідуалізоване суспільство ризику. Примирення індивіда із втратою ідентичності описується як звернення до минулого в структурах етнічності, сусідстві й індивідуальних зв'язках. Дослідник констатує зменшення значення колективних структур індустріального суспільства, що виявляється у скороченні членства в профспілках чи партіях або у вихолощуванні поняття громадянин держави в перебігу виникнення світового суспільства. Усе ж таки індивідуалізація, за У. Беком, означає не ізоляцію, а заповзятє оформлення індивідуальних біографій, зміцнення взаємозв'язків, створення нових форм солідарності, ґрунтованих на індивідуальних зв'язках [16].

Стабільна соціальна ідентичність у динамічному світі принципово неможлива. Постає епоха неусталених соціально-ідентифікаційних станів особистості. За таких умов зростає значення актів самоідентифікації, підтвердження належності до національної спільноти. Щоби залишатися собою, особистість або спільнота мають постійно підтверджувати власну самототожність. Виникає парадоксальна ситуація: «...коли в недалекому минулому зміна ідентичності передбачала маргіналізацію, – зазначають Л. Дробіжева і Є. Головаха, – то в сьогодишньому світі ризикують опинитися маргіналами ті, хто зберігає ідентичність усупереч змінам об'єктивної соціальної ситуації та не здатний сприйняти нові соціальні реалії» [79, с. 72].

Традиційний соціальний простір, під час наростаючого темпу нового глобального контексту, розмивається, стає невимірним, непізнаним. Джерела визначення національної самобутності стали нестабільними. Усі речі, які надавали нам відчуття впевненості в самих собі, – національні території з однорідним населенням, стабільні місцеві громади, історія, що не викликає сумнівів, національні традиції – усе це втратило значущість. Буття в межах трансформується у буття на межі або навіть буття понад межами. Ідентичність здається фіксованою і чіткою лише за поверхового огляду ззовні. Якою б

міцною вона не була, під час розгляду зсередини, з огляду власного біографічного досвіду, проте видається крихкою, вразливою і такою, що постійно розшматовується внутрішніми силами, котрі розкручують її плинність, і зовнішніми впливами, які загрожують розірвати її та внести у ту чи іншу сприйнятну форму. Коли, для прикладу, розглянути територію Сполученого Королівства Великої Британії, то й тут не залишилося майже нічого, що відображало б цю назву. Адже населення стало мультиетнічним, історичні традиції, які асоціювалися з англійською імперією, палатою лордів, полюванням на лисиць, національним гімном, стали несуттєвими, неважливими для більшості людей, котрі тут проживають. Окрім того, англійський дух стає щраз меш помітним, якщо розглядати його в контексті нової європейської самовизначеності [13, с. 206].

Такі процеси виявляється у значній зміні, а іноді – й деструкції ціннісних орієнтацій, смислових стереотипів, уподобань кожної людини. Це не може не позначитись на суспільному самопочуванні практично всіх соціальних, фахових та вікових груп населення, зумовлюючи кризу ідентичності. Функціональні механізми та способи підтримки ідентичності незворотно руйнуються, стан загальної кризи ідентичності стає нормою, а її конкретні форми вияву диверсифікуються залежно від того, наскільки вагомою для суспільства є національна ідентичність, покладена в основу реального політичного самовизначення індивіда.

Національні, етнічні, релігійні, соціальні й інші традиційні чинники формування ідентичності, як і раніше, актуальні, але вони не здатні швидко трансформуватись під впливом змін у самому суспільстві, що виявляється у відчутті нестабільності самого життя. У світі, який дедалі більше глобалізується та характеризується особливими рівнями цивілізаційних, соціетальних та інших форм взаємозалежності, а відтак – і поширеної свідомості, згідно з Р. Робертсоном, існує загострення цивілізаційної, соціетальної й етнічної самосвідомості. Глобальне релігійне відродження, повернення до святинь – це відповідь на людське сприймання світу як єдиного місця [92, с. 128].

Вітчизняні вчені-філософи В. Табачковський, В. Шинкарук і Г. Шалашенко визначають кризу ідентичності у вигляді кардинального порушення органічності всіх складників людської життєдіяльності, втрати надійних, усталених, раціонально вивірених, освячених традицією життєзначущих орієнтирів у всьому універсумі людського буття, – на рівні соціальних структур, культури, інституційно закріплених цінностей і норм, окремого індивіда, його мислення, системи вартостей та уподобань, моральних імперативів, психічного здоров'я тощо [98, с. 79].

Кінець ХХ – початок ХХІ ст. ознаменувалися появою великої кількості нових суб'єктів колективної самоідентифікації. Однак масштабність цього процесу природно зумовлює негативний характер самоідентифікації нових спільнот: у більшості випадків вона відбувається на основі визначення себе як відмінного від «інших» або «чужих» і реалізується через абсолютизацію релігійних, культурних, історичних та інших відмінностей. Це, звісно, не прогресивна тенденція суспільно історичного розвитку, оскільки, з одного боку, вона не породжує потреби в позитивній самоідентифікації тієї чи іншої спільноти, що могло б надати їй стабільності і міцності, а з іншого – спричиняє послідовне виокремлення дедалі більшої кількості малих спільнот з великих, і цей процес, вочевидь, не має меж.

Нівелювання традиційних патернів ідентичності, яке провокує глобалізація, виявляє, з нашого погляду, різноспрямовані орієнтири ідентифікаційних процесів. Об'єктом ідентифікації в одному випадку стає всесвітнє громадянство, основу якого становлять універсальні норми, правила і принципи глобального ринку та фінансових трансакцій. Альтернативою цьому є зумовлений кризою перегляд засад попередньої національної ідентичності, орієнтованої на явний чи латентний образ класичної національно-територіальної держави. На тлі девальвації відповідних національних цінностей посилюється значення уявлень про етнічну, релігійно-конфесійну, цивілізаційну й інші, передусім вторинні, додаткові ідеалістичні моделі ідентичності.

Вважаємо, що нездатність глобальних мереж інформації та розподілу матеріальних статків убезпечувати цінності історично вкорінених ідентичностей значною мірою спричинила нестабільність у світі, оскільки відчуття безглуздя ініціює потенційно фундаменталістські реакції. Намагання сучасних національних держав боротися за збереження і відтворення власного єдиного національного соціокультурного простору нашоухуються на спротив двох різноспрямованих процесів – культурного й інформаційного глобалізму, який уніфікує ідентифікаційні зразки, з одного боку, і розмивання національної (громадянської) солідарності під натиском сепаратистських домагань етнічних, релігійних, мовних, субкультурних співтовариств – з іншого. Причому індивід, відчуваючи себе затисненим у лещата глобального інформаційного натиску масової культури, що нав'язує свої віртуальні образи за допомогою електронних ЗМІ (теле- і радіокомунікацій, інтернету, новітніх сервісів мобільного зв'язку тощо), або поступається йому, сприймаючи правила й ідентифікаційні моделі так званої універсальної цивілізації, або схиляється до різного типу й інтенсивності протестної чи негативної самоідентифікації [50, с. 98].

Нинішнє послідовне та стрімке розмивання національної ідентичності, яка з усією очевидністю спостерігається з класичних для Нового часу позицій акції держави, з інших, альтернативних позицій постає радше у вигляді формування нових атракторів ідентифікаційних прагнень, переважно цивілізаційної природи. Симптоми такої трансформації, на нашу думку, і спонукали С. Гантінгтона виступити з відомою концепцією зіткнення цивілізацій як основного змісту світової політики цієї нової епохи. Демасифікація та десакралізація суспільства, руйнування попередніх ідентичностей потребує формування модерних, співвідносних із глобалізаційними викликами [38, с. 312].

Безупинне зростання комунікацій, антропологічних, культурних форм обміну, торгівлі, мандрування примножують взаємодію між цивілізаціями, тому люди дедалі більше виявляють зв'язок зі своєю цивілізаційною ідентичністю.

Скажімо, європейці – німець і француз, взаємодіючи один з одним, ідентифікуватимуть себе з німцем і французом. Ці ж європейці – німець і француз, взаємодіючи з двома арабами, мешканцем Саудівської Аравії та єгиптянином, ідентифікуватимуть одні одних як європейців і арабів. Розмивання традиційних ідентичностей, з одного боку, і пошук нових – з іншого, часто призводить до відродження патріархальних ідентичностей, які, здавалося б, давно стали минулим етапом до формування ідентичностей спротиву (М. Кастельс). У такий спосіб породжуються нові націоналізми, сепаратизми, вокалізми, етнічні й культурні співтовариства, культури, напівкультури, інші форми причетності до структурованого життя, які намагаються щось протиставити ситуації невизначеності й ризику, котру зумовлює глобалізація. Розвиток космополітичного світогляду провокує відродження усіляких фундаменталізмів. Як породження глобалізації, фундаменталізм є спробою захистити світ сталих цінностей, а не відродити релігійний фанатизм (хоча такий варіант також не відкидається). Тому фундаменталізм – це не те саме, що фанатизм чи авторитаризм [59, с. 187].

Глобалізація створює надзвичайно велике розмаїття різноспрямованих векторів трансформації національно-культурної ідентичності суспільства. З одного боку, для багатьох регіонів з незавершеною модернізацією дедалі привабливішою стає та сама універсальна цивілізація, а з іншого – спостерігається повсюдна активізація (реставрація, відродження) устремлень периферійних регіонів щодо реалізації претензій на власну культурну й цивілізаційну самобутність. Одним з наслідків такої трансформації є драматичне розщеплення поняття національного, яке, залежно від контексту, може вважатися атрибутом нації держави, а може й наповнюватися етнічними, навіть примордіальними конотаціями.

Домінантними мотивами поведінки стають виживання й опір метатрансформаціям глобального соціального контексту. Окрім того, глобалізація розмиває не лише ідентичності, поєднані з нацією, державою, а й традиційні форми ідентичності (пов'язані зі сім'єю, місцем проживання,

релігією тощо), ідентичності, вироблені в період становлення індустріального суспільства (праця, фірма, корпорація). Інтенсивний наступ глобалізації на останніх також відчутний. Відомий німецький соціолог Р. Дарендорф акцентує на необхідності відродження або відновлення лігатур (у суспільстві лігатурами називають глибокі зв'язки, наявність яких надає сенс вибору). Як приклад такої соціальної лігатури учений наводить, зокрема, релігію [45, с. 97].

Отже, можемо стверджувати, що подібні солідарності – джерело не лише індивідуальної самототожності, а й ідентифікації зі світом, який нас оточує, спільнотою. Водночас зауважмо: ефект сучасної глобалізації не можна зводити винятково до формування універсалістських моделей ідентифікації, руйнівних щодо завдань національно-державної консолідації. У нових межах сучасного глобалізму окремі національні держави, регіони, цивілізації, етнічні співтовариства отримують унікальну змогу реконструювати власну історію й ідентичність, знайти унікальний й ефективний синтез традиції та сучасного універсалізму.

У цьому контексті наголосимо на нетотожності понять і феноменів громадянської й етнічно національної приналежності. Взагалі співвідношення понять «громадянська ідентичність» і «національна ідентичність» дуже заплутане. Адже такі поняття часто використовують як синоніми, що засвідчує повсякденна мова. У словосполученнях на зразок «він українець» або «вона італійка» не зрозуміло, про яку належність йдеться – громадянську чи національну. Синонімічність понять, які віддзеркалюють одночасно і громадянську, і національну ідентичність, характерна для Європи, що складається переважно з національних держав.

Логічно постає питання, які ж наслідки прогресуюча диференціація між національною та громадянською ідентичністю, що підсилюється позитивним ставленням до плюральності, матиме для обох цих типів ідентичності? Крім того, поява нової національної ідентичності передбачає певну етніфікацію. Майже всі дослідники погоджуються із цим, оскільки вважають: етнічність – штучно створена, а не природна ознака, особливо тоді, коли це стосується націй

(як уявних спільнот). Етнос, у сенсі традиційної етнографії, означає групу, що становить уявлену спільноту. Із цією приналежністю погоджуються і члени групи, і всі інші. Держави-нації зазвичай складаються більше, ніж з однієї групи. Крім того, одна група може перебувати у двох або більше державах-націях. Тобто держава-нація ґрунтується на понятті демосу, загального волевиявлення.

У такий спосіб, фактична етнічність нації – це завжди етнічність багатокультурної спільноти, що міститься в межах однієї держави-нації. Держави-нація – це поєднання демосу й етносу. В одних випадках домінує етнос (наприклад, у багатьох державах африканського континенту), а в інших демос є республіканським ідеалом (Франція). Індивіди виявляють ідентичність залежно від того суспільства, до якого належать, і відносин усередині цього соціуму традицій та культури. Однак навіть під тиском суспільства і традицій існують різні причини й мотиви для вибору своєї ролі, формування комбінації ідентичностей. Суть у тому, що існує проблема сумісності ідентичнісних якостей, оскільки сукупний (універсальний) соціум перебуває в розпалі глобальної епідемії кризи особистості. Більшість із представників такого надсуб'єкта не усвідомлює, ким є насправді. Відмовляючись від ідеї одновимірної ідентичності, репрезентанти цієї універсальної метагрупи можуть змінювати свої ідентичності.

Наслідком зростання тенденцій універсалізації в сучасній політиці стало й відчуження населення від тих чи інших політичних інституцій, що сприяло збільшенню довіри до інших ідентичностей, передусім етнічної. Водночас у ХХ – на початку ХХІ ст. значно підвищився інтелектуальний рівень пересічної людини, а піклування про національну ідентичність перейшло від інтелектуальної еліти з її традиційними прагненнями до месіанства романтизму на рівень народу, але вже з новою дефініцією національної ідентичності. Отже, визначення національної ідентичності стало проблемним завданням. Цього не трапилося б, якби це поняття було монолітним і стабільним.

Найфундаментальніша зміна полягає в тому, що всі категорії висловів, які полюбляють використовувати на Заході, пов'язані насамперед з «динамічним

злом» – збільшенням мусульман, іммігрантів, біженців з інших країн на континенті. Це вже стало фактом повсякденного життя для сучасної Європи. І питання не лише в тому, що вони – вже на старому континенті, а й у тім, що їхні ідеї, концепції, стиль життя, їжа, одяг істотно впливають на формування національної ідентичності. Практично уже не залишилося чітких критеріїв для визначення себе та своїх відмінностей.

Процес універсалізації має наднаціональний характер. З універсалізацією водночас постає явище, яке можна назвати транснаціональністю. Таке явище має надкультурні ознаки, але його діапазон характеризується обмеженим радіусом дії, ніж глобалізація. Глобальні процеси незалежні від конкретних національних територій, а транснаціональність завжди закріплена до певного національного контексту, простору. І універсалізація, і транснаціональність у культурному вимірі передбачають відхід від традиційного поділу «центр – периферія». Відбувається детериторіалізація культур, і найчастіше етнічність груп виявляється в різних культурних і суспільних умовах на новій території. Виникають своєрідні етнодекорації, де колективна самість на новій території насичується тут модерними символами і цінностями рідної культури і культури етнопейзажів. Вважаємо, що дедалі частіше можемо говорити не стільки про українську, китайську, польську (чи якусь іншу) діаспору, скільки про народи поза межами рідних теренів. Учені відображають це, скажімо, у таких темах, як латинізація Сан-Франциско, «караїбизація» Нью-Йорка чи дослідження етнічних меншин турків або поляків у сучасній Німеччині. Так, Дж. Нейсбіт прогнозує один з можливих сценаріїв подальшого розвитку світу. Це – посилювальна дезінтеграція суспільства, що відбуватиметься паралельно з глобалізацією культурно-історичної діяльності. Вона призведе, з одного боку, до фактичного зникнення цивілізацій, національних держав і створення глобальних органів управління, а з іншого – до множення мікроідентичностей, основу яких становитиме мережеве мислення [81, с. 82]. Це підтверджують останні події в Західній Європі – неконтрольований наплив біженців зі сходу та посилені факти мусульманського тероризму як спроби відвоювання лояльності

до нової форми світової гегемонії – сили (точніше – насилля) в його мусульманському зразку.

Можемо стверджувати, що універсалізація внесла значні корективи у світосприйняття сучасної людини, стиль життя, систему цінностей, осмислення себе і свого місця у світі. Демасифікація суспільства, руйнування попередніх ідентичностей потребують формування нових, співвідносних із глобалізаційними викликів. Сучасне соціальне життя надає людині множини статусно-рольових можливостей, які вона намагається реалізувати не лишень у сфері трудової діяльності, а й у приватному, повсякденному житті. Спроби їхньої реалізації не завжди сприяють появі новоусталеної ідентичності. Універсалізація постійно коригує правила гри, до яких людина не завжди встигає адаптуватися. Не випадково багато індивідів зазнають кризи ідентичності, що засвідчують неврози, депресії, деструктивна поведінка, відсутність життєвих планів тощо.

Унаслідок повноти свого буття людина не обмежує власної ідентичності рамками певної соціальної групи, а є одночасно членом багатьох спільнот: від співтовариства жителів одного будинку до груп за інтересами, партії, етносу, нації, конфесії, раси і до людства загалом як єдиного глобального соціуму. Філософія редукціонізму (зведення вищого до нижчого, складного до простого), згідно з якою одна з ідентичностей повинна домінувати над іншими, постати єдиним критерієм для організації суспільства у групі, суперечить полікультурності сучасного світу. Вона, з позиції А. Толстоухова, І. Парапана та Ю. Мєлкова, – це насильницьке насадження єдиної ідентичності і тому ідентичності абстрактної, недемократичної. Індивідуальними свідомостями дедалі настійливіше оволодіває образ супермаркету ідентичностей.

Людина не може бути невідьником спільноти, країни, держави, а заодно і відповідної культури. Скажімо, національна ідентичність так само, як ідентичність загальнолюдська, релігійна, етнічна й багато інших, належить до рівновагових складників людської особистості в її гармонії та повноті. Людина у вигляді розвиненої особистості вільна обирати свою ідентичність, набувати її

завдяки власним зусиллям, конструювати її як неповторний образ, єдине своєрідне творіння. В умовах полікультурності особистість з необхідністю поєднуватиме в собі множини ідентичностей, кожного разу постаючи в новій іпостасі в різних соціальних групах. Особистість у вигляді соціального суб'єкта не може бути зведена до людини лише як громадянина чи виборця, представника своєї раси, етносу тощо. Ідентичність виявляється, так би мовити, фрактальним феноменом належності людини до тієї чи іншої групи, визначається контекстом конкретної проблемної ситуації [96, с. 127].

Така характеристика абстрактних ідентичностей, згідно з якою одна з них має превалювати над іншими, постає як єдиний критерій для організації суспільства в групі.

Зведення множинності ідентичностей до однієї або домінування однієї над іншими відображає логіку тотальної філософії й ідеології тоталітарних політичних режимів. Логіка, що передбачає багатоскладність ідентичності, не звужує, а, навпаки, розширює розмаїття складників ідентичності, простір культури. Тому йдеться не про уніфікацію та редукування ідентичностей, а про значне розширення розмаїття їхніх компонент під час модернізації та вироблення їх неантагоністичної, неконфліктної співприсутності щоразу унікальної сукупної ідентичності сучасної людини. Лише в такий спосіб можливе суміщення імперативів модернізації та глобалізації зі збереженням основ національно-культурної ідентичності.

Отже, те, що різнить сучасні демократичні суспільства від їхніх модерних попередників, полягає не в плюральності як такій, а в ставленні до неї. Скажімо, упродовж нової доби простежувалася невпинна тенденція до гомогенізації, нівеляції чи навіть знищення відмінностей. Натомість сучасність характеризується не негативним, а принципово позитивним ставленням до плюральності. Інакше кажучи, у сучасній ситуації різноманітні гетерогенні форми життя настільки зближуються та накладаються одна на одну, що плюралізація стає водночас і фактом повсякденного досвіду, і нормативним об'єктом, який уможливорює мирне співіснування таких форм. Тобто постмодерна

настанова намагається розв'язати проблему, яку висунув модерн, через позбавлення властивих модерну репресивних механізмів уніфікації. Гетерогенність усвідомлюється не стільки проблемою, скільки можливістю для створення нових форм соціальної інтеграції.

Потрібно, з нашого погляду, зацентувати ще на одному важливому аспекті. Універсалізація як ідеологія нового космополітизму немовби протиставляє національну державу та права людини. Вона стверджує існування прав та обов'язків, які передбачають підпорядкування їм суверенних держав. Із розвитком універсалістських процесів неоліберальна теорія прогнозує формування нового типу громадянина світу, чия лояльність звернена уже не до окремих держав, а до позадержавних структур. На новому громадяниніві світу, власне, і пропонують войовничі глобалізатори сфокусувати всю проблематику прав особистості.

Людина – істота колективна, але універсалізований світ руйнує тягу до колективізму як родової властивості індивіда. Зростає постійне прагнення до індивідуалізації особистості, вона йде від вікового «Ми» до набуття персонального, особистісного «Я». Відповідно людина стає автономнішою відносно свого соціального середовища, до його життєвих орієнтирів і нормативів, а отже, незалежнішою від них. Суперіндустріалізм потребує і створює не шаблонну масову людину, а людей, котрі різняться одні від одних, індивідуумів, а не роботів.

Жодна особистісна ідентифікація, якщо, безумовно, йдеться про нормальну ідентифікацію людини, а не про громадянина світу, відірваного від витоків, джерел і коріння, – абсолютно неможлива, немислима без урахування етнокультурної ідентифікації, ідентифікації національної. Поза останньою – дійсно буттєвою та багатоаспектною (починаючи від соціокультурної та закінчуючи душевною), що передбачає залученість індивіда до рідної культури, мови, традиції, пісні, історичної пам'яті народу, з погляду З. Баумана, про жодну повноцінну ідентифікацію особистості принципово не може бути мови [11, с. 108].

Отже, етнічна сутність людини найчастіше усвідомлюється в критичні моменти історії, коли, відшукуючи точку опори в постійно змінюваному світі, людина знаходить її в незмінності своєї національної приналежності. У такий спосіб досліджувана нами універсалізація посилює процеси фрагментації, багатство та розмаїття можливостей, самовизначення за відсутності авторитетів і стандартизованої поведінки. Саме такими є межі глобальної ідентичності. Натомість на рівні локальної ідентичності спостерігаємо уніфікацію, зменшення можливостей віри в авторитети та домінування індивідуального досвіду. Цілком слушно зазначає С. Гантінгтон: урбанізація і глобалізація призвели до того, що люди були змушені перевизначити власну ідентичність, звужити її межі, перетворити її на щось камерніше, інтимніше. Національній ідентичності довелося поступитися місцем ідентичностям субнаціональним, груповим і релігійним. Люди прагнуть об'єднатися з тими, з ким вони схожі й мають дещо спільне, наприклад расову приналежність, релігію, традиції, міфи, походження або історію [38, с. 74]. Власне такий культурно-історичний акцент вектора розгортання глобальних процесів артикулює універсалізацію суб'єктних форм поведінки, відносин тощо.

Однак не потрібно сприймати універсальну, загальнолюдську ідентичність у вигляді чогось знеособленого, космополітичного, такого, що протистоїть реальній людській культурі, цінностям, традиції. Нова, загальнолюдська ідентичність не збіднює людину, позбавляючи її історії та нації, а збагачує, добавляючи сучасні виміри та якості, нові грані людської особистості. Рівень національно-державної ідентичності неефективний там, де йдеться, для прикладу, про питання всеєвропейського масштабу. Безсумнівно, і європейська ідентичність буде не менш недоречною, ніж національно-державна, під час розв'язання локальних проблем, які торкаються окремого міста, вулиці, будинку. Так, опитування громадян країн Євросоюзу щодо формування європейської ідентичності засвідчують її принципову сумісність з національними ідентичностями держав-членів ЄС. Це пояснюється і тим, що національні ідентичності – переважно культурні, а європейська – головно інструментальна.

Оскільки національні та європейська ідентичності різняться передусім за змістом, то формування європейської ідентичності не передбачає обов'язкової зміни характеру лояльності в країнах ЄС, а саме – переходу від національної до наднаціональної лояльності. Найпоширенішою версією універсалізації є твердження, що інформаційні технології роблять світ глобальним. Коріння ідентичності людей в умовах віртуального співтовариства, яке формується, бачаться в історії та географії, релігії й національних основах. Хоча водночас висловлюються передбачення, що можуть виникнути нові шляхи формування свідомості, здатні зробити її фрагментарною.

Цілком правильно, з нашого погляду, М. Кастельс вважає головним протиріччям процесу глобалізації суперечність між мережею й ідентичністю, мережею і «Я». Це протиріччя, яке створює синхронно і глобалізацію, і фрагментацію. Проблема може бути розв'язана за допомогою пошуку нових ідентичностей. Однак на цьому шляху можуть формуватися і штучні конструкції, де нестача типів ідентичності, які склалися історично, підміняється химерними, дивними та небезпечними конгломератами свідомості [58, с. 453].

Проблема ідентичності в процесі універсалізації містить визначення свого місця в транснаціональному економічному просторі, культурну та персональну ідентичність, необхідну для приглушення тривоги і фрустрації. Ідентичність постає як персональна самототожність, коли йдеться про індивіда, і як соціальна інтегрованість, здатна викликати відчуття самототожності в національній спільноті, а також можливість для індивіда й суспільства бути представленими в інтегрованому вигляді.

Зміни ролі національної держави, поява транснаціональних просторів не позбавляє людей національної належності й сентиментів з приводу їхньої національної та локальної культури. В умовах універсалізації це навіть підвищує інтерес до локальних явищ. У тих суспільствах і людях, котрі не відчують себе введеними у глобальний світ, простежується послаблення їхньої локальної ідентичності, втрата самоповаги і почуття власної значущості, розчарування в місцевих особливостях.

Якщо європейська інтеграція охоплює країни, які мають багато спільного, подібного, то на загальноглобальному рівні спостерігаємо певні подібні культурні універсалиї або уніфіковані культурні явища (мода, туризм, освіта і тощо), поєднані з культурним, етнічним, національним розмаїттям і своєрідністю, з різними рівнями розвитку тощо. Як у випадку з європейською інтеграцією, в умовах універсалізації зберігаються територіальні й культурні межі країн, історична пам'ять окремих країн. Проте тут з'являється і можливість працювати за межами своєї країни, унаслідок чого виникають спільні культурні стандарти, зростає можливість стати членом об'єднаної системи, збільшується взаємозалежність. Одночасно з'являється розбіжність між відчуттям своєї національної належності і громадянством, хоча раніше йшлося про єдину національно-державну приналежність. М. Кастельс зазначає, що сьогодні має місце пошук нової системи зв'язків, побудованої навколо розділеної, реконструйованої ідентичності [59, с. 96]. Відтак нові ідентичності, які виникають, формуються не зверху донизу, а зсередини назовні, тобто ті, хто є «нашими» проти тих, хто нашими не є. Виступаючи проти попередніх типів ідентичності (патріархальності, релігійності, індивідуалізму), вони все-таки не глобальні ідентичності, сформовані на засадах нових універсальних цінностей. Тому потрібно, як стверджує В. Лях, створити нові проекти, де ідентичності формуються не на основі супротиву глобалізаційним процесам, а на цінностях, які містять в собі й певний космополітичний компонент [69, с. 17].

Ми вважаємо, що нині не вистачає саме таких патернів, кодексів і правил поведінки, яким можна підпорядкуватися й обирати у вигляді стійких орієнтирів і якими згодом можна послуговуватися. Це не означає, що наші сучасники керуються винятково особистими уявленнями і здатні обирати своє життя на власний розгляд, або що для облаштування свого життя їм уже не потрібно брати від суспільства будівельні матеріали чи креслення. Це означає: тепер людина переходить з ери раніше заданих референтних груп в епоху універсального порівняння, де мета зусиль людини з облаштування власного життя безнадійно невизначена, не задана раніше та може бути піддана

численним і глибоким змінам, перш ніж ці зусилля досягнуть дійсного завершення, тобто завершення життя людини.

Наявність доступного віртуального середовища кардинально змінила проблему ідентифікації, і це характерна ознака нинішньої доби. Ідентичність великою мірою втратила характер напередзаданості й набула властивостей пошукової активності та вибору привабливих моделей життя. Водночас пошук ідентичності не означає існування у віртуальному просторі вільного вибору як такого. Хоча елементом універсализації стає практика взаємного представлення народами у візуальній формі своїх світобачень, такий процес супроводжується експансією моделей, властивих для найрозвиненіших країн. Нинішня хвиля універсализації, будучи спотвореною формою націоналізму країн старого світу і США, спонукає великі регіональні держави напівпериферії виробляти власні національні форми універсальних стратегій, які чинять спротив її поширенню у вигляді вестернізації або культурної гібридизації.

Складна доба постмодерну означає початок виникнення складних соціокультурних та політичних систем, де ідентичність проблематизується радикально. Стабільність національної ідентичності починає поволі розхитуватися внаслідок ослаблення соціальної вкоріненості, причому її цілісність зазнає дедалі сильніших атак. Така радикальність зумовлена передусім впливами універсализації, що кардинально змінили контекст, зміст і характер процесів національної ідентифікації, їхню конфігурацію. Це дало привід окремим дослідникам стверджувати: універсализація та криза ідентичності взаємно зумовлюють одна одну. Хоча ми назвали лише одну з версій тлумачення цього словосполучення, що означає процеси вплетення національних держав з їхнім суверенітетом у павутиння транснаціональних акторів і підкорення їх владним можливостям, орієнтаціям та ідентичностям останніх.

Складні соціокультурні системи характеризуються зростанням внутрішньої дискретності й гетерогенності, до найважливіших виявів котрих належать розрив географічного, соціального та культурного просторів й

утворення їхніх нових конфігурацій. Дослідники наголошують, що цим просторам імпліцитно властива здатність і до розширення, і до скорочення. У першому випадку йдеться про утворення нових транснаціональних соціокультурних просторів, перелік яких постійно множиться, у другому – навпаки, про їхню фрагментацію та локалізацію.

Відомий учений, представник соціології культурної глобалізації А. Ападураї вирізняє п'ять вимірів, які утворюють ці нові соціокультурні простори, – етноландшафти, техноландшафти, фінансоландшафти, медіаландшафти та ідеоландшафти [15, с. 99]. Саме вони стають будівельними блоками уявлених світів та уявлених спільнот і відкривають згодом простір нового взірця для всебічних комбінацій, з яких виникають різні колекції групових ідентичностей. І хоча дослідники продовжують за інерцією називати такі феномени транснаціональними соціальними просторами, перелік їх складників дає підстави стверджувати, що вони набувають якості соціокультурних.

Так, відомий західний соціолог Л. Пріс здійснив теоретичний та емпіричний аналіз названих феноменів. Він визначає транснаціональні простори як плюролокальні поля діяльності, які структурують щоденний життєсвіт, соціальні позиції, трудові траєкторії, біографії та людську ідентичність; ці поля існують над і поза соціальними контекстами національних суспільств [90, с. 259]. Відповідно їм жителі цих нових просторів утворюють соціальні спільноти нового типу, транснаціональні спільноти, за У. Беком, ґрунтованими на релігії, знанні, стилі життя, політичній орієнтації тощо.

Основними маркерами цих спільнот стають різновиди їхніх соціокультурних відповідників. У спробах перевизначення згадуваних утворень У. Бек змушений був звернутися до спільнот типу (в термінології Ф. Тьонніса), поширених у простих соціальних системах і заміненіх раціоналізованими спілками типу в складних соціальних системах [15, с. 99].

Він та інші дослідники, передусім Р. Робертсон, вводять у науковий обіг також новий термін «глокалізація» на означення глобалізації локального з її

властивою фрагментацією, коли руйнується, приміром, безпосереднє (локальне) сусідство, але водночас міцнішає сусідство транснаціональне (глобальне). Локальні спільноти глобалізуються, виникають зв'язки і спільноти глокальності; глокалізація продукує невідомі раніше спільноти. Нова якість цих спільнот полягає і в тому, що вони не передбачають безпосередніх контактів між людьми і часто є віртуальними або уявними [92, с. 129].

У соціокультурних системах окресленого типу відбуваються й інші зміни основ ідентифікаційних процесів, зокрема повернення до традиційних місцевих / локальних культур і традицій, але на якісно новому рівні. Так, Е. Гідденс у монографії «Наслідки модерніті» (1996) обґрунтовує дві важливі тези: 1) про ренесанс локального, без звернення до давніх традицій, і нетрадиційність сучасних традицій; 2) про дедалі вагомішу роль рефлексивності, починаючи зі складних соціальних систем і завершуючи домінуванням їх у складних соціокультурних системах водночас з оновленими традиціями [42, с. 107]. Причому зауважмо: крім об'єктивних глобальних процесів локалізації всіх сфер людського буття, сучасний світ має і зворотну тенденцію – універсалізацію що, з нашого погляду, спричинена низкою детермінант:

– формуванням нових локальних систем за одними і тими самими або уподібненими принципами;

– локалізацією, яка здійснюється переважно внаслідок культурно-політичних внесків, а не за принципом старої домінації економіки;

– випередженням внутрішніх темпів новостворення політико-культурного простору відтворенням старої традиційної культури, системи відносин, норм;

– універсальною якістю нових комунікативних технологій.

Отже, розпад зони соціального, занепад соціальних інститутів, розмивання соціальних груп відбуваються паралельно з розширенням транскультурних просторів, транскультурних форм комунікації, життя, уявлень, ідентичностей, із формуванням культурно зумовлених спільнот, рухів тощо. Як стверджує З. Бауман, із глобального прядива вирізняються культурні

символи і структуруються різноманітні ідентичності [9, с. 89]. Вихід із цього становища М. Кастельс, наприклад, вбачає в орієнтації на спільноти взірця ком'юніті, довкола яких вибудовуються ідентичності спротиву глобалізації. Ці ідентичності тепер мають здатність і розширюватися, і звужуватися [58, с. 516]. У зв'язку із цим С. Гантінгтон зазначає, що завдяки досягненням техніки люди значно частіше взаємодіють із представниками різних культур та цивілізацій й одночасно можуть себе ідентифікувати з тими, хто перебуває географічно далеко від них, але належить до схожих мовних, релігійних і культурних груп (скажімо, мігранти). Унаслідок цього виникає широка наднаціональна ідентичність [38, с. 83].

Можна спостерігати, що розширена транснаціональна ідентичність властива і глобальним багатіям (тоді йдеться про створення елітарної ідентичності). Звужена ж ідентичність стає долею передусім глокальних бідних. Як приклад З. Бауман наводить ідентичність жителя місцевого гетто. Узагалі звужені ідентичності стали більш особистими й такими, що належать певним локальним спільнотам і групам. Звичайні люди частіше ідентифікують себе зі субнаціональними культурними (релігійними) групами, групами спільних традицій та історичних міфів. Фрагментація ідентичностей та їхня множинність мирно співіснують і в межах такої групи, і у внутрішньому світі індивіда [9, с. 85].

Беручи до уваги розглядуваний матеріал, можна передбачити, що поняття національної ідентичності в майбутньому стане різноплановішим, одні форми ідентичності (зокрема політичні) будуть накладатися на інші. Причому ні лібералізм, ні постмодернізм не матимуть нівелюючого впливу на культурні, мовні, етнічні чи конфесійні прояви ідентичності; радше навпаки – глобалізація посилить самотність сучасних націй і держав, одночасно загострюючи багато ліній ідентифікаційних розколів.

Безсумнівно, так звані національні ідентичності частково трансформуються в цивілізаційні, у зв'язку із чим виникнення нових типів ідентичності стає неминучим. Ці тенденції, які відображають епоху пізнього

політичного модерну чи постмодерну і мають під собою конструктивістську концептуальну основу, істотно позначаються і на самих процесах, і на термінології, що використовується в міжнародно-політичному дискурсі. Згадаймо у цьому зв'язку нове зростання ролі та функцій політичних партій, їх множення як уявну локалізацію інтересів, яких ніби й багато, а в реальності – це повторення майже одного й того самого.

Ідентичність, отже, суттєво впливає на процеси формування інституційних структур транснаціональних регіонів. У випадку відсутності спільної ідентичності багато інститутів не змогли б виникнути. Такий підхід сприяє аналізу регіональних і міжнародних інститутів у вигляді продуктів свідомості людей, а отже, зумовлених ідентичністю. Завдяки зверненню до категорії ідентичності ми сприймаємо регіони (і внутрішні, і міжнародні) не стільки територіями чи адміністративно-управлінськими одиницями, скільки соціально, культурно й інтелектуально конструйованими просторами. Їхні межі визначаються насамперед не географічними категоріями, а спільною ідентичністю – почуттям належності, набором норм і цінностей, що добровільно поділяються, схильністю до певних процедур. Саме це і впливає на процеси універсалізації політики.

Ідея ідентичності вдало відображена в метафорі відкритої географії, яка протистоїть іншій метафорі неминучої географії. Ідея відкритості в цьому смислового контексті означає: географічні маркери відносні та залежать від контексту, спричиненого динамікою появи нових форм ідентичності. Принципово, що суб'єкти регіональних відносин завжди мають право вибору – географія не є залізною кліткою, оскільки географічні афіліації можуть бути реінтерпретовані.

Регіони, які розуміються як соціально-культурні конструкти, можуть, на нашу думку, зіштовхуватися один з одним, представляти свої наративи тощо. В умовах глобалізації важливими є взаємовпливи національної ідентичності й дискурсу. З одного боку, ідентичність потребує від дискурсу визначення того, що розуміють під поняттям нації або що під ним хочуть розуміти. З іншого –

дискурс, реагуючи на вимоги національної ідентичності висловити думку про націю, дає змогу стисло сформулювати твердження про національні спільноти як чітко визначеного національного.

Поява різних концепцій національного у вигляді певних способів розуміння існування індивіда як члена соціуму нації, трактування національного життя за певних умов сприяє формуванню відповідної парадигми. У процесі прийняття науковою спільнотою конкретних концепцій, створення варіанта символічного узагальнення та перспектив метафізичної уяви виникає криза ідентичності як парадигма процесу актуалізації націй, що безпосередньо впливає на формування дискурсу про національне. Такий вплив, з позиції Д. Дроненка, можливий за умов експлікації онтологічного, гносеологічного й аксіологічного аспектів національного [50, с. 77].

Онтологічний аспект постає у вигляді кризи суб'єктивності індивіда, котрий перебуває у сфері постійних змін і якому загрожує зміна його соціального статусу як носія національної буттєвості певної якості, а отже, перетворення його зі суб'єкта діяльності на її чинник. Криза суб'єктивності як відмова від принципу тотожності означає, що все суще, зокрема й національне, розуміється у вигляді нескінченного потоку змін, і будь-яка нова форма соціально-культурного, етнополітичного буття потрібна лише для того, аби позначити власну відсутність. Криза національної ідентичності у вигляді тріумфу віртуальності засвідчує, що проблема простору як абстрактного представництва буття і часу та всеохопного Ніщо вирішується на користь останнього. Безсумнівно, уява про глобалізований світ, який безперервно розвивається та намагається підвищити рівень власної організації, не дає змоги передбачити, що смислом існування глобального соціуму може бути збереження національної ідентичності.

Як онтологічна установка, що допомагає зберегти цілісність етнополітичного буття, може бути висунена стійкість у вигляді розвитку, що передбачає функціональний характер змін, визнає рух не односпрямованим, а багатоцільовим, процесуальним. Експлікація гносеологічного аспекту вочевидь

повертає до зв'язку понять національної ідентичності й самосвідомості та може бути розглянута як криза національної самосвідомості. Йдеться не лише про заперечення існування одиничного, індивідуального у вигляді самостійних проявів національного, а й про вирізнення принципово рефлексуючих виявів індивідуально одиничного, котрі зводяться до мислення і свідомості як висхідних форм логічного охоплення суті національного.

Така раціоналізація національної ідентичності в радикально-логістичній формі обмежує її рефлекторними проявами чи, по суті, знеособлює її. Унаслідок цього структура ідентичності спрощується: із простору філософського аналізу зникає низка інтенціональностей, що зумовлюють специфічне, унікально відмінне буття національної ідентичності, сукупність виявів ідентичності, які виражають конкретні самопереживання. Необхідним є дослідження національної ідентичності в єдності всіх процесів, які відбуваються в ній, крізь розуміння необхідності своєрідного когнітивного синтезу різних розумінь, схоплень, переживань, що допомагає визначити реальне становлення національної ідентичності, реальну ідентичність, котра самоусвідомлюється.

Зрештою, необхідна експлікація аксіологічного аспекту формування дискурсу національної ідентичності. Адже криза ідентичності виявляється передусім як криза національних цінностей і ширше – як національний нігілізм, що виникає внаслідок рефлексії заміни ціннісного авторитету нації у вигляді абсолютного суб'єкта і джерела соціальних та моральних правил абстракціями космополітизму, транс- і наднаціоналізму, ентоіндиферентизму, які диктують індивідуалістичні імперативи поведінки. Індивід, формування національної ідентичності якого відбувається під впливом національного нігілізму, вбачає в запереченні ціннісної значущості національного начебто реальне здійснення власної абсолютної свободи, своєї духовної сили.

Отже, практика об'єктивації універсалізації як процесу гомогенізації світу на засадах узагальнення принципів розвитку, схильного до єдиних загальнолюдських (радше – космополітичних) цінностей, прагнення до

універсалізації відображає могутній процес розпаду традиційної системи ціннісних установок нації, що закріплювали національну ідентичність індивіда. Такі традиційні цінності змінюють набори споживчих цінностей, що задаються масовими стандартами, між якими залишається значна прогалина. Остання, створюючи відчуття кризи ідентичності, водночас дає змогу розширити сферу самовизначення національної ідентичності через самостійний пошук індивідом варіантів відповіді на питання «хто я?», варіантів комфортної для його відповідності між переживаннями причетності до спільної ціннісної системи нації та самореалізації.

4.3 Універсалізація політики крізь призму національних держав та побудови транснаціональної державної ідентичності

На сучасному етапі розвитку суспільства, як засвідчує попередній аналіз, нереально визначити сутність і діалектику національної ідентичності лише за допомогою умов і закономірностей функціонування окремих соціальних систем, локальних культур, внутрішніх особливостей формування і реалізації національно-державних інтересів або ментальних особливостей того чи іншого регіону. Таке явище спровоковане існуванням величезної кількості найрізноманітніших зовнішніх впливів, що об'єднує всі локальні, структурні одиниці в єдине, у взаємозалежне суспільство. Це спричиняє потребу переосмислення категорії національної ідентичності на глобальному рівні, оскільки наявна єдина світова система, в контексті якої потрібно досліджувати те чи інше явище. Відтак складні й потужні системи потребують певних універсальних концепцій, що допоможе створити ці угруповання, тобто такі, які спроможні об'єднати найрізноманітніші локальні культури. Тут йдеться про філософські вчення, які акцентували на необхідності чи вже наявному існуванні універсалів – категорій Єдиного, Цілого, Космосу і Буття [76, с. 75]. Ці об'єднувальні категорії слугують інструментами формування глобальних наддержав задля збереження людства, оскільки сучасні умови життя

передбачають не лише глобальні угруповання, а й глобальні загрози в тій чи іншій сфері діяльності.

Таке положення обґрунтовує теорія А. Мартинеллі, який стверджує, що сучасний світ можна спроектувати у вигляді голограми лазерних променів. У такому світі кожна його точка володіє інформацією про цілий об'єкт, адже кожен його індивід перебуває в процесі пізнання, а отже, у стані нагромадження інформації та різноманітних ресурсів [73, с. 23]. Науковці, використовуючи теорію універсального еволюціонізму та синергетичний категорійний апарат, зауважують, що синергетика як така може претендувати на статус основної сучасної наукової парадигми. Вони інтерпретують таку глобалізацію у вигляді об'єктивної еволюції геобіосоціосистеми чи цільової функції нелінійного процесу самоорганізації соціальної системи в надскладному організмі мегасоціуму, який, своєю чергою, представляється локальними соціумами, що живуть за власною ідеальною програмою життєвого циклу (зародження, становлення, упадок). Відповідно до положень такої парадигми історичного знання процес глобалізації постає як універсальна історія з циклічним характером [109, с. 199].

Під час вивчення глобалізації у вигляді багатовимірної системи універсалізованих політичних, економічних, соціальних та культурних інститутів, а головне – принципів їх дії, формується досить велика база теоретичних та емпіричних підстав, які детермінують світ як єдину цілісну систему. Проте це твердження, що існує теоретично, не може однозначно репрезентувати власну практичну реальність. Отже, можемо констатувати, що суспільство де-факто постає в ролі мережі соціальних відносин з обопільними інтересами й очікуваннями і де-юре – як нормативний консенсус, що, своєю чергою, прийнятий усіма інститутами і можливий на різних стадіях його розвитку.

Велика кількість індикаторів підтверджує постійно зростаючу взаємопов'язаність людей і держав. Це – кількість і типи договорів або й самих міжнародних урядових інституцій, імпорт та експорт, рівень інвестицій,

етнічний, релігійний, лінгвістичний склад населення різних країн, військові союзи та ризики для довкілля. Такі різнопланові тенденції світових взаємодій, своєрідного руйнування і перегляд кордонів посилюють усвідомлення взаємозалежності різних суб'єктів міжнародної політики [68, с. 312]. У такий спосіб ізольовані цивілізації перетворились на систему інтенсивних моделей обміну та моделей влади, ієрархії, нерівності, яка внутрішньо взаємопов'язана.

Концепція єдиної світової системи та визнання ускладнених всесвітніх соціальних мереж, стратегій глобального рівня, що використовують світові політичні актори, космополітизм глобальних міст не є визначальною ознакою існування світового соціуму. Сама ж ідея єдиного політичного простору, що поступово стає взаємопов'язанішим та інтегрованішим, – необхідна, хоча вона сама собою не обумовлює створення глобального соціуму. В контексті політичної універсалізації це можна описати, адже наявність певних універсалій становить необхідну умову формування глобального простору, але їхнє існування не є безумовною ознакою існування такого простору.

Безсумнівно, чимало дослідників не вважають ідею всесвітньої республіки утопічною, аргументуючи цю, на їхній погляд, реальну можливість розвитком економіки, права та демократії цілісними (уже на цьому етапі), універсалізованими правилами співжиття загалом. Однак, беручи до уваги останні десятиріччя, посилення митних, економічних та міграційних перешкод, на наш погляд, таке явище як єдиний глобалізований соціальний простір є сумнівним. Цю тенденцію можна розглянути на прикладі європейського соціального простору, який насправді є досить поляризованим, унаслідок наявних суттєвих соціокультурних та економічних диференціацій, світоглядних і ціннісних відмінностей.

Історична практика позиціонує і ту ідею, що побудова мегасуспільства багато в чому відрізнятиметься, як вважає В. Кувалдін, від уже пройдених етапів [66, с. 4]. З його погляду, воно не знищує вже наявних суспільств, а реорганізовує їх вже у своєму складі, відповідно до власної внутрішньої організації, тобто відбувається процес поглинання. За цими положеннями

наразі не існує моделі цього універсалізованого суспільства, яка слугувала б прикладом для його формування в реальності, радше за все – відповідно до утворених нових універсалій. Завдяки впливам найефективніших та найорганізованіших суб'єктів історичного процесу, це суспільство самостійно і глобально зростатиме. Для створення спільного блага суспільство може набувати форми кооперативного підприємства. У такому випадку постає питання, чи доцільно розглядати постання цього загальносвітового угруповання, коли це кооперативне товариство виходить на міжнародний рівень.

Таку доцільність можна розподілити на чотири типи свідомості: 1) антропологічна свідомість, що становить собою самоідентифікацію з людством та його неоднорідність; 2) екологічна свідомість, основна характеристика якої – усвідомлення єдності соціуму з біосферою; 3) діалогічна свідомість, що аргументує необхідність співвіднесення критичного розуму і взаєморозуміння; 4) політична свідомість, яка містить в контексті цього дискурсу усвідомлення спільної відповідальності і солідарності. У такий спосіб можна вивести чіткі контури понять транснаціонального громадянського суспільства та міжнародного публічного простору. Однак тут не варто забувати, що для практичного втілення цих понять має відбуватися складний процес політичної універсалізації, яка сприяла б створенню глобальної політики [66, с. 5].

Існує, звичайно, й протилежна думка, що стверджує нереальність її формування, оскільки саме поняття ідентичності потребує наявності індивідів, з котрими людина не може себе ідентифікувати тією чи іншою мірою, тобто задля визнання себе в певній структурній одиниці необхідного існування й інших структурних одиниць. Так детермінується неможливість існування гомогенності соціуму. У зв'язку із цим не можемо констатувати створення глобального суспільства, допоки не будуть уніфіковані найважливіші політичні цінності й інститути, які матимуть однакові значення та вагомість у всіх локальних суспільствах. Однак, на нашу думку, це неможливо через існування

різних середовищ, де перебувають локальні політичні системи. Тому реальніше створити міжнародне суспільство у формі практичної асоціації, що функціонує на засадах влади закону і не являє собою певного глобального проекту. Наприклад, Н. Луман трактує поняття глобалізації як формування глобальної соціальної децентралізованої системи, у якій відбуваються складні процеси взаємодії множинних політичних, економічних, соціокультурних акторів (індивідів та соціальних груп) [68, с. 318].

Якщо спробувати побудувати теоретичну модель універсалізованої, політичної системи, то, з нашого погляду, доцільно виокремити декілька чинників, які потрібно врахувати. По-перше, становлення такої системи потребує визначення вектора еволюції і людства загалом, і окремого індивіда. Отже, процес універсалізації відбувається через свідомість цього індивіда за допомогою його розуму й інтелекту, потенціалу комунікативних зв'язків, які сформовані всередині суспільства поміж окремими групами чи індивідами, а також за допомогою здатності самої людини ідентифікувати себе істотою політичною та реалізувати власний потенціал. У такий спосіб ми виокремимо таку вирішальну роль утвердження політичних універсалій, як інформаційна революція, що має полягати у збагаченні соціальною інформацією з розвитку сучасних глобальних інформаційних та комунікаційних мереж.

По-друге, окремим, дуже вагомим, чинником є системна цілісність глобального суспільства, яка теоретично мала б утверджуватись природним способом, формуватись не за принципами уніфікації та вертикальної (владної) субординації його суб'єктів, а через їхнє горизонтальне (комунікативне) розміщення, на засадах рівноправної взаємодії й обов'язкового збереження родових, релігійних, національних та цивілізаційних визначень.

По-третє, становлення якісно нової спільноти, за відповідними уніфікованими принципами, легітимація відповідної універсальної політичної системи стають, по суті, пришвидшувальним механізмом для формування глобального соціального капіталу, що в такій системі має великі шанси стати вагомим, аніж його нинішній сумарний потенціал. Тому передусім ця

площина потребує пошуків резервів подолання кризи сучасної світосистеми, надання нових відчутних імпульсів для розвитку політики.

По-четверте, важливим та невід'ємним аргументом постає необхідність виваженого підходу до формування нової універсалізованої інституційної архітектури, яка відповідала б принципам та ідеалам цієї універсалізації, сприяла б поглибленню довіри між людьми і могла б, як зазначає А. Гальчинський, слугувати їм інструментом для реалізації нових пластів політичного капіталу [37, с. 87].

На сучасному етапі світ складається з безлічі національних суспільств, тому окремі дослідники вважають суспільство транснаціональним громадянським [72, с. 11].

Отже, ми не можемо заперечити універсальність масштабів сучасного громадянського суспільства. Адже на рівні міжнародної політики та міжнародних відносин окреслюється громадянське суспільство, структурними елементами якого є низка наднаціональних співтовариств, транснаціональних неурядових організацій, колективних глобальних рухів, наукових або фахових асоціацій. Ці структурні елементи відіграють вагомую роль як політичні актори універсального рівня, тому перебувають у постійній взаємодії з державними та міжнародними організаціями і мають значні важелі впливу на формування майбутнього світового товариства. Відтак вони перетворюються на інструменти демократичного глобального управління, продукування нових універсалізованих цінностей, які натомість сприяють усвідомленню людством власної єдності і спільного майбутнього. Однак ця теза не може однозначно стверджувати наявність світового суспільства, оскільки це – лише один вимір універсального простору, хоча перелічені інститути не обмежують всього спектра форм організації соціального життя на транснаціональному рівні. До цього списку можна долучити і різноманітні багатонаціональні корпорації, релігійні спільноти, космополітичні еліти, етнічні діаспори тощо.

Раціоналізованішою та безпечнішою (відносно концепції універсального суспільства) можна вважати концепцію світового суспільства як всесвітньої

асоціації народів, держав, міжнародних організацій, наднаціональних союзів. Ця модель побудована на засадах досягнення певних нормативних консенсусів, загальноприйнятих органів світового рівня, а також на основі орієнтацій на контекстуальний універсалізм і діалог культур. Своєю чергою, це обумовлюється неможливістю існування моністичного гомогенного суспільства світового рівня. Відтак можемо констатувати поширення ідей множинних ідентичностей (або локальних, регіональних, космополітичних тощо), які є перехрещеними й охоплюють різні права та обов'язки. Проте це не є гарантією того, що світове суспільство вимагатиме високого рівня космополітичної лояльності й відмови від обов'язків перед близькими чи навколишнього середовища від своїх членів. Вона радше гарантуватиме наявність спільної ідентичності через її відчуття. Натомість ця ідентичність дасть змогу співвідносити себе з іншими членами соціуму на такому рівні, який допоміг би поставити їхні інтереси на одному щаблі з нашими чи інтересами нашого оточення [21, с. 117].

Іншу концепцію-модель світового суспільства розробили прихильники вселюдської демократії, котра, на їхню думку, складається з універсального глобального суспільства, своєрідно з'єднувальних (взаємопроникних) конструкції законів і влади, космополітичних інституцій, що повинні виконувати роль віддаляючого проміжку між політичною владою і традиційно фіксованими територіями [21, с. 113]. Така концептуальна модель спровокована розумінням суспільства як мережі соціальних відносин, де кожен аспект цих відносин має певні очікування, що в ідеалі потребує нормативних консенсусів, які повинні прийматись усіма органами владних структур.

На початку XXI ст. ще не реалізовано моделі суспільства як універсального глобального соціуму, за умови дотримання всіх канонів згадуваної нами концепції. Так, А. Мартинеллі зауважує: це може означати, що така модель не може бути реалізованою і в майбутньому. Однак у цій теорії простежуємо зростаючу кількість універсалізованих цінностей, які впливають на побудову такої моделі.

На думку А. Мартинеллі, національна ідентичність становить перешкоду формуванню універсального суспільства, оскільки в ньому не існує універсалізованих ідентичностей, цінностей, норм та інститутів. Це зумовлює ідентифікацію окремих індивідів або соціальних груп за власними мірками (виникає зіткнення цінностей, які в цьому випадку протилежні універсалізованим) і насильне їх впровадження в життя інших людей задля отримання певних переваг.

Процес глобалізації характеризується також наявністю напруги між економічною її складовою у вигляді самої глобальної економіки і технічної взаємозалежності й соціальними зв'язками та культурно-політичною, що виявляється у зростанні політичної фрагментації як такої. Отже, глобальні, універсалізовані тренди в культурній або правовій сфері співвідносяться з явищами локальних культур, навіть різновидами їхніх гібридних форм. У такий спосіб ці універсалізовані уявлення про глобальне суспільство перебувають у підпорядкуванні національним локальним, етнічним, релігійним, а подекуди – і специфічним ідентичностям окремих країн [72, с. 12].

М. Онопрієнко робить, на нашу думку, цілком репрезентативний висновок, що «світові дослідження цінностей (зокрема у двох останніх опитувалися громадяни 80 країн) і дослідження Євробарометру в країнах ЄС засвідчують, що більшість респондентів вважає себе насамперед громадянами саме своїх держав, а не членами локальних співтовариств чи наднаціональної організації громадян світу» [85, с. 104]. Тому, на нашу думку, не варто перебільшувати вагомість змін на зразок національних ідентичностей, навіть у зміцнілих демократіях Заходу. Ці зміни характерні для національних держав, попри звернення до Європи й інших світових спільнот. Така модель могла бути втілена в такій моделі наднаціональної ідентичності, як формування радянської суперідентичності на основі ідеології класового інтересу. Ця модель передбачала нівелювання всього національного. Інакше кажучи, національне переводилось у бутафорську і нежиттєздатну форму, що й спричинило крах цієї системи і подальше створення чи відтворення великої кількості національних ідентичностей на пострадянському просторі.

На сучасному етапі не може бути мови ані про створене світове суспільство, ані про світову політичну систему. Не планується формування загальної світової держави з єдиним громадянством, правами й обов'язками. Не існує також і федеративного союзу держав у формі імперії. Однак така модель поступово починає реалізовуватись за допомогою інтеграції і регуляції поліархічною формою глобального управління [82].

А. Мартинеллі визначає чинники сприяння формуванню універсальних інституцій поліархічного глобального управління:

- гармонізація внутрішнього законодавства в питаннях, які регулюються міжнародними угодами або впливають з рішень інших країн;
- зміцнення наднаціональних органів на світовому рівні (реформована ООН) і на рівні регіонів через реформований ЄС та аналогічні політичні одиниці та в регіонах світу; для уникнення політичного хаосу ці органи повинні отримати більше повноважень і ресурсів унаслідок добровільної відмови національними державами від частини суверенітету;
- розвиток правил співіснування, сумісних із загальними принципами (починаючи від Декларації ООН з прав людини) і процедур контролю за процесом підготовки рішень, що можуть мати глобальні наслідки;
- виявлення етосу співпраці на засадах прозорості і підзвітності, практика регулярних консультацій з тими, хто залучений до прийняття рішень з можливими глобальними наслідками;
- самоврядування спільнот як механізмів соціальної та політичної організації на рівні світу для наділення владою індивідів і груп;
- поширення й консолідація регіональних наднаціональних союзів на зразок ЄС з механізмами кооперації в публічній політиці й об'єднання ресурсів для спільних цілей через добровільну відмову від частини суверенітету державами-учасницями [73, с. 25].

Науковець цілком правомірно виокремлює також декілька політичних та культурних трендів, які стали вагомими перешкодами на шляху до формування демократичного світового суспільства з поліархічним глобальним управлінням. Це:

1. Звернення найсильніших міжнародних політичних акторів до питань спільного інтересу в термінах своїх вузьких світоглядів і власних конкретних цілей та інтересів.

2. Стратегії, рішення й реальна поведінка міжнародних організацій, які, за визначенням, повинні мати широку підтримку серед людей, окрім захисту свого бюрократичного виживання і привілеїв. Однак вони часто спрямовуються на користь їх найсильніших членів (наприклад, членів Ради Безпеки ООН або «великої вісімки»).

3. Збереження глибоких нерівностей поміж країнами і народами, які стимулюють цілком виправдані звинувачування в соціальній несправедливості. Депривація і як абсолютна бідність нижче порога щоденного виживання, і як відсутність можливості використати свою свободу вибору для покращення життєвих шансів індивідів та груп – значна перешкода для демократичного глобального управління, джерело агресивних рухів і доктрин.

4. Поява нових форм фундаменталізму, агресивного націоналізму і трайбалізму. Вони конструюють ідентичність на ґрунті примітивних зв'язків і догматичних вірувань, гальмують зростання демократичного громадянства.

Сучасному світу властива наявність деформованих локальних ідентичностей, які є відповіддю на тенденції глобалізації. Скажімо, релігійні вірування фундаменталізму чи певні ідеологічні догми відкидають наявність напруги поміж культурними меседжами та конкретними культурними кодами. Водночас вони намагаються монополізувати це повідомлення, продукуючи істини, що не здатні редукуватись, у такий спосіб створюючи умови неможливості діалогу культур. Фундаменталісти та істинно віруючі живуть в есхатологічний час. Для них реформаторські проекти поліпшення нинішнього суспільства знецінені задля воскресіння та порятунку.

– Зниження партиципації в демократичній політиці та падіння довіри до демократичних процесів, інституцій розвинених країн з представницькими урядами, це, як засвідчують неодноразові опитування громадської думки, послаблює привабливість демократії та ускладнює її експорт у країни з авторитарними режимами.

– Збереження авторитарних режимів, які порушують громадянські права й політичні свободи в багатьох країнах. Вони не сприяють посиленню громадянської підзвітності на глобальному рівні.

– Серед причин малоімовірності існування універсального глобального суспільства А. Мартинеллі називає ще чинник збереження національних держав, які конкурують за владу і блага. Щоправда, він одразу уточнює: з урахуванням усталеності національної держави як інституціалізованого втілення політичної влади та джерела колективної ідентичності цілком можливий багатополлярний світ, що регулюється формою поліархічного глобального управління [73, с. 26].

Отже, універсальне суспільство як таке доцільно осмислювати крізь процес формування соціальної реальності, яка є системою взаємовідносин між окремими суб'єктами універсалізованого глобального простору. Так створюється абсолютно нова архітектоніка будови світу, що становить основу глобальної асоціації. Варто зауважити: це універсальне суспільство в жодному випадку не може бути побудованим лише завдяки налагодженню міжнародної політичної або економічної взаємодії. Адже ця модель є звуженою у трактуванні самого глобального суспільства, оскільки тут мова повинна бути про рівень глобальної ідентичності, кількість універсалізованих цінностей, які стають основою формування такої ідентичності. Інакше кажучи, коли світове суспільство характеризує певну багатоманітність без єдності, «то глобальне суспільство є формою організації, яка відіграє роль елемента, що забезпечує єдність в умовах транснаціональної багатоманітності»[21, с. 117].

Нове розуміння універсального соціуму створює і власний соціальний дизайн. Він формуватиметься у вигляді глобальної мережі, у глибинах якої здатне розчинитись централізоване середовище проживання та відбувається змішування актуального й ілюзорного, народження складного нескінченного простору мегаризиків, де й функціонує цей соціум.

Універсальний комунікативний соціум – тип соціальної організації, якій властивий синтез глобального та комунікативного аспектів розвитку

суспільства. У цьому контексті вагомим моментом постає багатоманітний обрій, який не повинен піддаватись інтеграції у світовий простір та відкриватиметься лише тоді, коли відтворюватиметься і зберігатиметься у вигляді комунікацій. Це, своєю чергою, зумовлює помилковість розуміння глобального суспільства як меганаціонального співтовариства, що охоплює та ліквідує всі національні суспільства.

Ми вважаємо, що цей підхід дає змогу безпосередньо розкрити особливості розуміння комунікативного суспільства, хоча, з погляду методології, розглядати комунікативні суспільства потрібно як окремі структурні компоненти глобального суспільства. Нашу думку підтверджують теорії комунікативного співробітництва (Х. Апеля), комунікативної дії (Ю. Хабермаса) й автопоетична теорія систем (Н. Луман), що розуміють комунікацію як основу теорії соціуму і нівелюють таку роль інститутів, структур чи певних систем [101, с. 113].

Досліджуючи універсальне суспільство лише у вигляді системи зовнішніх відносин, які формуються внаслідок реалізації інтересів громадян у межах світового простору, потрібно враховувати його внутрішній і зовнішній виміри. Першому характерна наявність окремих соціальних систем зі спільним стилем господарювання, технології реалізації політики, права, наукової діяльності, ведення сімейних стосунків, які зумовлені власним логічним мисленням, а їхня структура ґрунтується на існуючих верствах, прошарках, релігійних чи етнічних групах. Щодо другого, то йому властиві відповідні форми взаємодії між суспільствами в процесі реалізації соціальної політики, які провокують виникнення універсальної самосвідомості громадян. Це дає змогу досягнути певного рівня ідентичності, а відтак й універсалізації виробництва, культури, мови, ринку праці, системи освіти, що означає прийняття ідеї глобального соціуму.

Під час аналізу наслідків таких процесів виникають твердження про формування системи взаємодії міжнародних організацій, елітних клубів, транснаціональних корпорацій, різноманітних субкультур, яка становить, за

словами О. Неклесса, конструкцію Глобального граду. Учений наголошує на тісному зв'язку між мешканцями цієї інтернаціональної трансформації, що подекуди міцніший, аніж населення самих країн [82].

Надзвичайно важливий факт неможливості реалізації універсального суспільства як організаційної структури. Дослідники обґрунтовують це тим, що універсальний соціальний контекст у вигляді інтегрального продукту складних інтеракцій між суб'єктами глобального простору нагадує активне, вкрай складне темпоральне нелінійне середовище, котре еволюціонує віддалено від стану рівноваги. І як кожне відкрите нелінійне середовище, цей контекст має власну історію, свої канали впливу на всі реалії, що спонтанно виникають й еволюціонують у загальнопланетарному соціокультурному просторі.

Натомість сформулюємо тезу: існування такої глобальної світової системи, попри наявність безлічі універсалізованих процесів, цінностей та інститутів, якщо й реальне, то короткотривале й абсолютно нестійке. На цьому етапі забезпечення її довготривалого існування й утримування стабільного стану нереальне через відсутність інтегрованих сил, які спромоглись би це зробити. Однак доцільніше розглядати глобальне суспільство як форму соціальної організації, що забезпечує глобальну консолідацію в процесах реалізації спільних потреб та інтересів громадян у межах світового простору. Таким інтересом для громадян може бути радикальне перетворення наявного світопорядку. За І. Валерстайном, досягнення цієї мети можливе за умови впровадження світового соціалізму, що стане механізмом об'єднання народів на засадах соціальної справедливості, рівності й істинної демократії [33, с. 25].

Доцільність використання категорій індивідуальної та колективної ідентичності засвідчують труднощі, які виникають під час спроб обґрунтувати можливість існування єдиного глобального суспільства та розумної ідентичності в межах складних суспільств. Вони дають безліч підстав для того, аби визнавати історично віджилим застосування поняття ідентичності, що властиве для високої культури, сконцентрованої навколо держави. Визначення

нової ідентичності в складних суспільствах можливе за її порівняння з формами ідентичності, характерними для високих культур.

По-перше, нова ідентичність, з позиції Ю. Хабермаса, долає кордони окремих держав і не співвідноситься ні з певною територією, ні з певною організацією. Її не можна визначати належністю до союзів або членством у них, які регламентуються формальними правилами, певними умовами вступу чи виходу (наприклад, громадянство, партійність тощо). Такі форми комунікації, які утворюють норми і цінності, зовсім не мають чіткої форми дискурсів і не завжди інституціолізовані. Загалом їм властивий дифузний і субполітичний характер, хоча вони опосередковано впливають на політичну систему. Ці процеси часто виявляються в тому, що сфери життя, які були раніше автономними, втрачають свою відокремленість, наприклад, сучасне мистецтво [101, с. 102–104]. З одного боку, воно стає дедалі езотеричнішим і видає себе за ненауковий модус пізнання, а з іншого – залишає музеї, театри, концертні зали й бібліотеки, щоби звільнитися від автономії чудової ілюзії та втілитися в практику життя, тобто впливати на почуття, стимулювати сприйняття, навіть самому втілюватися в парадигмальних формах життя.

По-друге, нова ідентичність світового суспільства, яка ще тільки виникає, не може втілюватися безпосередньо в картинах світу. Щоправда, аби структурно аналогічно доповнювати постконвенціональні ідентичності, вона має іманентно виходити із цінностей універсалістської моралі. Цій ідентичності більше не потрібен незмінний зміст для збереження стабільності, але змістовність, у кожному окремому випадку, їй необхідна. Системи інтерпретації, які становлять гарантію ідентичності та виявляють тепер місце людини у світі, різняться від традиційних картин світу не стільки меншим охопленням, скільки власним статусом, що передбачає їхній перегляд [16, с. 54]. Такі інтерпретації частково підживлюються критичним засвоєнням традицій, зверненням до найпопулярніших наукових ідей тощо. Ці проєкції ідентичності не можуть претендувати на статус наукових теорій. Вони нагадують радше практичні гіпотези, які будуть суттєво структурувати уявлення населення будь-якої країни про себе і світ загалом.

По-третє, ідентичність нового світового суспільства супроводжується усвідомленням того, що це суспільство ще не має чіткої основи, не може бути ретроспективно спрямоване на традиційні цінності, але не може бути й винятково проспективно зорієнтоване на завдання планування чи проєктивні форми життя [17, с. 113]. У накресленнях планування відображаються системні проблеми й обмеження системних структур настільки, наскільки вони усвідомлюються людьми і стають предметом політичних рішень або адміністративних заходів. У проєктованих формах життя виражаються комунікативні зміщення цінностей і норм. Однак радикальна орієнтація на майбутнє, що простежується аж до формування ідентичності, має власну межу в основах нової ідентичності.

Загалом Ю. Хабермас констатує: у випадку, коли в універсалізованих суспільствах викристалізується нова колективна ідентичність, то вона навряд чи отримає форму або завчасно визначений зміст. Нова ідентичність буде незалежною від певних організацій ідентичності співтовариства людей, які дискурсивно й експериментально формують свої знання про ідентичність за допомогою конкуруючих проєкцій ідентичності. Проте подібна стратегія, з нашого погляду, методологічно надто вразлива і, крім того, аксіологічно ангажована, упереджена. Феномен, що спричиняє зливу різнобічних оцінок, потребує найвиваженішого аналітичного підходу [102, с. 318].

Як зазначає Дж. Смелзер, постання тривкої міжнародної спільноти має передбачати інше тлумачення ідентичності, коли в центрі уваги перебуває світ чи людство загалом, а не нації, верстви, касты, релігії, племена й інші угруповання. Дослідник стверджує: уявлення Е. Еріксона про єдине всесвітнє людство, де кожен вважає кожного приналежним до одного виду, все ще є безнадійно утопічними в сучасному світі, ймовірно і такими, які ніколи не зможуть бути реалізовані. Схоже, що еволюція відчуття міжнародної спільноти не здатна набути вигляду «Gemeinschaft», як того вимагають погляди Е. Еріксона. Важливу роль у побудові моделі соціальної організації глобального суспільства відіграє глобальна мережа, що сама собою є інструментом його

функціонування. Інтернет-мережа представляє різні культури, релігії, відмінні способи життя та мислення, які становлять ідеальне середовище для позиціонування ідеї глобального співтоварства [17, с. 178].

Принциповий момент дискусії мережевих структур – визначення їхнього місця відносно держави як інституту організації суспільства і ключового суб'єкта міжнародних транснаціональних відносин. Зазначимо передусім, що мережеві структури є організаційним принципом, щодо якого важливо розрізняти питання ідеології і техніки. Цей момент дає змогу відійти від поширеного протиставлення в площині «держава – мережі». Можна визначати мережі, що діють всередині світового співтовариства, але вони тісно пов'язані з громадянськими суспільствами і державами, на основі яких були створені.

Виокремлюють мережі, ідентичність і пов'язаність яких з конкретними суспільствами й державами дедалі слабшають. Існують також антисистемні мережі, до котрих належать негативні явища – міжнародний тероризм, наркотрафік тощо. Унаслідок діяльності перших очікування окремих держав у межах контролю зростають, а внаслідок дії антисистемних мереж нівелюється ефективність інституту держави і в організації внутрішнього життя країни, і в можливості державно-центричної координації міжнародних відносин.

Процес формування глобального суспільства неможливо досліджувати без аналізу основних засад соціальної інтеграції та соціальної регуляції. Істотні принципи соціальної інтеграції й регуляції (способи координації дій, розподілу ресурсів, структуризації конфліктів) – це влада або ієрархічний контроль, обмін чи координація у формі трансакцій і солідарність як нормативна інтеграція. Кожен із цих принципів має своїх класиків. Це Т. Гоббс і М. Вебер, Е. Сміт і М. Поланьї, Е. Дюркгейм і Ф. Тьонніс, а також сучасні концепції суспільних наук. Зазначені принципи історично ідентифікуються з різними інститутами відповідно до рівня аналізу й типу соціальної системи. Владу загалом вважали конституюючим принципом держави, інших публічних і приватних форм управління та бюрократичних організацій, обмін – конституюючим принципом різних типів ринків, а солідарність – конституюючим принципом різних форм

співтовариств від традиційного типу (сім'я, клан) до новітніх колективних рухів.

Держави, ринки, співтовариства можуть перебувати в конфліктному стані за наявності глобальних ринків, які руйнують суверенітет держави та комунітарні традиції. Вони співпрацюють по-різному, забезпечуючи механізми глобального управління. Ринки як інституційне втілення принципу обміну, система координації людських дій у масштабах усього суспільства і світу загалом є великими інтеграторами, поєднуючи дедалі більше людей і скорочуючи відстані в просторі й часі. Однак ринок у вигляді найдинамічнішої форми обміну потребує своєрідного приручення задля контролювання його деструктивної дії на соціальні зв'язки. З одного боку, міжнародні, регіональні й інші ринки збільшують свободу вибору індивідів і груп, відкривають нові можливості розвитку, роблять внесок в інтеграцію внаслідок продуктивної взаємозалежності та поширення стандартів споживання. Вплив зарубіжних товарів, символів і значень узагалі радше збагачує, аніж звужує місцевий культурний ареол, розширює можливості вираження автохтонних стилів життя. Окрім того, споживання подібних товарів дає відчуття рівних можливостей. З іншого боку, міжнародні ринки створюють нові моделі ієрархії та нерівності, залучення і вилучення, які виходять за межі національних кордонів і проникають в усі суспільства й регіони світу.

Ринки як такі організують економічний простір відповідно до міжнародного поділу праці та влади, обмежують конкуренцію бар'єрами для новачків контролем за інноваціями, поширюють свої стилі життя і моделі споживання, загрожуючи в такий спосіб наявним формам соціального об'єднання. Традиційна географічна ієрархія щораз більше простежується поруч зі соціальними етнічними нерівностями у великих містах світу – слабкорозвинених країнах [80, с. 204].

Процес універсалізації, хоча це й парадоксально, має супроводжуватись збереженням національної ідентичності людей, що є однією з принципових ознак індивідуалізації суспільного прогресу. Окрім того, потрібно уникати

глобально культурологічного імперіалізму, який ґрунтується на вестернізації й уніфікації. Глобальне суспільство має базуватися не на розмиванні та нівеляції культур, а на їхньому зближенні, використовуючи засади саморозвитку й самозбагачення. Натомість у глобалізаційному процесі зростання міжнародних і міжцивілізаційних контактів посилюється критичним ставленням до цінностей і стереотипів дії традиційних цивілізацій, а універсальні ринкові стимули поступово витісняють регіональні.

Нові форми ідентичності на наднаціональних і транснаціональних рівнях містять реальну загрозу для національної держави та національної ідентичності. Зауважмо, що раніше система суверенних національних держав більш або менш успішно протистояла таким конкуруючим транснаціональним концепціям, як панісламізм, міжнародним організаціям – ООН, Всесвітньому банку або Міжнародному валютному фонду. Сьогодні ж цей моральний фундамент, який робив привабливим саму ідею національної держави для його громадян, поступово нівелюється. У цьому контексті доречно нагадати твердження вченого Б. Кувалдіна про те, що передчасно списувати з рахунків національні держави як основні суб'єкти міжнародних відносин. Саме вони формують меґасуспільство, дотримуючись своїх цілей та інтересів [66, с. 18].

Впродовж останніх десятиріч національне дедалі інтенсивніше взаємодіє з міжнаціональним, транснаціональним і глобальним. Однак, попри значну еволюцію національно-державної організації людства та її глибокі глобальні наслідки, вона не є вираженням єдиної транснаціональної або глобальної системи. Основна складність під час створення та подальшого розширення глобального соціального простору полягає в тому, що політика глобалізації потребує від національної держави координації визначених, раніше незалежних рішень з іншими національними державами та підпорядкування держав інтересам наднаціонального співтовариства.

Найяскравіший приклад транснаціонального простору, де всі учасники добровільно відмовилися від частини власних національних прерогатив на користь співтовариства, – Європейський Союз. У виникненні й функціонуванні

цієї інституції переплелися дві тенденції. Перша – поява нових акторів у системі міжнародних відносин, роль міжурядових і транснаціональних організацій. Друга – трансформації на рівні свідомості, коли національна ідентифікація поступається місцем космополітизації громадянського суспільства. Проте, незважаючи на ці об'єктивні тенденції, національні держави зовсім не прагнуть здавати позиції, у зв'язку з чим світова політика ніби роздвоюється на дві арени глобальних суспільств. З одного боку, зберігається співтовариство держав, у якому правила дипломатії та національних інтересів, як і раніше, відіграють ключову роль. З іншого – вже діє світ транснаціональної субполітики, де задіяні різні організації, мультинаціональні концерни, міжнародні екологічні організації, Всесвітній банк, НАТО, ЄС тощо.

Отже, в умовах глобалізації кардинально ускладнюється структура світового розвитку, трансформуються цінності й норми життєдіяльності людей, видозмінюється система взаємодії між ними (глобальні відносини), утверджується нова модель відносин між суспільствами, встановлюються модерні пріоритети у розв'язанні глобальних системних проблем. Унаслідок цього формується такий тип соціальної організації, як глобальне суспільство, основними інституційними суб'єктами функціонування якого постають транснаціональні структури та міжнародні урядові й неурядові організації, надетнічні утворення, що формують власну внутрішньо глобальну систему відносин, нові форми ідентичності.

Підсумовуючи, доходимо висновку: поняття універсалізації, як і саме явище універсалізації, виникає раніше, аніж глобалізація. Натомість вона у вигляді формації постмодерного дискурсу позбавляє суб'єктів політики від надмірного когнітивного навантаження, покладеного на них кантівською етикою модерну. У такий спосіб від конкретного суб'єкта не вимагається передбачувати інтереси всіх, кого стосується така норма, – цей принцип виявляється у реальному дискурсі всіх, хто до нього причетний.

Отож, універсалізацію ми розглянули як важливий чинник впливу глобалізаційних процесів на транзитні суспільства. Постмодерна й

постструктуралістська методології допомогли нам глибше і ґрунтовніше розглянути такі процеси саме в транзитних суспільствах, оскільки вони глибоко взаємопов'язані, не уявляються як окремі чинники.

З нашого погляду, процеси універсалізації постають не як формування уніфікованого суспільства, а у вигляді об'єднання людства всередині загальності різнорідних і різноманітних національних, релігійних, цивілізаційних та інших складових елементів. Інакше кажучи, універсалізація насамперед є справедливим процесом інтегрування людства у всіх сферах його діяльності через об'єднання його єдиною системою цінностей, орієнтацією становлення одного взаємозалежного світу, тобто це – прогрес у нових умовах.

Отже, на думку дослідників, процеси внутрішньої універсалізації можуть задовольнити лише обмежене коло запитів на вузьколокальному рівні, але не здатні стати підґрунтям конкурентоспроможності суспільства на глобальному рівні. Саме тому герметизація суспільства в принципі неможлива, оскільки рано чи пізно це призведе до його примусової глобалізації.

Знову ж таки, враховуючи негативні аспекти зовнішньої універсалізації суспільно-політичної системи, можемо констатувати: процеси глобалізаційної універсалізації як процеси, що мають радикальний відтінок, не спрацюватимуть для локальних суспільств. Адже вони, маючи на меті лише майбутню перспективу, не охоплюватимуть усіх явищ, подій, будучи орієнтованими назовні та часто залишаючи поза увагою внутрішній аспект. У такому випадку суспільство, тримаючи курс лише на зовнішню універсалізацію, не зауважуватиме вагомих внутрішніх змін і не спонукатиме до перехідного етапу та формування нового політичного простору, а лише намагатиметься компенсувати їх, спричиняючи в такий спосіб зайві витрати часу і зусиль. Важливо усвідомити, що процеси внутрішньої універсалізації є рівноцінно важливими (або й важливішими) з процесами універсалізації зовнішньої та можуть постати у вигляді окремого вектора, сценарієм розвитку суспільства в епоху глобалізаційних перетворень.

Глобальне суспільство як таке варто осмислювати крізь процес формування соціальної реальності, що становить систему взаємовідносин між окремими суб'єктами універсалізованого глобального простору. Внаслідок цього створюється абсолютно нова архітектоніка будови світу, яка є основою глобальної асоціації. Нагадаємо також, що це глобальне суспільство в жодному випадку не може бути побудоване лише завдяки налагодженню міжнародної політичної чи економічної взаємодії. Адже така модель є надто звуженою у трактуванні самого глобального суспільства, оскільки має йтися про рівень глобальної ідентичності, кількість універсалізованих цінностей, які стають засадами формування такої ідентичності. Інакше кажучи, за умов, що світове суспільство характеризує певну багатоманітність без єдності, глобальне суспільство становить форму організації, яка відіграє роль забезпечувального елемента єдності в умовах транснаціонального розмаїття.

В умовах глобалізації кардинально ускладнюється структура світового розвитку, трансформуються цінності і норми життєдіяльності людей, видозмінюється система взаємодії (глобальні відносини), утверджується нова модель відносин між суспільствами, установлюються модерні пріоритети у розв'язанні глобальних системних проблем. Унаслідок цього формується такий тип соціальної організації, як глобальне суспільство, основними інституційними суб'єктами функціонування якого постають транснаціональні структури та міжнародні урядові й неурядові організації, надетнічні утворення, що формують власну внутрішньоглобальну систему відносин, нові типи ідентичності.

Практика об'єктивації глобалізації як процесу гомогенізації світу, схильного до єдиних загальнолюдських (радше – космополітичних) цінностей, прагнення до універсалізації відображає могутній процес розпаду традиційної системи ціннісних установок нації, котрі закріплювали національну ідентичність індивіда. Такі традиційні цінності замінили споживчі цінності, що задаються масовими стандартами, між якими залишається значна прогалина. Остання, створюючи відчуття кризи ідентичності, водночас дає змогу

розширити сферу самовизначення національної ідентичності через самостійний пошук індивідом відповіді на питання «хто я?», варіантів комфортної причетності його до спільної ціннісної системи нації та самореалізації.

Отже, завдання, визначені у нашій роботі, виконані та є певним внеском у дослідження цієї тематики, оскільки вона на сучасному етапі повністю вивчена, беручи до уваги новітні тенденції універсалізації, а відтак і глобалізації загалом.

ВИСНОВКИ

Питанням впливу універсалізації політики на внутрішньополітичні процеси у розвитку держав учені приділяли чимало уваги. Однак дотепер ця проблематика повністю не розкрита. У цьому зв'язку у нашому дослідженні виконано низку завдань і сформульовано його результати:

1. Комплексно проаналізовано суть понять «універсалізація» та «глобалізація». Особливості визначень полягають у рефлексії цих понять і форм їхнього виявлення через найважливіші системовизначальні чинники людського буття – політичну, соціальну, економічну й культурну компоненти. Це дало змогу розглядати глобалізацію як складний суспільно-політичний процес, в основі якого покладено ознаки системності (всезагальність), пріоритетності певних сфер людського життя (переважно економічна та політична), глибока ієрархічність залежності й підпорядкування (незважаючи на «однакові чи подібні» стани реалізації процесів поступу). Водночас поняття «універсалізація» означає не стільки становість, буттєвість, онтологічність реальних політико-владних та інших відносин, скільки принцип організації всієї системи сучасного глобального світового співжиття. Отже, універсалізація як принцип (а не онтологічна форма) визначає суть здійснення глобалізаційних процесів, їхню внутрішню суперечність, форми та методи розв'язання. Найголовніше у визначенні поняття універсалізації полягає в тому, що її системовизначальні засади становлять культура, ментальність, традиції, політичні відносини (на відміну від глобалізації, де цим підґрунтям є система економічних форм життя). У такий спосіб сформульовано авторське визначення політичної універсалізації як складного діалектичного процесу взаємодії системи внутрішніх і зовнішніх чинників, що спричиняє нелінійний процесійний стан розвитку та неоднозначну кореляцію універсального за автентичним, своєрідним через синтезуючу основу ще однієї складової частини – всезагального ціннісно-безпекового вектора спрямування (у часово-просторових вимірах) людської спільноти загалом.

2. Визначено головні методологічні концепти, які допомогли узагальнити сутність поняття «універсалізація» в її політичній формі та особливості співвідношення з поняттям «глобалізація». Доведено, що досліджувану проблему універсалізації політичного процесу, як особливої за своєю складністю нелінійної динаміки, в сучасному світі найоб'єктивніше можна зреалізувати, використовуючи сучасні концепти, що репрезентують методологію структуралізму. Саме це дає змогу системно, через політичні, економічні, соціальні, культурні й історичні чинники визначити особливості функціональної значущості цього феномену (за домінування політичних та комунікативних факторів, на відміну від доби Середньовіччя, коли визначальними у цій структурі були релігійно-етичні й станові чинники, а в Новий час домінував економічний складник).

3. Виявлено за допомогою методологічної бази: а) межі й форми універсалізації як принципу здійснення сучасних глобальних процесів у політиці та економіці сучасного світу; б) критерії формулювання універсалізації, динаміку їхніх змін; в) найвагоміші принципи процесу універсалізації в сучасному глобалізованому світі й тенденції змін. Визначено, що генералізуючою основою в процесі універсалізації політичного життя є не сукупно абстрактні всезагальні принципи глобалізаційних тенденцій, а конкретна зміна діяльнісних засад людського буття (домінування інформаційних технологій та деіндивідуалізація способів виробництва), комунікативних преференцій (розгерметизація культурних, мовних, станових підвалин соціотворення), домінування цілераціональної безпеки та виживання людини у всіх аспектах її самоствердження (від світового принципу Нового часу «знання про себе» до принципу, який ще в Античності проголошував Сократ, – «піклування про себе»), повернення до ідеї та практики розуміння політики як системовизначальної основи людського життя (поглиблення політичної інституалізації усіх його форм у безпековому спрямуванні).

4. Досліджено діалектику внутрішніх та зовнішніх чинників складного феномену універсалізації, як важливої детермінанти (принципу) сучасного

розвитку держав, політик, суспільств та їхніх інститутів. Особливість такої надскладної кореляції внутрішніх і зовнішніх чинників полягає у способах та формах взаємопідпорядкування й взаємодетермінації новаційних і традиційних основ універсалізації. Адже системовизначальним підґрунтям для універсалізації є культура, соціальні комунікації, традиції, норми тощо. Саме ці чинники – найконсервативніші стосовно сприйняття новаційних шляхів, способів, станів власного удосконалення. Тому процес універсалізації, за суттю, – внутрішньо суперечливий, дисгармонійний, де складно сприймаються форми поєднання «своя» і «чужа» культури, «свої» та «чужі» історичні форми соціальних, політичних комунікацій, традицій тощо. Це дало змогу виявити систему позитивних та негативних наслідків політичної універсалізації в сучасному глобалізованому світі.

5. Охарактеризовано систему корелятивних принципів універсалізації й ідентифікації політичних процесів як основи розвитку сучасної демократії. Розглядаючи сутність впливу універсалізуючих процесів на розвиток держави, влади, відносин, встановлено суттєвий вплив на форми та способи ідентифікації політичних процесів. Це пов'язано насамперед з тим, що універсалізація постає своєрідним кооперуючим началом комунікативних форм буття, зокрема політичного. Адже процес усвідомлення ідентифікаційних форм (індивіда, соціуму, нації та ін.) здійснюється передусім через ціннісні, традиціоналістські, нормативні, діяльнісні засади, які в антропологічному порядку мають ідентичні принципи власної функціональності.

6. Сформульовано за допомогою вивчення особливостей впливу універсалістських і глобалізаційних процесів на сучасні тенденції розвитку Української держави висновки, які констатують неоднозначність таких зовнішніх дій. З одного боку, відстоюється ідея домінантного впливу автентичних (історичних, культурних, традиційних норм) підвалин національного буття на всі зрушення в політичному, інституційному, комунікативному контекстах, що зазнала Україна за останні роки. З іншого – констатується факт загострення й інтенсифікації впливу зовнішніх

універсальних принципів, які сформовані в сучасному демократичному світі, а ще – впливу універсальних принципів політики, що діють у недемократичних системах. Отже, наша держава у своєму транзитному стані переживає складну тріадичну систему суперечностей, які позначаються на особливостях її прогресування.

Універсалізм у такому контексті розуміється як процес, спрямований на досягнення універсалізованої політичної цілісності. Однак цілісність не повинна бути нав'язана індивідам, суспільству, нації проти їхньої волі. В іншому випадку процес, що повинен об'єднати політичні маси заради досягнення загальної мети, може спричинити деструкцію всередині суспільства і негативно впливатиме на державний та індивідуальний рівні політичної участі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аванесова Г. А. Межцивилизационные взаимодействия в условиях глобализации / Г. А. Аванесова // Теория и практика культуры. – М., 2004. – Вып. 2. – С. 63–90.
2. Адамович А. Новое мышление и инерция прогресса / А. Адамович, Г. Шахназаров // Дружба народов. – 1988. – № 6. – С. 184–198.
3. Аймермахер К. «Свое» и «чужое» прошлое / К. Аймермахер, Г. Бордюгов // Национальные истории в советском и постсоветском государствах / ред. : К. Аймермахер, Г. Бордюгов. – М., 2003. – С. 14–21.
4. Андрущенко Т. В. Ціннісний дискурс цивілізацій / Тетяна Вікторівна Андрущенко ; Нац. пед. ун-т М. П. Драгоманова. – К. : Ун-т «Україна», 2011. – 439 с.
5. Ашкеров А. Непроизводственные сообщества: между глобализацией и «постмодерном» / А. Ашкеров // Сумерки глобализации. – М. : АСТ, 2004. – С. 183–189.
6. Ашкеров А. Философия глобализации / А. Ашкеров // Сумерки глобализации. – М. : АСТ, 2004. – С. 85–87.
7. Бади Б. Культура политического / Б. Бади. – М., 1983. – С. 77–83.
8. Баталов Э. Я. Мировое развитие и мировой порядок (анализ современных концепций) / Э. Я. Баталов. – М. : Рос. полит. энциклопедия (РОССПЭН), 2005. – 374 с.
9. Бауман З. Глобалізація. Наслідки для людини і суспільства / З. Бауман ; пер. з англ. І. Андрущенка ; за наук. ред. М. Винницького. – К. : Вид. дім Києво-Могилянської академії. – 2003. – 473 с.
10. Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества / З. Бауман. – М. : Изд. «Весь мир», 2004. – 188 с.
11. Бауман З. Индивидуализированное общество : пер. с англ. / З. Бауман ; под ред. В. Л. Иноземцева. – М. : Изд-во Логос, 1997. – 390 с.
12. Бауман З. Спор о постмодернизме / З. Бауман // Социологический журнал. – 1994. – № 4. – С. 32–34.

13. Бауман З. Текучая современность : пер. с англ. / З. Бауман ; под ред. Ю. А. Асочакова. – СПб. : Питер, 2008. – 240 с.
14. Бек У. Концепция общества риска [Электронный ресурс] / У. Бек. – Режим доступа : <http://www.sociosinfo.ru/socios-1105-1.html>
15. Бек У. Что такое глобализация? / У. Бек. – М. : Прогресс-Традиция, 2001. – 304 с.
16. Бек У. Что такое глобализация? Ошибки глобализма – ответы на глобализацию / У. Бек. – М. : Прогресс-Традиция, 2001. – 304 с.
17. Бенхабиб С. Притязания культуры. Равенство и разнообразие культур в глобальную эпоху : пер. с англ. / С. Бенхабиб ; под ред. В. Иноземцева. – М. : Логос, 2003. – 350 с.
18. Бжезинский З. Великая шахматная доска [Электронный ресурс] / З. Бжезинский. – М. : Международные отношения, 2000. – Режим доступа : <http://www.lib.ru/POLITOLOG/AMERICA/bzhezinskij.txt>
19. Блау П. Различные точки зрения на социальную структуру и их общий знаменатель / П. Блау // Американская социологическая мысль: тексты. – М., 1996. – С. 98–104.
20. Богатуров А. Д. Лидерство и децентрализация в международной системе / А. Д. Богатуров // Международные процессы. – 2006. – Т. 4, № 3 (12). – С. 5–15.
21. Богомолов Б. А. Глобализация: некоторые подходы к осмыслению феномена / Б. А. Богомолов // Вестн. МГУ. Сер. : Социология и политология. – 2004. – № 3. – С. 110–127.
22. Бодрийяр Ж. Прозрачность зла / Ж. Бодрийяр. – М. : Добросвет, 2000. – 571 с.
23. Бодрийяр Ж. Насилие глобального [Электронный ресурс] / Ж. Бодрийяр. – Режим доступа : <http://www.dglobal.narod.ru/violence.htm>
24. Булл Х. Анархическое общество: исследование проблемы порядка в мировой политике / Х. Булл // Антология мировой политической мысли. – М., 1997. – Т. II : Зарубежная политическая мысль XX века. – С. 802–805.

25. Буник В. Детермінантні основи дослідження конфліктів у сучасному універсалізованому світі: методологічний аспект / В. Буник // *Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences*, 2014. – Budapest, 2014. – II (4). – Iss. 23. – P. 55–59.

26. Буник В. П. Детермінантні основи дослідження конфліктів у сучасному глобалізованому світі: методологічний аспект / В. Буник // *Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences*. – Budapest, 2014. – II (5). – Iss. 31. – P. 75–79.

27. Буник В. Методологічні принципи дослідження проблеми універсалізації політичних процесів у сучасному глобалізованому світі / В. Буник // *Вісн. Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка*. – 2014. – Вип. 4. – С. 210–118. – (Серія «Філософсько-політологічні студії»).

28. Буник В. Поняття політичної системи суспільства: теоретичний аспект / В. Буник // *Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences*. – Budapest, 2014. – II (3). – Iss. 18. – P. 74–77.

29. Буник В. Принципи та детермінанти сучасних форм універсалізації політичного буття (методологічні практики) / В. Буник // *Вісн. Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка*. – 2015. – Вип. 6. – С. 194–199. – (Серія «Філософсько-політологічні студії»).

30. Буник В. Універсалізація: суть і головні ознаки / В. Буник // *Вісн. Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка*. – 2014. – Вип. 5. – С. 210–219. – (Серія «Філософсько-політологічні студії»).

31. Буник В. Чинники впливу процесів внутрішньої універсалізації на політичний стан держав в умовах глобалізації / В. Буник // *Вісн. Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка*. – Львів, 2015. – Вип. 7. – С. 138–144. – (Серія «Філософсько-політологічні студії»).

32. Буруковська Н. В. Цивілізаційні суперечності доби глобалізації: аксіологічний аспект / Н. В. Буруковська // *Вісник Академії адвокатури України*. – 2011. – № 1 (20). – С. 5–10.

33. Валлерстайн И. Модернизация: мир праху ее / И. Валлерстайн // *Социология: теория, методы, маркетинг*. – 2008. – № 2. – С. 21–26.

34. Васечко Л. О. Еволюція прав людини під впливом процесу глобалізації / Л. О. Васечко // Форум права. – 2010. – № 4. – С. 121–126.
35. Вебер А. Б. Политика мирового развития между реальностью глобализации и империтивом устойчивости / А. Б. Вебер // Полис. – 2003. – № 5. – С. 38–45.
36. Воронкова В. Г. Глобалізація як процес універсалізації стосунків між державою та ринком [Електронний ресурс] / В. Г. Воронкова. – Режим доступу : http://www.nbuuv.gov.ua/portal/soc_gum/znpqgvzdia/2008_35/pdf_35/VISNIK_35_2.pdf
37. Гальчинський А. Глобальні трансформації: концептуальні альтернативи / А. Гальчинський. – К. : Либідь, 2006. – 312 с.
38. Гантінгтон Семюел П. Протистояння цивілізацій та зміна світового порядку / Семюел П. Гантінгтон ; пер. з англ. Наталії Климчук. – Львів : Кальварія, 2006. – 472 с.
39. Геллнер Э. Условия свободы. Гражданское общество и его исторические суперники / Э. Геллнер. – М. : Моск. шк. полит. исслед., 2004. – 240 с.
40. Генон Р. Кризис современного мира / Р. Генон. – М. : АРКТОГЕЯ, 1993. – 266 с.
41. Герст П. Сумніви в глобалізації. Міжнародна економіка і можливості керування / П. Герст, Г. Томпсон. – К. : К. І. С., 2002. – 306 с.
42. Гидденс Э. Последствия модернити / Э. Гидденс // Новая постиндустриальная волна на Западе: антология. – М. : Academia, 1999. – 227 с.
43. Грей Дж. Поминки по Просвещению / Дж. Грей. – М. : Праксис, 2003. – 293 с.
44. Гринин Л. Е. Современные производительные силы и проблемы национального суверенитета / Л. Е. Гринин // Философия и общество. – 1999. – № 4. – С. 5–44.
45. Дарендорф Р. У пошуках нового устрою: лекції на тему політики свободи у ХХІ ст. / Ральф Дарендорф ; пер. з нім. А. Орган. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 1999. – 109 с.

46. Девятко И. Ф. Модернизация, глобализация и институциональный изоморфизм: к социологической теории глобального общества / И. Ф. Девятко // Глобализация и постсоветское общество (Аспекты-2001). – М. : Стови, 2001. – С. 73–77.

47. Делёз Ж. Логика смысла [Электронный ресурс] / Ж. Делёз // Фуко М. *Theatrum philosophicum* / пер. с фр. Я. Свирского. – М. : «Раритет» ; Екатеринбург : Деловая кн., 1998. – Режим доступа : http://www.koob.ru/delez/logika_smisla

48. Делокаров К. Х. Глобализация и проблема нелинейности цивилизационного развития / К. Х. Делокаров, В. Д. Демидов // Глобализация и перспективы современной цивилизации. – М. : КМК, 2005. – 236 с.

49. Денисенко В. М. Реформування інституційної системи політичних відносин та влади в державах транзитного характеру (на прикладі України) [Електронний ресурс] / В. М. Денисенко // Вісник Львівського університету. Філософські науки. – Львів, 2008. – Вип. 11. – С. 150–159. – Режим доступу : http://lnu.edu.ua/faculty/Phil/2008_11/17.pdf

50. Дроненко Д. М. Национально-культурная идентичность как социально философская проблема : дис. ...канд. филос. наук / Д. М. Дроненко. – Волгоград, 2003. – 202 с.

51. Дубов Д. «М'яка» десуверенізація країн – членів Європейського Союзу / Д. Дубов // Політичний менеджмент. – 2007. – № 5. – С. 148–159.

52. Дугин А. Г. Теория многополярного мира / А. Г. Дугин. – М. : Евразийское, 2013. – 532 с.

53. Иванов Н. П. Глобализация и проблемы оптимальной стратегии развития / Н. П. Иванов // Мировая экономика и международные отношения. – 2000. – № 3. – С. 12–18.

54. Ильенко Э. В. Вершина, конец и новая жизнь диалектики (Гегель и конец старой философии) / Э. В. Ильенков // Философия и культура. – М. : Изд-во полит. лит., 1991. – 464 с.

55. Ильенко Э. В. Гуманизм и наука / Э. В. Ильенков // Искусство и коммунистический идеал. – М. : Искусство, 1984. – 349 с.

56. Ильенко Э. В. Логическое и историческое / Э. В. Ильенков // *Философия и культура*. – М. : Изд-во полит. лит., 1991. – 464 с.
57. Иноземцев В. Л. Несколько гипотез о мировом порядке XXI века [Электронный ресурс] / В. Л. Иноземцев // *Свободная мысль – XXI*. – 2003. – № 11. – Режим доступа : <http://www.svor.ru/files/meetings/m020713369814821.pdf>
58. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / М. Кастельс ; пер. с англ. ; под науч. ред. О. И. Шкаратана. – М. : ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.
59. Кастельс М. Могущество самобытности / М. Кастельс // *Новая индустриальная волна на Западе: антология* / под ред. В. Л. Иноземцева. – М. : Academia, 1999. – 227 с.
60. Киссенджер Г. Дипломатия / Г. Киссинджер. – М. : Ладомир, 1997. – 848 с.
61. Коллонтай В. О неолиберальной модели глобализации / В. Коллонтай // *МЭ и МО*. – 1999. – № 10. – С. 3–5.
62. Кондратов А. И. Концептуальная модель внутреннеполитической деятельности государства в теории международных отношений : дис. ... д-ра полит. наук / А. И. Кондратов. – М., 2012. – 432 с.
63. Косоруков А. А. Соотношение детерминант глобального и национально-государственного уровней в формировании внешнеполитической стратегии : дис. ... канд. полит. наук / А. А. Косоруков. – М., 2011. – 203 с.
64. Костин А. И. Глобалистика и политические аспекты глобализации / А. И. Костин // *Современная российская политология в контексте глобализации и диалога культур*. – М., 2003. – С. 62–68.
65. Костин А. И. Экополитология и глобалистика / А. И. Костин. – М. : Аспект-пресс, 2005. – 418 с.
66. Кувалдин В. Б. Глобализация и рождение мегаобщества / В. Б. Кувалдин // *Практична філософія*. – 2001. – № 2. – С. 3–22.
67. Лебедева М. М. Рефлексия конфликтов: новое качество «старых» конфликтов / М. М. Лебедева // *Экономика и политика в современных*

международных конфликтах / под ред. А. Д. Богатурова. – М. : МГИМО, 2008. – С. 108–118.

68. Луман Н. Глобализация мирового общества: как следует системно понимать современное общество / Н. Луман // Социология на пороге XXI века: новые направления исследований. – М. : Канон-пресс, 1997. – 320 с.

69. Лях В. В. Свобода і пошук нових форм ідентичності в добу глобалізації / В. В. Лях // Мультиверсум. Філософський альманах : зб. наук. праць / гол. ред. В. В. Лях. – К. : Укр. центр дух. к-ри, 2006. – Вип. 57. – С. 3–19.

70. Макаренко Б. И. Посткоммунистические страны: некоторые итоги трансформации / Б. И. Макаренко // Полития. – 2008. – № 3. – С. 56–57.

71. Мартин Г.-П. Западня глобалізації. Атака на процвітання і демократію / Г.-П. Мартин, Х. Шуман. – М. : Альпіна, 2001. – 335 с.

72. Мартинелли А. От мировой системы к мировому обществу? / А. Мартинелли // Социологические исследования. – 2009. – № 1. – С. 5–15.

73. Мартинелли А. Рынки, правительства и глобальное управление / А. Мартинелли // Социс. – 2003. – № 1. – С. 16–28.

74. Мирский Г. Цивилизация бедных [Электронный ресурс] / Г. Мирский / Отечественные записки. – 2003. – № 5. – Режим доступа : <http://www.stranaoz.ru/?numid=14&article=641#prsfm#prsfm>.

75. Михайленко А. Н. Лидерство в современных международных отношениях / А. М. Михайленко // Обозреватель. – 2012. – № 5. – 31 мая.

76. Мотрошилова Н. В. Принципы и противоречия феноменологической философии / Н. В. Мотрошилова. – М. : Высш. шк., 1968. – 127 с.

77. Надурак В. В. Трансформації моралі у процесі глобалізації сучасного світу / В. В. Надурак // Вісник Прикарпатського університету. Філософські і психологічні науки. – Івано-Франківськ : Плай, 2006. – Вип. IX. – С. 63–69.

78. Наумкіна С. Глобалізація: тенденції інтеграції, універсалізації та поляризації сучасного світу [Електронний ресурс] / С. Наумкіна. – Режим доступу : <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=46&c=966>

79. Национально-гражданские идентичности и толерантность. Опыт России и Украины в период трансформации / [Е. Головаха и др.]; под ред. Леокадии Дробижевой, Евгения Головахи; Ин-т социологии Нац. акад. наук Украины, Ин-т социологии Рос. акад. наук. – Киев: Ин-т социологии НАН Украины, 2007. – 279 с.

80. Негри А. Наступает ли кончина государства нации? Империя как высшая стадия империализма / А. Негри // Глобализация и идентичность: хрестоматия / сост. Т. Воропай. – Харьков: Эксклюзив, 2007. – С. 198–209.

81. Нейсбит Дж. Мегатренды / Дж. Нейсбит; пер. с англ. М. Левина. – М.: АСТ, ЕРМАК, 2003. – 380 с.

82. Неклесса А. Глобальный град: творение и разрушение [Электронный ресурс] / А. Неклесса // Новый мир. – 2001. – № 3. – Режим доступа : http://magazines.russ.ru/novyi_mi/2001/3/nicles.html

83. Нерсесянц В. С. Процессы универсализации права и государства в глобализирующемся мире / В. С. Нерсесянц // Государство и право. – 2005. – № 5. – С. 38–47.

84. Нерсесянц В. С. Розрізнення і співвідношення права і закону як міждисциплінарна проблема / В. С. Нерсесянц // Питання філософії права. – М., 1983. – 368 с.

85. Онопрієнко М. В. Глобальне суспільство та його вплив на розвиток комунікаційних процесів в науково-технічній сфері / М. В. Онопрієнко // Стратегія розвитку України (економіка, соціологія, право): наук. журн. / гол. ред. О. П. Степанов. – К.: Книжкове вид-во НАУ, 2006. – Вип. 5. Спецвипуск. – С. 102–106.

86. Панарин А. С. Искушение глобализмом / А. С. Панарин. – М.: Рус. Нац. Мысль, 2000. – 293 с.

87. Панарин А. С. Глобальное политическое прогнозирование / А. С. Панарин. – М.: Алгоритм, 2000. – 348 с.

88. Пантин В. И. Циклы и волны глобальной истории / В. И. Пантин. – М. : Новый век, 2003. – 276 с.
89. Перская В. В. Глобализация и государство / В. В. Перская. – М. : Изд-во РАГС, 2005. – 208 с.
90. Пріс Л. Руйнування соціального і географічного простору. Міграція між США та Мексикою і виникнення транснаціональних соціальних просторів / Л. Пріс // Глобалізація. Регіоналізація. Регіональна політика : хрестоматія з сучасної зарубіжної соціології регіонів / уклад. : І. Кононов, В. Бородачів, Д. Топольськов. – Луганськ : Альма-матер Знання, 2002. – 664 с.
91. Ратленд П. Глобализация и посткоммунизм / П. Ратленд // Мировая экономика и международные отношения. – 2002. – № 4. – С. 59–71.
92. Робертсон Р. Дискурсы о глобализации: предварительные размышления / Р. Робертсон, Х. Хондкер // Глобализация: контуры XXI века: Реферат. Сборник / РАН ИНИОН. – М. : Центр общечеловеческих ценностей, 2004. – С. 127–131.
93. Розширение конфликта [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://studentu-vuza.ru/psihologiya/konfliktologiya/razreshenie-konflikta.html>
94. Рябова М. Поиск логики между разнообразием и универсализмом современного общества / М. Рябова // Общество и глобализация. – 2008. – № 12. – С. 42–49.
95. Саква Р. Управляемая преемственность / Р. Саква // Власть. – 2008. – № 12. – С. 128–134.
96. Толстоухов А. В. От постдемократии к демократии: назад в будущее / А. В. Толстоухов, И. Г. Парапан, Ю. А. Мелков // Практична філософія. – 2010. – № 4. – С. 125–140.
97. Темников Д. М. Самоорганизация в мировой системе : науч. изд. / Д. М. Темников. – М. : Аспект Пресс, 2011. – 173 с.
98. Філософська антропологія: екзистенціальні проблеми / за ред. В. Г. Табачковського. – К. : Пед. думка, 2000. – 432 с.

99. Федотова В. Г. Хорошее общество / В. Г. Федотова. – М. : Прогресс-Традиция, 2005. – 544 с.
100. Фуко М. Интеллектуалы и власть: избранные политические статьи, выступления и интервью / М. Фуко ; пер. с фр. С. Ч. Офертаса ; под общ. ред. В. П. Визгина и Б. М. Скуратова. – М. : Праксис, 2002. – 384 с.
101. Хабермас Ю. В поисках национальной идентичности: философские и политические статьи / Ю. Хабермас. – Донецк : Донбасс, 1999. – 123 с.
102. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие / Юрген Хабермас ; [пер. с нем. ; под ред. Д. В. Скляднева]. – СПб. : Наука, 2000. – 680 с.
103. Хантингтон С. Кто мы? Вызовы американской национальной идентичности / С. Хантингтон. – М. : Изд-во АСТ ; Транзиткнига, 2004. – 635 с.
104. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон. – М. : АСТ: АСТ МОСКВА, 2006. – 571 с.
105. Хантингтон С. Третья волна. Демократизация в конце XX века / С. Хантингтон. – М. : РОССПЭН, 2003. – 368 с.
106. Хобсбаум Э. Эпоха крайностей: короткий двадцатый век (1914–1991) / Э. Хобсбаум. – М. : Изд-во «Независимая Газета», 2004. – 632 с.
107. Цыганков П. А. Политическая динамика современного мира: теория и практика / П. А. Цыганков. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 2014. – 571 с.
108. Цымбурский В. Л. Идея суверенитета в посттоталитарном контексте / В. Л. Цымбурский // Полис. – М., 1993. – № 1. – С. 31–37.
109. Чешков М. А. Глобалистика как критика антиглобалистского отечественного сознания / М. А. Чешков // Глобализация и столкновение идентичностей. – М., 2004. – С. 196–243.
110. Шаклеина Т. А. Критическое направление исследований миропорядка [Электронный ресурс] / Т. А. Шаклеина // Международные процессы. – 2007. – Т. 5, № 3. – Режим доступа : <http://www.intertrends.ru/fifteen/006.htm>

111. Щербініна О. О. Взаємозв'язок суверенітету і якісних параметрів державності в умовах глобалізації: автореф. дис. ... канд. політ. наук / О. О. Щербініна. – Одеса, 2011. – 17 с.

112. Guehenno J.-M. Globalization and International System of Democratic / Jean-Marie Guehenno // Journal of Democracy. – 1999. – № 7. – P. 22–38.

113. Lubman N. Okologische Kommunikation: Kanndiemoderne Gesellschaft sichaufokologischeGefahrdungeneinstellen / N. Lubman. – Opladen, 1986. – 310 S.

114. Thomas P. M. Barnett. Globaliation [Electronic resource] / P. M. Thomas. – Mode of access : <http://thomaspmbarnett.com/>

115. Wendt A. Anarchy Is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics / A. Wendt // International Organization. – 1992. – Vol. 46, № 2. – P. 391–425.